

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN İRŞÂDÜ'L-‘AKLİ'S-SELÎM
İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE
DEĞERLENDİRİLMESİ (ÂL-İ İMRÂN VE NİSÂ
SURELERİ ÖZELİNDE)

MEHMET ÇOBAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. TAHA ÇELİK

KONYA- 2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet ÇOBAN		
	Numarası	18810601023		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Taha ÇELİK		
Tezin Adı	EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN İRŞÂDÜ'L-'AKLİ'S-SELİM İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ (ÂL-İ İMRÂN VE NİSÂ SURELERİ ÖZELİNDE)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet ÇOBAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet ÇOBAN		
	Numarası	18810601023		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Taha ÇELİK		
Tezin Adı	EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN İRŞÂDÜ'L-‘AQLİ'S-SELİM İSİMLİ TEFSİRİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ (ÂL-İ İMRÂN VE NİSÂ SURELERİ ÖZELİNDE)			

Bu çalışmada Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-‘aqli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm isimli tefsirindeki rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Ebüssuûd Efendi yaşadığı dönemde şeyhülislamlık yapan, ilmî çalışmalarıyla adından söz ettiren ve fetvaları ile devrine damga vuran büyük bir şahsiyettir. Başta İrşâdü'l-‘aqli's-selîm olmak üzere bütün eserleri ilim ehlinin hep gündeminde olmuştur. Coğrafyamızın önemli âlimlerinden olması ve İrşâdü'l-‘aqli's-selîm üzerine herhangi bir tahrir çalışması yapılmamış olması dikkatimizi çekmiştir. Bundan dolayı eserin II. cildindeki Âl-i İmrân ve Nisâ surelerinde yer alan rivayetler değerlendirilmiştir. Giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı ve metodu açıklanmış, Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. Birinci bölümde Âl-i İmrân, ikinci bölümde ise Nisâ suresindeki hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Genel değerlendirme kısmında hadislerin kritiği yapılmış ve Ebüssuûd Efendi'nin hadis kullanım metodu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebüssuûd Efendi, İrşâdü'l-‘aqli's-selîm, Hadis, Tahrir, Âl-i İmrân, Nisâ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mehmet ÇOBAN		
	Student Number	18810601023		
	Department	Basic Islamic Sciences / Department of Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	×	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Taha ÇELİK		
Title of the Thesis/Dissertation	TAHRIC AND EVALUATION OF THE HADITHS IN EBUSSUUD EFENDI'S WORK IRŞÂD AL-'AQL AL-SALİM (SPECIFIC TO SURAH ÂLİ 'IMRÂN AND AN-NISA)			

In this study, tahrir and evaluation of the narrations in Ebussuûd Efendi's commentary named *Irşâdü'l-'aqli's-s-selim* ila *mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* were made. Ebussuûd Efendi is a great person who was a sheikh al-Islam during his lifetime, made a name for himself with his scientific studies and left his mark on his time with his fatwas. All his works, especially *Irşâdü'l-'aqli's-selim*, have always been on the agenda of scholars. It has drawn our attention that he is one of the important scholars of our geography and that there is no historical study on *Irşâdü'l-'aqli's-selim*. Therefore, this work II. The narrations in the chapters of *Âl-i İmrân* and *Nisa* in the volume of the book were evaluated. In the introduction, the importance, purpose and method of the research are explained, and Ebussuûd Efendi's life, scientific personality and works are examined. In the first part, the hadiths in *Âl-i İmrân*, and in the second part, the hadiths in the *Nisa* Surah are analyzed and evaluated. In the general evaluation part, the hadiths were critiqued and the hadith usage method of Ebussuud Efendi was emphasized.

Keywords: Ebussuûd Efendi, *Irşâdü'l-'aqli's-selim*, Hadith, Tahrir, *Al-i Imran*, *an-Nisâ*

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2
3. Ebüssuûd Efendi'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri	4
3.1. Ebüssuûd Efendi'nin Hayatı	4
3.2. Ebüssuûd Efendi'nin İlmî Kişiliği	7
3.3. Ebüssuûd Efendi'nin Eserleri	12
3.3.1. Tefsir	12
3.3.2. Fıkıh	15
3.3.3. Dil ve Edebiyat	15

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂL-İ İMRÂN SURESİNDE YER ALAN RİVAYETLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. ÂL-İ İMRÂN SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLER	17
1.1.1. İsm-i Âzam'ın Bulunduğu Sureler	17
1.1.2. Necran Heyetinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) Huzuruna Gelmesi ve Efendimizle (s.a.v) Tartışmaları	19
1.1.3. Hristiyanların Hz. Peygamber'e (s.a.v) Hz. İsa'nın Durumunu Sormaları	24
1.1.4. Âdemoğlunun Kalbinin Rahmân'ın İki Parmağı Arasında Olması	25
1.1.5. Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) İttibada Şüpheyeye Düşmeleri	25
1.1.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Bedir'den Sonra Yahudileri Uyarması	27
1.1.7. 18. Ayetin Fazileti	28
1.1.8. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ehl-i Kitab'a Tevhidi Teklif Etmesi	29
1.1.9. İsrailoğulları'nın Peygamberlerini Öldürmeleri	30
1.1.10. Kur'an'daki Bazı Ayetlerin Allah (c.c.) Katındaki Önemi	31
1.1.11. Kureyş'in Putlara Tapmalarından Dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.v) Bahane Sunmaları	33
1.1.12. Rasûlullah'ın (s.a.v) Hz. İbrahim'in Duası Olması	34
1.1.13. Çocuğun Doğum Anında Bağırma Sebebi	35
1.1.14. Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v) İkrâmı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Duası	36
1.1.15. İman ve Doğruluk	37
1.1.16. Hristiyanların Hz. Peygamber'e (s.a.v) Gelmesi ve Hz. İsa Hakkındaki İtirazları	38

1.1.17.	Hristiyanların Mülâaneyeye Çağrılması.....	39
1.1.18.	Emanetin Önemi ve Hak Sahibine İadesinin Zorunluluğu	42
1.1.19.	Yalan Yere Yemin Etmenin Büyük Günahı	43
1.1.20.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kendisine İbadet Yapılma İsteğini Reddetmesi	43
1.1.21.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Secdenin Ancak Allah'a (c.c.) Yakışan Bir İbadet Olduğunu Söylemesi.....	44
1.1.22.	Ebû Talha'nın Malını Akrabalarına Hibe Etmesi	45
1.1.23.	Zeyd b. Hârise'nin Sevdiği Atı Hibe Etmesi	46
1.1.24.	İnsanlar İçin Kurulan İlk Mescidin Mescid-i Haram Olması	47
1.1.25.	Harem Bölgelerinin Birinde Vefat Etmenin Fazileti	48
1.1.26.	Hacûn ve Bakî'in Üstünlüğü	49
1.1.27.	Hacûn'da Metfun Bulunanların Cennet'e Hesapsız Girmesi.....	50
1.1.28.	Mekke'nin Sıcağına Dayanmanın Cehennem Ateşinden Korunmaya Vesile Olması.....	51
1.1.29.	Sebîlin Tarifi (1)	52
1.1.30.	Sebîlin Tarifi (2)	53
1.1.31.	Haccı Terk Edene Büyük Uyarı (1)	54
1.1.32.	Haccı Terk Edene Büyük Uyarı (2)	55
1.1.33.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) İnsanları Hacca Davet Etmesi.....	55
1.1.34.	Kâbe'nin Üçüncü Kere Yıkılmasında Semaya Kaldırılması	56
1.1.35.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) İnsanları Haccı Hemen Yapmaya Daveti.....	57
1.1.36.	İbn Mes'ûd'un İnsanları Hacca Daveti	58
1.1.37.	Hz. Ömer'in Haccı Terk Edenlere Uyarısı	58
1.1.38.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İnsanların En Hayırlısı Kimdir?" Sorusuna Cevabı	59
1.1.39.	Marufu Emredip, Münkeri Yasaklamanın Fazileti	60
1.1.40.	İyiliği Emredip Kötülükten Menetmenin Zorunluluğu.....	61
1.1.41.	Ümmetin İhtilafının Rahmet Olması	62
1.1.42.	İçtihat Yapmanın Fazileti	64
1.1.43.	Ashab-ı Kiram'ın Ümmetin En Faziletlisi Olması	64
1.1.44.	Rukû ve Secdede Kıraatin Yasaklanması	65
1.1.45.	Yatsı Namazını Beklemenin Fazileti	65
1.1.46.	Ensar'ın Diğer İnsanlara Üstünlüğü	66
1.1.47.	Uhud Savaşının Geri Planı.....	67
1.1.48.	Meleklerin İşaretlenmesi	69
1.1.49.	Öfke Kontrolünün Fazileti	70
1.1.50.	Ümmet İçinde Faziletli İnsanların Azlığı	71
1.1.51.	Mağfiret Talebinde Devamlılığın Önemi	71
1.1.52.	Mala Olan Düşkünlüğe Karşı İkaz	72

1.1.53.	Uhud Şehitlerinin Cennetteki Halleri	73
1.1.54.	Ebû Süfyan ve Ordusunun Uhud Savaşının Bitiminde Takip Edilmesi	74
1.1.55.	Yüce Allah'ın (c.c.) Her Şeyden Müstağni Olması	75
1.1.56.	Zekâtı Vermemenin Ahiretteki Karşılığı	75
1.1.57.	Kaynuka Oğullarının İslâm'a Davet Edilmesi	76
1.1.58.	Kabrin Nasıl Olacağı	77
1.1.59.	Cennet'e Girmenin Yolları	78
1.1.60.	Ehlinden İlim Esirgeyen Kimseye Uyarı	78
1.1.61.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Gece İbadetine Düşkünlüğü	79
1.1.62.	Yüce Allah'ın (c.c.) Yaratma Sırrı	81
1.1.63.	Hz. Yunus'un Fazileti	81
1.1.64.	Tefekkürün Fazileti	82
1.1.65.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) 191. Ayeti Tefsir Etmesi	82
1.1.66.	Hudutlarda Beklemenin Fazileti	83
1.1.67.	Âl-i İmrân Suresini Okumanın Fazileti	84
1.1.68.	Cuma Günü Âl-i İmrân Suresini Okumanın Fazileti	85
1.2.	Değerlendirme	86

İKİNCİ BÖLÜM

NİSÂ SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.	NİSÂ SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLER	92
2.1.1.	Akrabalık Bağını Korumanın Önemi	92
2.1.2.	Çocuklara Namazın Emredilme Yaşı	93
2.1.3.	Yetim Malından Faydalanmanın Ölçüsü	93
2.1.4.	Akrabalar Arasında Miras Taksimi	94
2.1.5.	Yetim Malı Yiyenlerin Hüsranı	95
2.1.6.	Zina Suçunun Cezası	96
2.1.7.	Tövbenin Kabul Edilme Şartı	97
2.1.8.	Kadınların Erkeklere Allah'ın (c.c) Bir Emaneti Olması	97
2.1.9.	Nikahın Fıkhî Neticeleri	98
2.1.10.	Radâ Sebebiyle Oluşan Mahremlik	98
2.1.11.	İki Kız Kardeşi Aynı Nikah Altında Toplamının Haramlığı	99
2.1.12.	Kimlerle Aynı Anda Evlenilemez	99
2.1.13.	Mut'a Nikahının Sonradan Yasaklanması	100
2.1.14.	Hür Kadının Cariyeye Üstünlüğü	100
2.1.15.	Büyük Günahlar	101
2.1.16.	Sabrın ve Duanın Fazileti	101
2.1.17.	Karı İle Koca Arasındaki Hak	102

2.1.18.	En Hayırlı Kadınların Özelliği.....	103
2.1.19.	Komşu Üç Çeşittir	103
2.1.20.	Yapılan İyiliklere Kat Kat Karşılık Verilmesi	104
2.1.21.	Mescitlerden Kimlerin Uzak Tutulacağı.....	105
2.1.22.	Teyemmümün Yapılış Şekli	106
2.1.23.	Hz. Peygamber'e (s.a.v) İttiba Etmenin Zorunluluğu.....	107
2.1.24.	Muâz b. Cebel'in 56. Ayeti Tefsir Etmesi	107
2.1.25.	Kıyamet Gününde Kafirin Hali	108
2.1.26.	Cehennemde Kafirin Durumu.....	109
2.1.27.	Yahudi ile Bir Münafığın Husumeti ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) Gelmeleri.....	109
2.1.28.	Ashabdan İki Kişinin Husumeti.....	111
2.1.29.	Ümmet İçerisinde İmanı Çok Kuvvetli Olan Kimseler	112
2.1.30.	Bilgiyle Amel Etmenin Güzel Sonucu.....	112
2.1.31.	Rasûlullah'ı (s.a.v) Çok Sevmenin Önemi	113
2.1.32.	Kişi Sevdiğiyle Beraberdır	114
2.1.33.	Allah (c.c.) Yolunda Seferin Fazileti	114
2.1.34.	Cennet'e Ancak Allah'ın (c.c.) Rahmetiyle Girilebilir.....	114
2.1.35.	Sıkıntıların Günahlara Kefaret Olması	115
2.1.36.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Üstünlüğü.....	115
2.1.37.	Müslüman Kardeşinin Gıyabında Dua Etmenin Fazileti	116
2.1.38.	Selama Karşılık Vermenin Farklı Şekilleri.....	116
2.1.39.	Ehli Kitap Selam Verdiğinde Nasıl Karşılık Verilir	117
2.1.40.	Her İyilik Sadakadır.....	118
2.1.41.	Haksız Yere Cana Kıymanın Çok Büyük Günah Olması.....	118
2.1.42.	Öldürme Suçuna Ortak Olma	119
2.1.43.	Adam Öldürmeye Yardım Etmenin Cezası	120
2.1.44.	Bir Mümini Öldürenin Tövbesi	121
2.1.45.	Katilin Cehennem'de Ebedi Kalması	122
2.1.46.	Allah'ın (c.c.) Vaadini Gerçekleştirmesi	123
2.1.47.	Üsâme'nin Bir Mümini Öldürmesi	124
2.1.48.	İbn Ümmü Mektûm'un Savaşta Muaf Olması.....	125
2.1.49.	Allah Yolunda Cihat Edenlere Verilecek Mükâfat.....	126
2.1.50.	Savaşa Katılamayan Engellilere Verilen Müjde	127
2.1.51.	Hicretin Mükâfatı.....	127
2.1.52.	Yolculukta Namazın Kılınma Şekli.....	128
2.1.53.	Seferîlikte Namazı İki Rekât Kılmak.....	129
2.1.54.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Yolculukta Namaz Kılma Şekli	130
2.1.55.	Hz. Osman'ın Mina'da Namazı Dört Rekat Kıldırması	130

2.1.56.	Yolculukta Namazı Kısaltmanın Allah'ın (c.c.) İkrâmı Olması	131
2.1.57.	Korku Namazının Kılınma Şekli	131
2.1.58.	İnsanların Arasını Düzeltmenin Fazileti	133
2.1.59.	Allah'ın (c.c.) İnsanı Musibetlerle İmtihan Etmesi	134
2.1.60.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Muhsin Kelimesini Açıklaması	135
2.1.61.	Erkek Kız Kardeşler Arasında Mirasın Taksimi.....	135
2.1.62.	Rasûlullah'ın (s.a.v) Adaletsizlikten Allah'a (c.c) Sığınması.....	136
2.1.63.	Eşler Arasında Adaletin Önemi	136
2.1.64.	Rasûlullah'ın (s.a.v) Ayeti (Muhammed/38) Tefsiri	137
2.1.65.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Gelen Heyete Gerçek İmanı Anlatması	138
2.1.66.	Münafıklığın Alametleri	139
2.1.67.	Yüce Allah'ın (c.c.) Vasıfları	140
2.1.68.	Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ehl-i Kitab'a Cevabı	140
2.1.69.	Câbir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) Miras Hükümlerinden Sorması.....	141
2.1.70.	Kelâleye Miras Taksimi.....	142
2.1.71.	Nisâ Suresini Okumanın Fazileti	142
2.2.	Değerlendirme	144
GENEL DEĞERLENDİRME.....		150
SONUÇ.....		153
KAYNAKÇA.....		155

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın (c.c.) adıyla. Allah Teâlâ'ya hamd, Rasûlullah'a, O'nun âl ve ashâbına salât ve selâm olsun. İslâm tarihinde ilk vahiyyle başlayan yüce kitabımız Kur'ân'ı Kerîm-i daha iyi yaşama ve anlama arzusu, günümüze kadar devam etmiştir. Âlimler, İslam dinini daha güzel ifa etmenin sırrını, dini daha iyi araştırmada ve ilimlerle hemhal olmada bulmuşlardır. Bunun içindir ki yaşadığımız asra kadar takdire şayan birçok bereketli çalışmaya imza atmışlardır.

İslam tarihinde âlimlerin, dinin ilk kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm üzerine yapmış oldukları anlama ve yorumlama çabaları, hadis-i şeriflerden bigane olmamıştır. Telif metoduna göre farklılık arz etmekle birlikte her müfessir rivayetlerden istifade etmişlerdir. Coğrafyamızın önemli simalarından biri olan ve yazmış olduğu eserlerle ilmi çevrede daima gündemde olan Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l- 'Aklı's-Selîm* isimli tefsiri bu çalışmada konu edilmiş, hadisleri üzerine henüz bir tahrir çalışmasının yapılmaması da çalışmaya olan heyecanımızı ziyadesiyle arttırmıştır.

Ebüssuûd Efendi tefsirinin II. cildinde yer alan rivayetlerin tahrir ve değerlendirmesini hedefleyen bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerine yer verilmiştir. Fâtiha ve Bakara sureleri başka bir tez çalışmasının konusu olduğu için birinci bölümde Âl-i İmrân suresi, ikinci bölümde ise Nisâ suresinde zikredilen hadisler ele alınmıştır. İkinci bölümün sonunda ise Ebüssuûd Efendi'nin eserinde yer verdiği hadislerin kaynakları ve sıhhat durumları tablo ile gösterilmiş ve onun hadis kullanım metoduna ilişkin bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Tezin hazırlanma aşamasında hiçbir zaman görüş ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Taha Çelik'e ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Ayrıca engin hoşgörüsü ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim eşime, ilmî çalışmalardan dolayı gerekli vakti ayıramadığım çocuklarıma ve her zaman yapmış oldukları dualar sebebiyle işlerimi kolaylaştıran yollarımı açan sevgili anneciğim ve babacığımın can-u gönülden teşekkür ederim.

Gayret bizden, başarı sadece Allah'tandır.

Mehmet ÇOBAN

Konya 2023

KISALTMALAR

b.	: Bin, ibn
b.y.	: Basım yeri yok
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
(c.c.):	: Celle Celâlühû
çev.	: Çeviren
DİA.	: TDV İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
md.	: Maddesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallahu anh
(r.anhâ)	: Radıyallahu anhâ
(s.a.v)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Baskı tarihi yok
vd.	: ve devamı
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın konusunu Osmanlı şeyhülislâmı, müfessir ve hukukçusu olan Ebüssuud Efendi'nin *İrşâdü'l-'Aklı's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* isimli tefsirinin II. Cildinde (Âl-i İmrân ve Nisâ Sureleri'nin tefsirinde) yer alan rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Hicrî 896/1490-982/1574 yılları arasında yaşamış olan ve Osmanlı Devleti'nde uzun bir müddet (yirmi sekiz yıl on bir ay) Şeyhülislâmlık yapan Ebüssuûd Efendi'nin kaleme alıp Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim ettiği hem padişah hem de âlimlerin hüsn-i kabulüne mazhar olan tefsirinde yer alan rivayetlerin sıhhat durumunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca Ebüssuûd Efendi'nin eserinde aktardığı hadisler çerçevesinde hadisçi kimliğinin tespit edilmesi de çalışmanın hedefleri arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin düşünce hukuk ve toplumsal yapısında etkili olan, almış olduğu önemli görevler sebebiyle dönemine damga vuran, müfessir ve fakih kimliğiyle öne çıkan Ebüssuûd Efendi, yaşadığı dönemde çok önemli eserlere imza atmış, kanun taslakları hazırlamış ve dikkat çekici fetvalar yayınlamıştır. Gerek Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapmış olduğu Şeyhülislâmlık'tan almış olduğu nüfuz, gerekse verdiği fetvaların dikkat çekici olması ve yazdığı tefsirin itibar görmüş olması sebebiyle İslâm dünyasında şöhret kazanmış bir ilmi kişiliğe sahiptir.

Ebüssuûd Efendi'nin büyük övgülere mazhar olmuş eseri *İrşâdü'l-'Aklı's-Selîm* üzerinde yapılan araştırmalar, dirayet tefsiri olmasına rağmen Ebüssuûd Efendi'nin eserde bol miktarda rivayetten faydalandığını bizlere göstermektedir. Mamafih tefsirin böylesine meşhur olmasına ve çok sayıda rivayetten faydalanmasına rağmen gerek İslâm aleminde gerek ülkemizde eser üzerinde herhangi bir hadis araştırmasının yapılmaması bizi şaşırtmış ve çalışmaya olan ilgimizi arttırmıştır. Ayrıca Hanefiler ve Osmanlıların hadis birikimi hakkında yapılan tenkitler de konunun önemini gösteren başka bir husus olmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmada takip edeceğimiz metotları ve faydalandığımız kaynakları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Çalışmada Ebüssuûd Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri üzerinde durulacaktır. Müellifin hayatı ve ilmi kişiliği yüksek lisans ve doktora tezlerinde işlenmiş, üzerinde pek çok makale yazılmıştır. Araştırmada bu tezlerden ve makalelerden istifade edilecektir. Lakin konunun ana gayesi hadislerin tespit edilmesi ve sıhhatinin ortaya konulması olduğu için bu hususlar muhtasar olarak sunulacaktır.

2- Çalışmamızın ana konusunu teşkil edecek olan rivayetlerin sıhhat durumunu belirlemek için ilk başta eserin II. cildinde zikredilen rivayetlerin tespiti yapılacaktır. Tespit edilen rivayetler hakkında kadim ulemanın görüşleri önceliğimiz olacak, değerlendirmelerin olmadığı yerlerde ise hadis değerlendirme kurallarına sadık kalınarak gerekli tespitler yapılacaktır.

3- Tezde adı geçen şahısların yazımında ve doğum/vefat tarihlerinin belirlenmesinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 'nden istifade edilecektir.

4- Rivayetlerin tespit edilmesinde “el-Mektebetu’ş-Şamile” adlı dijital hadis programından ve özellikle sened tahlilinde “Cevâmiu'l Kelim” programından istifade edilecektir.

5- Tezin yazım aşamasında “İsnad Atıf Sistemi” yazım kılavuzu esas alınacaktır.

6- Tezin yazımında dipnotlar noktasında yazım hatasını minimum seviyeye indirebilmek için “Zotero” programından yararlanılacaktır.

7- Herhangi bir yerde tespit edilemeyen hadisler hakkında hüküm bildirilmeyecektir.

8- Eserde yer alan rivayetlerin tahrici yapıldıktan sonra sıhhat durumu, kullanımı, sayısı vb. konularda analiz ve tablo çalışması, bunların sonucunda da müellifin hadisçi kimliğine yönelik bir değerlendirme yapılacaktır

9- Hadislerin geçtiği kaynakların belirlenmesinde, öncelikle Küttüb-i Sitte'ye ve bunlara ilaveten İmamı Mâlik'in (179/795) *el-Muvatta*'ı, Ahmed b. Hanbel (241/855) *el-Müsned*'i ve Darimî'nin (255/869) *es-Sünen*'ine müracaat edilecektir. İşaret edilen kaynaklarda bulunmadığı takdirde İbn Huzeyme'nin (311/924) ve İbn Hibbân'ın (354/965) *Sahih* 'leri ve Hâkim en-Nisâbüri'nin (405/1014) *el-Müstedrek*'i başta olmak üzere diğer kaynaklardaki geçtiği yerler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca hadisler hakkında sıhhat değerlendirmesi yapan Hâkim'in (405/1014) ve Zehebî'nin (748/1348) görüşlerinden, Heysemî'nin (807/1404) *Mecmauz'z-Zevâid*'indeki değerlendirmelerinden faydalanılacaktır. Eğer hadisler temel hadis kaynaklarında tespit edilememişse başta kadim tefsir kaynakları olmak üzere diğer eserlere müracaat edilecektir.

10- Çalışma neticesinde ulaştığımız hadis, müttefekun aleyh ya da Buhârî veya Müslim'in *Sahih*lerinde geçen bir hadis ise bu rivayetler isnad araştırması yapılmadan "sahih" kabul edilecektir.

11- Hadisin senedinde yer alan raviler ricâl kitaplarından incelenmeye çalışılacaktır. Özellikle Buhârî'nin (256/870) *et-Tarihu'l-Kebîr*'inden, İbn Ebû Hâtim'in (327/938) *el-Cerh ve't-ta'dil*'inden, Mizzî'nin (742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl*'inden, Zehebî'nin (748/1347) *el-Kâşif*'i, *el-Muğni*'si ve *Mîzânu'l-İ'tidâl*'inden; İbn Hacer'in (852/1448) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i, *Lisânü'l-Mîzan*'ı ve *et-Takrîb*'inden istifade edilecektir.

12- Hadislerin değerlendirilmesi noktasında önceki dönem tahrir çalışmalarından olan Zeylaî'nin (762/1360) *Tahrîcu'l-eḥâdis ve'l-âsâri'l-vâқи'a fi tefsîri'l-keşşâf li'z-Zemaḥşerî* isimli eserinden ve Münâvî'nin (1031/1622) *el-Fethu's-semâvî bi tahrîci eḥâdisi'l-Kâdi el-Beydâvî* adlı çalışmasından yararlanılacaktır.

13- Hadis kaynaklarında bulunamayan rivayetlerin isnadını tespit etme noktasında Taberî'nin (310/923) *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli 'âyi'l-Kur'ân*'i, İbn Ebû Hâtim'in (327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Şa'lebî'nin (427/1035) *el-Kesf ve'l-beyân*'ı ve İbn Kesir'in (774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i gibi rivayet ağırlıklı tefsir kaynaklarına müracaat edilecektir.

Çalışmamızda takip ettiğimiz metot ve kaynaklarla ilgili olarak verilen bu bilgilerden sonra, Ebüssuûd Efendi'yi daha yakinen tanımak adına hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz.

3. EBÜSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Araştırmanın gelecek bölümlerine zemin teşkil etmesi için Ebüssuûd Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

3.1. Ebüssuûd Efendi'nin Hayatı

Kaynaklarda Ebüssuûd Efendi'nin (896/1490)-(982/1574) asıl isminin Muhammed¹, Mehmet² veya Ahmet³ olduğu geçmektedir. Yazmış olduğu tefsirde ise kendisinden Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî olarak bahsetmiştir.⁴ Her ne kadar kendisi vermiş olduğu fetvalarda ve yazdığı eserlerde künyesi olan Ebüssuûd ismini kullanmış olsa da niçin kullandığına dair kaynaklarda yeterli bilgi yoktur.⁵ “Müftilenâm, şeyhülislâm, sultânü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, muallim-i sâni, allâme-i kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sâni” unvanlarıyla anılmıştır.⁶

Ebüssuûd Efendi'nin doğumu bazı kaynaklara göre 17 Safer 896/1490,⁷ bazı kaynaklara göre ise 17 Safer 898/1490 tarihindedir.⁸ Doğduğu yer noktasında ise farklı görüşler mevcuttur. Müderris'te (Metris) doğduğu kaydedilse de Bursalı Mehmet Tahir, babasının hayratına bina edilen Sivasî dergahında doğduğu şeklindeki bilginin daha isabetli olduğunu söylemiştir.⁹ Buna karşın Akgündüz, İskilibî nisbesinden dolayı oraya atfetmenin yanlış olduğunu söyleyip Müderris köyünde doğduğunu belirtmiştir.¹⁰ Baysun ise kendi vakfiyesinde İskilip yazdığı için vakfiyeye uymanın daha doğru

¹ Ahmet Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365.

² M. Ertuğrul Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları* (İstanbul: Kapı, 2018), 14.

³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin esmâü müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul, 1951) 2/253.

⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/3.

⁵ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365.

⁶ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365.

⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, thk. M. A. Yekta Saraç, ed. Mustafa Çiçekler (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016), 1/274.; Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365.

⁸ M. Cavid Baysun, “Ebüssuud Efendi”, *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1978), 4/92.

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/274.

¹⁰ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365.

olacağını, dolayısıyla İskilip'te doğduğunu söylemiştir.¹¹

Ebüs-suûd Efendi'nin nisbesi olan İmâdî'yi bazı şarkiyatçılar Âmid ile karıştırıp Ebüsuûd Efendi'nin Diyarbakırlı olduğunu söylemişlerdir.¹² İmâd'ı İmâdiye ile karıştırarak Ebüsuûd Efendi'yi Kürt asıllı göstermeleri ise yanlıştır. Zira Ebüsuûd Efendi'nin ailesinin şimdi Irak topraklarında kalmış bulunan İmâdiyeli değil İskilip'e bağlı İmâdî olduğu malumdur.¹³

Şeyh Yavsî lakaplı¹⁴ babası Muhyiddin Muhammed el-İskilibî Efendi (920/1514) ilk ilim almaya başladığı zamanlarda meşhur matematikçi ve astronomi bilgini Ali Kuşçu'nun hizmetine girmiş, o vefat ettikten sonra ise Şeyh İbrâhim el-Kayserî Efendi'ye bağlanmış ve tasavvufu onun yanında öğrenmiştir.¹⁵ Leknevî'nin işaret ettiği üzere ilk başlarda zahirî ilimlerle başlayan hakikat arayışı hayatının sonlarında keramet halleriyle son bulmuştur.¹⁶ Sultan II. Bayezid'in kendisine intisabı sebebiyle Şeyh Yavsî Efendi "Hünkâr Şeyhi" olarak anılmıştır.¹⁷ Şeyh Yavsî, 920/1514-1515 tarihinde İskilip'te vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir.¹⁸ Annesi Sultan Hatun ise Ali Kuşçu'nun kardeşinin kızıdır. Lakin Nev'îzâde, Ebüsuûd Efendi'nin hayatını anlatırken onu "Ali Kuşçu'nun akıllı torunu" olarak nitelendirerek annesini Ali Kuşçu'nun yeğeni değil de öz kızı olarak kabul etmiştir.¹⁹

Ebüsuûd Efendi, hocası Müeyyedzâde'nin kızı Zeynep Hatun ile evlenmiş,²⁰ Ahmed, Mehmed, Mahmud ve Mustafa adlarında dört oğlu ile Hatice,

¹¹ Baysun, "Ebussuud Efendi", MEB İslam Ansiklopedisi, 4/92.

¹² Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012), 39

¹³ Akgündüz, "Ebüsuûd Efendi", 10/365

¹⁴ Yavsî lakabı kendisine, Bursalı Mehmed Tâhir'in bizzat İskilip halkından duyup naklettiğine göre ilme kene (yavsî) gibi yapışmasından dolayı II. Bayezid tarafından verilmiştir. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/198

¹⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı âlimleri: (çeviri, eleştirmeli metin)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 546.

¹⁶ Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Darü'l Erkam, 1418), 335.

¹⁷ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 546.; H. Necati Demirtaş, *Fetvâları ile Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016), 64.

¹⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 335.; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 546.

¹⁹ Nev'îzâde Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti 'ş-şakâ'ik: Nev'îzade Atâî'nin şakâ'ik zeyli: (inceleme - tenkitli metin)*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 1/639.; Demirtaş, *Fetvâları ile Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi*, 64.

²⁰ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 41.

Rahîme ve Kerîme isimli üç kızı olmuştur.²¹ Mustafa dışındaki bütün evlatlarının Ebüssuûd Efendi'den önce vefat etmeleri, kendisini bir hayli üzmüştür.²² Evlatlarından birinin ölümünün ardından şu dizeleri söylediği bilinmektedir:

Gel ey hoceste /huceste hisâl-ü melek cemalim gel / Ey güzel huylu, melek yüzlüm gel

*Tükendi hasretle tâkat-ü mecâlim gel. / Hasretten takatim tükendi, bu ayrılığa dayanacak gücüm kalmadı.*²³

Ebüssuûd Efendi'nin torunlarının, 20. yüzyılın ortalarına kadar idareci ve ulema sınıfından olmaya devam ettiği kaydedilmiştir.²⁴ Ebüssuûd Efendi'nin soyu İslam hukukundaki yetkinliğini Molla Hüsrev'in (885/1480) *Dürer* ve *Gurer* isimli eserlerine yazmış olduğu meşhur haşiyelerle kanıtlayan Mustafa Çelebi kanalıyla devam etmiştir.²⁵

Ebüssuûd Efendi ilim tahsilini bitirdikten sonra memuriyete başlamış ve kısa sürede çok önemli görevler üstlenmiştir.²⁶ 922/1516 senesinden 939/1532 yılına kadar 17 yıl hocalık, 939/1532-944/1537 yılları arasında 5 yıl kadılık yaptıktan sonra, 944/1537 senesinde Muhyiddin Efendi yerine Rumeli Kazaskerliği'ne atanmıştır. Sekiz sene bu görevi ifa ettikten sonra, 952/1545 yılında Muhyiddin Efendi yerine Şeyhülislâm olmuştur.²⁷ Kaydedildiğine göre kendi döneminin başka önemli bir ismi Çivizâde, Şeyhülislâm iken para vakfı, tasavvuf meseleleri, mestler üzerine mesh gibi meselelerde aykırı fetvalar verince Ebüssuûd Efendi başta olmak üzere birçok alim ona karşı gelmiş, bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle sarayda Çivizâde ve ona karşı gelenler münazara yapmış, kaybeden taraf Çivizâde olunca fetva görevine

²¹ Abdullah Demir- Ramazan Günay, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvaları Fetava-yı Ebussuud* (İstanbul: SD Yayınevi, 2020), 14.

²² Ercan Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"* (İstanbul: İlke, 2020), 32.; Demir - Günay, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvaları*, 15.

²³ Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 32.

²⁴ Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 18; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 48; Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 32.

²⁵ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 49.

²⁶ Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 35.

²⁷ Atâî , *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/639-642.; Pehlül Düzenli, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 443.

Ebüssuûd Efendi getirilmiş, Çivizâde ise kazasker olmuştur.²⁸ Şeyhülislâmlık görevini yapma süresinde farklı görüşler olsa da²⁹ Bursalı Tahir Efendi onun otuz sene şeyhülislam olarak kaldığını belirtmiştir.³⁰ Böylelikle Ebüssuûd Efendi bu makamda en uzun süre kalan kişi ünvanını kazanmıştır.³¹

Nev'îzâde, Ebüssuûd Efendi'nin 982/1574 yılında, 87 yaşında iken vefat ettiğini, cenazesinin Fatih Camii'nde kılındığını, namazını Muhaşşî Sinan Efendi'nin kıldırıldığını, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin civarında yaptırdığı medrese haziresine defnedildiğini ve Haremeyn âlimlerinin Mekke ve Medine'de arkasından gıyabi cenaze namazını kıldıklarını zikretmiştir.³²

3.2. Ebüssuûd Efendi'nin İlmî Kişiliği

Ebüssuûd Efendi'nin yaşamış olduğu 15. ve 16. yüzyıllar, Osmanlı Devleti'nin en yüksek askerî ve ekonomik güce ulaştığı, geniş topraklara sahip olduğu, ilim-fikir ve sanat bakımından zirveye çıktığı bir dönemdir.³³ Bu dönemde edebî, ilmî ve dinî alanda unutulmayacak eserlere imza atan pek çok kabiliyetli şahıs yetişmiştir. Hiç şüphesiz onlardan biri de araştırma konumuz olan Ebüssuûd Efendi'dir.

Osmanlı medreselerinin en parlak yıllarını yaşadığı bu sırada Ebüssuûd Efendi'nin bu şartları fırsata çevirmesi, onun ilim yolunda daha hızlı adımlar atmasına vesile olmuştur. Babası Muhyiddin Muhammed el-İskilîbî'nin (Şeyh Yavsî) ilmî manada mümtaz bir şahsiyet olması ve saray hanedanı tarafından itibar görmesi, Ebüssuûd Efendi'nin güzel imkanlara sahip olma yollarını daha da kolaylaştırmıştır.³⁴ Taşköprüzâde, babası Şeyh Yavsî için Sultan II. Beyazıt'ın ona çok itibar ettiğini, onun için bir zaviye inşa ettiğini, kendisi şehre geldiğinde halkın onun huzurunda izdiham

²⁸ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/92.; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 47.

²⁹ Düzenli, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", 444.; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 37.

³⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/274.

³¹ Onu takip eden kimseler ise Fahrüddin-i Acemî Efendi (29 yıl), Zenbilli Ali Efendi (23 yıl), Molla Hüseyin Mehmed Efendi (20 yıl) olmuştur. Bkz. Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 37.

³² Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, c. 1/642-643. Ayrıca bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/238; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 50; Demirtaş, *Fetvâları ile Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi*, 69.; Baysun, "Ebussuud Efendi", MEB İslam Ansiklopedisi, 4/93

³³ Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*, 17.

³⁴ Colin Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebussuûd Efendi*, çev. Mürteza Bedir (İstanbul: Ketebe, 2022), 28,29.

oluşturduğunu, usûl ilmiyle ilgili çok keskin bir kavrayışa ve keramete sahip mümtaz bir şahsiyet olduğunu söylemiştir.³⁵ Ebüssuûd Efendi böyle ilmî, siyasî birikimi ve nüfuzu olan bir babanın evladı olmuştur.³⁶

Ebüssuûd Efendi'nin ilk hocası, babası olmuştur.³⁷ *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Miftâh* ve *Hâşiye-i Tecrîd'i* babasından okumuş, *Miftâhu'l-Ulûm*'un metnini hıfzetmiştir.³⁸ Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (922/1516), Mevlânâ Seyyid Karamânî ve "Müftü's-Sakaleyn" lakabıyla bilinen İbn Kemâl'den (940/1534) ilim tahsil etmiştir.³⁹ Ebüssuûd Efendi'nin zikredilen âlimlerden ders alması yetişmesinde çok önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Daha öğrenciyken Ebüssuûd Efendi'nin ilmî kabiliyeti II. Beyazıt Han'ın dikkatini çekmiş, kendisine günlük otuz akçe burs bağlatmıştır.⁴¹

Ebüssuûd Efendi ilim tahsilini bitirdikten sonra müderrislik dönemi boyunca birçok talebe yetiştirmeye gayret etmiştir.⁴² Sahn-ı Semân'da müderris olması onu ilmî hiyerarşi olarak en üst seviyeye çıkarmış, yüksek mevkilere aday haline getirmiştir.⁴³ 16. yüzyıl fakihlerinden olan Mahmud el-Kefevî'nin (990/1582) Ebüssuûd Efendi'nin Sahn-ı Semân'daki yıllarını tasvir etmesi açısından anlatmış olduğu şu hatıra calib-i dikkattir: "*Onun öğrencisi ve bizim üstadımız Abdülkerimzâde diye bilinen, Molla Mehmed'den şöyle işittim: "Molla Ebüssuûd'un hizmetine, O Sahn-ı Semân'ın birinde müderris olarak atandığı gün girdim. Onunla Hidâye ve daha sonra Telvîh'i okudum. Ondan Kur'an tefsiri üzerine Keşşâf'ı, hadisler üzerine de Buhârî'nin el-Câmi'u's-şahîh'ini okudum. Ondan yoğun olarak ders aldım ve bu sayede usûl-i fıkıh ve fûrû-ı fikhî hadisleri ve Kur'an tefsirini öğrendim. Meânî, beyân, bedî', havâs, mezâyâ, akâid, hitâbet ve inşâ gibi pek çok ilim dalında ondan yararlandım. Bursa kadısı oluncaya kadar bir gün bile olsa derslere ve öğrenciliğime ara vermedim. Sahn-ı Semân*

³⁵ Taşköprizâde Ahmed Efendi vd., *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 546-548.

³⁶ Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 30.

³⁷ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, 640; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/237.

³⁸ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, 640; Düzenli, *Şeyhülİslâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 41.; Imber, *Şeriat ile Kanun arasında Ebüssuûd Efendi*, 30.

³⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/237; Düzenli, *Şeyhülİslâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 43,44; Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 34.

⁴⁰ Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 34.

⁴¹ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, 640.

⁴² Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-Şakâ'ik*, 641; Düzenli, *Şeyhülİslâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 45.

⁴³ Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 33.

müderrişliği ve Bursa kadılığı arasında geçen süre tam tamına beş sene idi."⁴⁴

Ebüssuûd Efendi, ilmî kariyer hiyerarşisinde müderrişlikten sonra gelen Kazaskerlik görevine getirilmiř⁴⁵, Budin fethinde hazır bulunmak şartıyla başta *Budin Kanunnmesi*'ni hazırlamış, hazırladığı mnřeatlarla⁴⁶ siyasete dair önemli metinleri bir araya getirmiştir.⁴⁷ Aynı zamanda bu görevdeyken verilen fetvaları titizlikle incelemiş daha öncede söylediğimiz gibi ivizde'ye vermiş olduğu bazı fetvalar hususunda itiraz etmiştir.⁴⁸

Ebüssuûd Efendi, kazaskerlik görevinden sonra bir nevi adıyla özdeşleşmiş olan şeyhlislmlık makamına, ivizde'nin yerine 952/1545 yılında⁴⁹ yükselmiş, tarihçilerin deyimiyile "makamla tanınan değil makamı tanıtan insan" olmuř⁵⁰, onun zamanında şeyhlislmlığın prestiji yeniden yükselişe geçmiştir.⁵¹ Zira bu makamda etkili ikinci şahıs olan ve dokuz yıl görev yapan Kemalpaşazde'nin (940/1534) vefatını takip eden on bir yılda, dört şeyhülislâm görev değiştirmişti.⁵² Manık Ali elebi (992/1584) durumun vehametini şöyle ifade eder: "*Ebüssuûd'un atanmasından önce İstanbul Müftülüğü makamı sorunlar yaşıyordu ve sürekli el değiştiriyordu. Kaderi [Ebüssuûd'a] teslim edilinceye ve makamın anahtarları ona verilmeye kadar evinin tavanı desteksizdi.*"⁵³

⁴⁴ Düzenli, *şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 45,46; Imber, *şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 33,34.

⁴⁵ Ebüssuûd Efendi, Kazasker olmadan önce gördüğü bir rüyayı şöyle anlatmaktadır: "*Kazasker olmadan bir hafta önce, rüyamda Fatih Sultan Mehmed Camii'nin mihrabında benim için bir seccade serilmiş olduğunu gördüm. Halka imam oldum ve sekiz rekât namaz kıldım. Bu rüyadan sonra kazasker oldum. Meğer bu rüya, kazaskerlikte kalacağıma işaret etmiş. Keşke kıldığım o sekiz rektlık ikinci namazı yerine yatsı namazı kılmış olsaydım.*" Bkz. Ati, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ř-şak'ik*, 642.; şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 36.

⁴⁶ Sözlükte "düz yazı, nesir" anlamındaki inşâ masterından türeyen mnşeat kelimesi mnşi adı verilen, devlet teşkiltı bünyesindeki divan, kalem ve ketebe gibi resm dairelerde çalışan nişancı, tevki yahut kttbların yazdığı çoğu musanna resm yazılarıyla mektuplar yanında şair ve edebiyatçıların kaleme aldığı her çeşit sanatlı düz yazıya ve bu yazıların toplandığı kitaplara ad olmuştur. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Mnşeat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/18.

⁴⁷ Düzenli, *şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 46.

⁴⁸ İpşirli, "şeyhülislâm", 39/92; Düzenli, *şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 47.

⁴⁹ Ati, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ř-şak'ik*, 642.

⁵⁰ Düzenli, *şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 47.; Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10/366; İpşirli, "şeyhülislâm", 39/92

⁵¹ şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 40.;Düzenli, *şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 47.

⁵² Imber, *şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 36.

⁵³ Imber, *şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 36.

Karakter ve ilim yönünden kuvvetli olduğu bilinen Ebüssuûd Efendi bu özelliklerini Şeyhülislâmlık makamına da taşımayı başarmıştır.⁵⁴ Zira kendisinden önce eksik olan yürütme organlarını tekâmüle erdirmiş ve getirmiş olduğu yeni sistemlerle makamın işlevselliğini arttırmıştır.⁵⁵ Örneğin *Ma'rûzat* ve *Kanunnameler* gibi kendisinden önce emsaline az rastlanan ve Osmanlı hukukunun geleceğine ışık tutan uygulamalar bu yükselişin aynası olmuştur.⁵⁶

Ebüssuûd Efendi'nin kendi döneminde yaptığı en önemli işlerden biri de fetva vermeyi belli bir sisteme oturtmasıydı. Soru alma ve hazırlama bu işlerde eğitim almış katiplere verildi. Çünkü katipler uzman olduğundan müftünün işleri kolaylaşmış olacaktı.⁵⁷ Ebüssuûd Efendi'nin vermiş olduğu fetvalar nerdeyse bir kanun mesabesindeydi. Kişilerin sorma şekline göre sadra şifa olacak şekilde cevap verirdi. Soru manzum ise cevabı kafiyeli ve manzumuna uygun olarak verir eğer nesir ve secili ise cevabı da ona göre verirdi. Sualin Farsça, Türkçe ve Arapça olmasına göre cevap dili değişirdi.⁵⁸

Ebüssuûd Efendi gün içerisinde çok fazla fetva verirdi. İki defa sabah namazından ikindi vaktine kadar fetva vermekle uğraştığı varit olmuştur.⁵⁹ Bu durumu Nev'îzâde Atâî, Âşık Çelebi'den naklen şöyle anlatmıştır: “*Bir gün insanların soruları peş peşe geliyordu ve sorulan sorular zorluydu. Sabah namazını eda ettikten sonra cevapları yazmaya başlıyordu ve ikindi ezanı okunurken bunları bitirmek kendisine nasip oldu. Bazen bunları sayardı, bir keresinde bin dört yüz on iki, diğer bir defa ise bin dört yüz on üç fetva cevaplamış ve imzalamıştı.*”⁶⁰ Manık Ali Çelebi ise bu hususla ilgili şu çarpıcı yorumu yapmıştır: “*Pek çok kez [Ebüssuûd] mükemmel bir kararlılık hissi ile bir günde bin parça kâğıda cevaplar yazdı. Onun tüm ilimleri ilgilendiren cevapları yıldızların akışı gibi tüm ufukları dolaştı.*”⁶¹

Ebüssuûd Efendi'nin dile de ayrı bir düşkünlüğü vardı. Kaynaklarda onun, üç

⁵⁴ Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 40.

⁵⁵ Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, 10/365; İpşirli, “Şeyhülislâm”, 39/91.

⁵⁶ Düzenci, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 47.

⁵⁷ Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 37.

⁵⁸ Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 40.

⁵⁹ Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, 44-46.

⁶⁰ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti'ş-Şakâ'ik*, 644.

⁶¹ Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 37.

dilde şiir yazdığından bahsedilmiştir.⁶² Çok kitap okumak, çok çalışmak ve çok yazmakla bilinen bir âlimdi. Eskiden çok okuyan ve çalışan bir kimse için onu takdir makamında “Ebüssuûd torunu musun?” denilmesi, onun çalışkanlığının darb-ı mesel haline geldiğini göstermektedir.⁶³ Nitekim devrin Şeyhülislâmı ve ayrıca Ebüssuûd Efendi’nin de hocası olan Kemâlpaşazâde’nin, “Bir gün gelecek Ebüssuûd zamanın allâmesi olacaktır” dediği varit olmuştur.⁶⁴

Ebüssuûd Efendi’nin ilmî kişiliğini gösteren başka bir emare ise engin bilgisi sayesinde onun münazaralardaki üstünlüğü ve ilmî tenkitçiliği idi.⁶⁵ Para vakıfları meselesinde Birgivî (981/1573) ile, müzik meselesinde Şeyh Şemseddin ile yapmış olduğu tartışmalardaki münazara başarısı onun ilmî seviyesini anlamaya ışık tutmuştur.⁶⁶ Bununla beraber başkalarına yapmış olduğu ilmî tenkitleri yeri gelince “*Gaflet ile verilen fetvalardan deyû buyurdular*” diyerek kendi aleyhine de yapmış olması onun eleştirilerinde ne denli hakkaniyetli bir tavır sergilediğini gözler önüne sermektedir.⁶⁷

Ebüssuûd Efendi’nin ilmî okumalarla meşgul olurken edep ve terbiyeyi hiç elden bırakmamış olması da onun ilmî meziyetlerindedir. Nitekim bazı kaynaklarda onun *Keşşâf* tefsirini okuturken, müfessirin Hz. Peygamber’le (s.a.v) ilgili olarak “*Peygamber’den (s.a.v) sadır olan bu uygulama, onun içtihatındaki hataları kabilindedir*” şeklindeki cümlesini, edebinden dolayı kendisinin okumayıp yanındaki öğrencisine okuttuğu aktarılmıştır.⁶⁸ Son olarak ise Ebüssuûd Efendi’nin, hocası İbn Kemâl’i geride bıraktığı, yaşadığı dönemde bir benzerinin olmadığı ve Osmanlı âlimleri içinde İbn Kemâl hariç ona denk bir kimsenin gelmediği vurgulanmıştır.⁶⁹ Şimdi de hayatının büyük bir bölümünü ilme adayan Ebüssuûd Efendi’nin geride miras olarak

⁶² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/237.; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 52; Osman Cengiz, *16. yüzyıl osmanlı düşüncesinin kaynakları: Çivizâde - Ebüssu'ûd - Birgivî* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 68.

⁶³ Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 52.

⁶⁴ İshak Doğan, *Osmanlı müfessirleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 99.

⁶⁵ Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, 38.; Baysun, “Ebüssuud Efendi”, MEB İslam Ansiklopedisi, 4/97

⁶⁶ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 53.

⁶⁷ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 54; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 53.

⁶⁸ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 54; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 54.

⁶⁹ Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 55.

bıraktığı eserleri kısaca tanıyalım.

3.3. Ebüssuûd Efendi'nin Eserleri

Ebüssuûd Efendi, gerek uzun yıllar devlet kadrosunda önemli mevkilerde çalışması hasebiyle gerek şaheser nitelikteki eserleriyle âlem-i İslâm'da kendisinden söz ettirmiştir. Farklı alanlarda muhtelif birçok esere⁷⁰ imza atan Ebüssuûd Efendi özellikle Tefsir, Fıkıh, Dil ve Edebiyat ile ilgili yaptığı çalışmalarla daha çok ön plana çıkmıştır.⁷¹ Konunun genişliği tezimizin sınırlarını aştığı için telif ettiği eserlerin bir kısmını zikretmekle yetineceğiz:

3.3.1. Tefsir

İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm

Ebüssuûd Efendi'nin ismini sonraki asırlara taşıyan en önemli eserleri, tefsir ve fetvaları olmuştur.⁷² Baştan sonra Arapça yazmış olduğu *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*⁷³ isimli tefsiri onun hem Arapça'ya olan vukûfiyetini göstermiş hem de Osmanlı'da sayılı müfessirlerden olmasını ve İslam diyarlarında şöhretinin yayılmasını sağlamıştır.⁷⁴ Hayatı bölümünde de zikredildiği gibi onun cenaze namazının Haremeyn'de kılınması⁷⁵ bunun bir göstergesi olmuştur. O kendi yüzyılında nasıl fıkıh otoritesi olmuşsa⁷⁶ aynı şekilde tefsirde de otorite olmayı başarabilmiştir.⁷⁷ Zikredilen bu tefsir sayesinde Ebüssuûd Efendi "*sultânü'l-müfessirîn, hatibü'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn*" gibi

⁷⁰ Ebüssuûd Efendi'nin hayatı ve eserleri birçok çalışmaya konu olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası* (İstanbul, 1967); Mücteba Uğur, "Ebüssuûd Efendi ve Eserleri", *Diyanet İlmî Dergi* 13/4 (1974), 204-208; Pehlül Düzenli, "Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 441-475.

⁷¹ Düzenli, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları*, 63; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 45.

⁷² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/237.; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: kuruluştan X/XVI. asrın sonuna kadar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 147.; Şen, *Osmanlı'nın Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 46.

⁷³ Müellif nüshasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Adem Yerinde, "Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası ve En Eski Yazmaları", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (15 Ocak 2015), 189-236.

⁷⁴ Baysun, "Ebüssuûd Efendi", MEB İslam Ansiklopedisi, 4/96.

⁷⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/238.

⁷⁶ Uğur, "Ebüssuûd Efendi ve Eserleri", 206.

⁷⁷ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 147.

unvanlar kazanmıştır.⁷⁸

Ebüs-suûd Efendi tefsirini uzun bir zamanda yazmaya çalışmış ömrünün son zamanlarında tamamlayabilmiştir. Kanûnî'nin isteği üzerine Sâd suresine kadarki kısmını padişaha göndermiş, bir yıl sonra da tefsirini tamamlamış ve Sultan tarafından büyük mükafatlara nail olmuştur.⁷⁹ Ebüsuûd Efendi eserini nasıl telif ettiğini eserin mukaddimesinde şöyle anlatmaktadır:

“Kur'an-ı Kerim'in tefsirini öteden beri her asırda ve her yerde ileri gelen bilginler tesaddî etmiş, bunlar tetkik deryasına dalarak nice eşsiz faideler elde etmişler ve nice kıymetli kitaplar tasnif eylemişlerdir. Mütekaddimûndan olan bilginler, kendilerine Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) ulaşan rivayetlerle, ayetlerin manalarını tebyin, hükümlerini tertip ile iktifa etmişlerdir. Müteahhirûndan olan bilginler ise, bunlarla beraber ayetlerin ihtiva ettikleri latif meziyetleri, eşsiz sır ve işaretleri de açıklamak ve böylece Kur'ân'ın icaz delillerini insanlara göstermek istemişlerdir. Artık bu hususta, sayısız güzellik ve faydaları içine alan birçok kıymetli kitaplar tedvin etmişlerdir ki, bunlardan her biri münevver zümrenin gözlerini aydınlatacak latif mefhumları ihtiva etmektedir. Hele Zemahşerî'nin el-Keşşaf'ı ve Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl'i bu hususta büyük bir şan ve şerefle diğerlerinden seçilmiş (teferrüt etmiş) durumdadırlar. Geçmiş günlerde, bu iki kitabın müzakere ve mütalaası ile meşgul olurken, bunların ihtiva etmiş oldukları cevherlere diğer kitaplarda bulduklarımı da eklemek suretiyle güzel bir üslup ile tertip etmek, Cenab-ı Hakk'ın lütfu olarak kalbime doğacak olan şeyleri de Kur'an'ın şanına uygun bir şekilde bunlara ilave etmek suretiyle Sultan Süleyman'ın 'Hazine-i Âmire'sine' hediye etmeyi aklımdan geçirirdim. Lakin aczim azmime mâni oldu. Yapılacak işin büyüklüğü beni tereddüde sevk etti. Aradan aylar, yıllar ... geçti. Meşguliyetin çokluğu, muharebelerde, seferlerde, beldelerde dolaşmam bu işe imkân vermedi. Baktım ki fırsat elden gidiyor, ecel yaklaşıyor, hayat

⁷⁸ Âdem Yerinde, “Ebüsuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 337.; Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, 10/369.

⁷⁹ Atâî, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-Şakâ'ik*, 1/644-645.; Süleyman Ateş, “İrşâdü'l-Akli's-Selîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/456.

güneşi sönüyor; artık meşgalenin çokluğuna bakmadan arzu ettiğim kitabı yazmaya karar verdim ve Allah'a (c.c.) sığınarak işe başladım.”⁸⁰

Ebüs-suûd Efendi tefsirinde muhkem, müteşâbih, nüzul sebebi, nesih, kıssalar, fikhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, İsrâiliyat gibi konular üzerinde durmuş, Kur’ân’ın Kur’ân ile ve hadislerle tefsirine önem vermiştir.⁸¹ Ayrıca belâgat ve dil yönüyle Arap edebiyatının tüm inceliklerini aksettirmesinden dolayı, “Zamanın görmediği, kulakların duymadığı sözler söylemiştir” şeklinde iltifatlara mazhar olmuştur.⁸² Kâtib Çelebi, *Keşşâf* ve *Envârüt-Tenzil*’den başka hiçbir kitabın, bu tefsir kadar itibar ve şöhrete mazhar olmadığını söylemiştir.⁸³

Ebüs-suûd Efendi’nin eseri, dirayet tefsirleri kategorisinde görülmekle beraber nahvî-edebî bir tefsir olarak da kabul edilmiştir.⁸⁴ Bununla beraber Ehl-i sünnet inancına sadık kalması, ayetler arasındaki uygunluğun çok güzel bir şekilde incelenip açıklanmış olması sebebiyle onun eserinin *Keşşâf* ve *Envârü’t-tenzil*’den daha üstün olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁸⁵ Esasen Ebüsuûd Efendi mukaddimesinde bu iki tefsire hayranlık duyduğunu, onlardan elde ettiği incileri değerli bir ipe dizmeyi, onları en iyi bir üslupla tertip etmeyi ve kendi kalbine gelen ilhamları da bunlara katmayı düşündüğünü söylemiştir.⁸⁶ Tefsirinde, yalancılıkla suçlanan Kelbî (146/763) ve Mukâtil b. Süleyman’dan (150/767) gelen nakillerle uydurma ve zayıf rivayetlere yer verdiğinden dolayı Ebüsuûd Efendi kimi çevreler tarafından eleştirilmiştir.⁸⁷ Bazıları ise buna üzülmekle beraber bu rivayetleri eser için nazar boncuğu mesabesinde kabul etmişlerdir.⁸⁸ Nitekim bütün bu özellikleriyle *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm* geçmiş tarihte Osmanlı coğrafyasında Zemahşerî’nin (538/1144) *el-Keşşâf*’ı ve Beyzâvî’nin (685/1286) *Envârü’t-tenzil*’inden sonra en çok rağbet gören tefsir olmuş, son dönemde

⁸⁰ Ebüsuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, 1/1-4.; Demirtaş, *Fetvâları ile Şeyhülİslâm Ebüsuûd Efendi*, 115-117.; Abdullah Aydemir, “Ebüsuûd Efendi”, *Diyanet İlmi Dergi* 12/5 (1973), 286-287.

⁸¹ Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, 10/369.

⁸² Ateş, “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm”, 22/457.

⁸³ Aydemir, “Ebüsuûd Efendi”, 288; Yerinde, “Ebüsuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm’i”, 342.

⁸⁴ Ateş, “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm”, 22/457.

⁸⁵ Aydemir, “Ebüsuûd Efendi”, 287; Yerinde, “Ebüsuûd Efendi’nin İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm’i”, 342; Akgündüz, “Ebüsuûd Efendi”, 10/370.

⁸⁶ Ebüsuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, 1/4.

⁸⁷ Ateş, “İrşâdü’l-Akli’s-Selîm”, 22/457.

⁸⁸ Aydemir, “Ebüsuûd Efendi”, 288.

de İslam üniversitelerinde okutulan ve yardımcı kaynak olarak tavsiye edilen bir eser olmuştur.⁸⁹ Böylelikle *İrşâdü'l Akli's-Selîm*, ilmî çevreler tarafından kendisine devamlı surette rağbet edilen bir eser hüviyetine kavuşmuştur.

3.3.2. Fıkıh

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirden sonra ön plana çıktığı ikinci önemli alan fetvalarıdır. Kendisi neredeyse fikhın bütün meselelerine dair fetva vermesine rağmen müstakil bir fıkıh kitabı yazmamıştır. Fetvaları fıkıh alanında kendisinin en önemli eserleri olmuş⁹⁰ ayrıca kendisinden sonra gelenlere de kaynaklık etmiştir.⁹¹ Fıkıh kitabı yazmama sebebini “*Fetâvâ-yı Bezzâziye gibi bir eser varken fıkıh kitabı yazmaktan haya ederim.*” diyerek açıklamıştır.⁹² Osmanlı fıkıh sisteminin kurumsallaşmasında Ebüssuûd Efendi'nin önemli katkıları olmuştur.⁹³ Fıkıh tabakât kitaplarında Ebüssuûd Efendi kimilerine göre ashâbü't-tercîh⁹⁴ kimilerine göre ise ashâbü't-tahrîc⁹⁵ veya meselede müçtehit olarak görülmüştür.⁹⁶ Netice olarak vermiş olduğu fetvaların meşhur ve hüsnü kabule mazhar olması Ebüssuûd Efendi'nin fıkıh alanında ne denli bir rüşte sahip olduğunun göstergesi olmuştur.

3.3.3. Dil ve Edebiyat

Üç dilde şiirleri olan Ebüssuûd Efendi'nin, sarf, nahiv, lügat ve belâgat ile ilgili eserleri de mevcuttur. Bunlardan bazıları şöyledir: “*Ġalaţât-ı Ebüssu'ûd (Ġalaţât-ı 'Avâm), el-Ġaşîdetü'l-mîmiyye, el-Ġaşâ'idü'l-'Arabiyye, Kasîde fî risâi's-Sultân Süleymân, Münşeât-ı Ebüssuûd.*”

Ebüssuûd Efendi'nin ayrıca akaide dair *Risâle fî beyâni'l-kazâ ve'l-kader* (İstanbul 1764), tıbbâ dair *Risâle li-ecli't-tâûn* (Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 416/10, vr. 180-189) adlı iki risâlesiyle Vezir Semiz Ali Paşa'nın arzusu üzerine kaleme aldığı

⁸⁹ Yerinde, “Ebüssuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, 341,343.

⁹⁰ Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 48.

⁹¹ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 56.

⁹² Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 55; Imber, *Şeriat ile Kanun Arasında Ebüssuûd Efendi*, 49; Şen, *Osmanlının Bilgeleri"Ebüssuûd Efendi"*, 47.

⁹³ Boyalık, *el-Keşşâf Literatürü*, 197.

⁹⁴ M. Esat Kılıçer, “Ashâbü't-Tercîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.;

⁹⁵ M. Esat Kılıçer, “Ashâbü't-Tahrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/470.

⁹⁶ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 55.

duanın önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi babdan meydana gelen bir dua mecmuası vardır. *Duânâme-i Ebüssuûd, Risâle fî ed'iyeti'l-me'sûre, Risâle-i Mergûbe ve Mecmûa-i Deavât* adlarıyla anılan bu eserde dualar sade bir dille türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1260, 1277, 1344).⁹⁷ Görüldüğü üzere Ebüssuûd Efendi, dile olan hakimiyetini de neşretmiş olduğu birbirinden farklı edebî eserlerle ispat etmiştir.

Şimdi de Ebüssuûd Efendi'nin hadisçi kimliğini ortaya koyabilmek için tefsirinin II. cildinde yer alan Âl-i İmrân ve Nisâ surelerindeki rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁹⁷ Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10/371.; Ayrıca diğer eserleri için bkz. Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebüssuûd Bibliyografyası*; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları*, 78-82; Düzenli, "Şeyhülislam Ebüssuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", 450-465.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂL-İ İMRÂN SURESİNDE YER ALAN RİVAYETLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebüssuûd Efendi'nin hadisçi kimliğini ve yazmış olduğu tefsirinde hadis kullanım güvenilirliğini ortaya koyma adına yapmış olduğumuz bu çalışmanın ilk bölümünde, tefsirinin II. cildindeki Âl-i İmrân suresinde kullanmış olduğu toplam 68 rivayet, kaynak ve sıhhat durumları açısından incelenecektir.

1.1. ÂL-İ İMRÂN SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLER

Bu başlık altında Ebüssuûd Efendinin Âl-i İmrân suresinin tefsirinde 68 rivayete yer verdiği tespit edilmiştir. Rivayetler sayfa sırasını takip etmek suretiyle sıhhat açısından ele alınacaktır. Hadislerin lafızları geçtiği kaynaklarda farklı ise bu farka dipnotta işaret edilecektir. Mümkün olduğunca münekkit âlimlerin görüşleriyle iktifa edilmeye çalışılsa da gerekli yerlerde değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1.1. İsm-i Âzam'ın Bulunduğu Sureler

وَقَدْ رُوِيَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فِي ثَلَاثِ سُورٍ، فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ وَفِي آلِ عِمْرَانَ ﴿الْم﴾ ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ وَفِي طه ﴿وَعَنْتَ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ﴾

Hiz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın İsm-i Âzam’ı üç surededir: Onlar Bakara’nın (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ), Âl-i İmrân’ın (﴿الْم﴾ (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ)) ve Tâhâ’nın (وَعَنْتَ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ) ayetlerinde bulunan isimlerdir.”⁹⁸

İsm-i Âzam, mana itibariyle Allah’ın (c.c.) en yüce ismi demektir. Kur’ân’da *فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ* / “Yüce Rabbinin adını tesbih et”⁹⁹ buyrulmuş bazı hadislerde Allah’ın (c.c.) İsm-i Âzam’ından söz edilmiş, hakkında farklı görüşler ileri

⁹⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/3.

⁹⁹ el-Vâkı'a, 56/74, 96 ; el-Hâkka, 69/52

sürülmüştür.¹⁰⁰ İlk dönem muteber hadis kaynaklarını incelediğimizde İsm-i Âzam'ın iki surede bulunduğunu ifade eden rivayetlerin daha fazla olduğu dikkatimizi çekmiştir.¹⁰¹ Hadis kaynaklarının genelinde rivayet sadece sure isimleriyle beraber geçmekle birlikte, *إِذَا دُعِيَ أَجَابَ بِهِ* ilavesiyle surelerin hangi ayetlerinde olduğunu belirtmeden zikreden kaynaklar da mevcuttur.¹⁰² Bunlardan İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'inde yer alan rivayet için, Elbâni (1419/1999) ve Şuayb Arnavûd (1438/2016), mütâbileriyle beraber hasen hükümünü vermişlerdir.¹⁰³ Hâkim'in (405/1014) *Müstedrek*'inde ise iki rivayetten birinde aynı lafızlarla geçmiştir.¹⁰⁴ Bununla beraber Hâkim'in açıklamalarına bakıldığında, râvilerden olan Kâsım'ın, İsm-i Âzamı aradığı ve Tâhâ suresindeki *(وَعَنْتَ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ)* ayetinde bulunduğu zikredilmiştir. Ancak Hâkim'e göre, ravi Kâsım sebebiyle hadis Şeyhayn'ın kıstaslarına uymamaktadır. İbni Hacer'in (852/1449) *İthâfû'l-mehere* isimli eserinde ise Muhammed b. Mehdî'nin, "Kâsım bu rivayeti mevkuf olarak zikretti" dediği, aynı mecliste bu sözü duyan İsa b. Mûsa'nın ise "Ebû Umâme kanalıyla bu rivayet merfû olarak aktarıldı" cevabını verdiği geçmiştir.¹⁰⁵ Rivayetlerin geneline bakıldığında ise hadisin maktû olmayıp Kâsım'ın Ebû Umâme yoluyla aldığı merfu-muttasıl ve hasen bir rivayet olduğu ortaya

¹⁰⁰ İsmail Karagöz (ed.), *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 323-325.

¹⁰¹ قال رسول الله -صلى الله عليه وسلم-: "اسم الله الأعظم في هاتين الآيتين: {وَالَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ}، و {وَعَنْتَ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ} سورة آل عمران: {الم (1) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ} Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409), 6/47; Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd- 'Âdil Murşid v.d (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 45/584; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Çazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Duâ", 9; Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Fezâil'ül Kur'ân", 10; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Muştâfâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), "Deavât", 35.

¹⁰² İbn Mâce, "Duâ", 9.; Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Müslim el-Enşârî Ebû Bişr ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Beirut: Dâru İbn Hazm, ts.) 2/569 ; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Çahâvî, *Şerhu Muşkili'l-âşâr*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994), 1/162.; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Çaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.) 8/183; Çaberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, thk. Târiq b. İvağullâh b. Muhammed - 'Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 8/192.; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nisâbüri el-Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahihayn*, thk. Muştâfâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990).1/684.no:1861; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsvircirdî el-Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-Şifât*, thk. 'Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1413/1993), 59.

¹⁰³ İbn Mâce, "Duâ", 9. (Şuayb el-Arnâvûd ve Elbâni tahkiki)

¹⁰⁴ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahihayn*, 1/686, no:1866

¹⁰⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbni Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) *İthâfû'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere*, (Medine: Merkezi Hizmeti's-Sünne, 19 cilt) 6/244

çıkılmaktadır. Hâkimin iki rivayetini de karşılaştırdığımızda birinde “ قَالَ الْفَاسِمُ:فَالْتَمَسْتُهَا إِنَّهُ ” / İsm-i Âzam’ı aradım muhakkak ki o el-Hayyu’l-Kayyûmdur.” Diğerinde ise mutlak olarak “ فَالْتَمَسْتُهَا فَوَجَدْتُ / İsm-i Âzam’ı aradım ve buldum” lafzını zikretmesinden dolayı surelerle beraber ayetlerin de belirtilmesi bizlere Kâsım’ın tasarrufta bulunduğu izlenimini vermektedir.

1.1.2. Necran Heyetinin Hz. Peygamber’in (s.a.v) Huzuruna Gelmesi ve Efendimizle (s.a.v) Tartışmaları

فإنه روي أن وفد نجران قدموا على رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وكانوا ستين راكباً فيهم أربعة عشر رجلاً من أشرافهم ثلاثة منهم أكابر إليهم يقول أمرهم أحدهم أميرهم وصاحب مشورتهم العاقب واسمه عبد المسيح وثانيهم وزيرهم ومشيرهم السيد واسمه الأيهم وثالثهم خبرهم وأستقهم وصاحب مدارسهم أبو حارثة بن علقمة أحد بني بكر بن وائل وقد كان ملوك الروم شرفوه ومولوه وأكرموه لما شاهدوا من علمه واجتهاده في دينهم وبنوا له كنائس فلما خرجوا من نجران ركب أبو حارثة بغلته وكان أخوه كرز بن علقمة إلى جنبه فبينما بعلل أبي حارثة تسير إذ عثرت فقال كرز تعساً للأبعد يريد به رسول اله صلى الله عليه وسلم فقال له أبو حارثة بل تعست أمك فقال كرز ولم يا أخي قال إنه والله النبي الذي كنا ننتظره فقال له كرز فما يمنعك عنه وأنت تعلم هذا قال لأن هؤلاء الملوك أعطونا أموالاً كثيرة وأكرمونا فلو آمنا به لأخذوا منا كلها فوقع ذلك في قلب كرز وأضمره إلى أن أسلم فكان يُجِدُّت بذلك فأتوا المدينة ثم دخلوا مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد صلاة العصر عليهم ثياب الحيرات جُبِّبُ وأردية فاخرة يقول بعض من رآهم من أصحاب النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما رأينا وفداً متلهم وقد حانت صلاتهم فقاموا ليصلوا في المسجد فقال عليه السلام دعوهم فصلوا إلى المشرق ثم تكلم أولئك الثلاثة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا تارة عيسى هو الله لأنه كان يُحيي الموتى ويبرئ الأسقام ويُجبر بالغيوب ويخلق من الطين كهية الطير فينفخ فيه فيطير وتارة أخرى هو ابن الله إذ لم يكن له أب يُعَلِّم وتارة أخرى إنه ثالث ثلاثة لقوله تعالى فَعَلْنَا وَقُلْنَا ولو كان واحداً لقال فعلت وقلت فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم أسلموا قالوا أسلمنا قبلك قال صلى الله عليه وسلم كذبتكم يمنعكم من الإسلام دعاؤكم لله تعالى ولدوا قالوا إن ام يكن ولد الله فمن ابوه فقال صلى الله عليه وسلم أستم تعلمون أنه لا يكون ولد إلا ويُشبهه أباه فقالوا بلى قال أستم تعلمون أن ربنا حي لا

يموت وأن عيسى يأتي عليه الفناء قالوا بلى قال عليه السلام أستم تعلمون أن ربنا قَيُّومٌ على كل شيء يحفظه ويرزقه قالوا بلى قال عليه السلام فهل يملك عيسى من ذلك شيئاً قالوا لا فقال عليه السلام أستم تعلمون أن الله تعالى لا يخفى عليه شيء في الأرض ولا في السماء قالوا بلى قال عليه السلام فهل يعلم عيسى من ذلك إلا ما علم قالوا بلى قال عليه السلام أستم تعلمون أن ربنا صَوَّرَ عيسى في الرحم كيف شاء وأن ربنا لا يأكل ولا يشرب ولا يُخْدِثُ قالوا بلى قال عليه السلام أستم تعلمون أن عيسى حملته أمه كما تحمِلُ المرأة ووضعتة كما تضع المرأة ولدها ثم عُذِّي كما يُغذَّى الصبيُّ ثم كان يطعم الطعام ويشرب الشراب ويُخْدِثُ الحدث قالوا بلى قال عليه السلام فكيف يكون هذا كما زعمتم فسكتوا وأبوا إلا جحوداً فأنزل الله عزَّ وجلَّ من أول السورة إلى تَيْفٍ وثمانين آيةً تقريراً لما احتج به عليه السلام عليهم وأجاب به عن شُبُههم وتحقيقاً للحق الذي فيه يمترون¹⁰⁶

Rivayete göre Necran heyeti Peygamber Efendimiz'le (s.a.v) görüşmeye gelmişlerdi. Hepsi de binekli altmış kişiydiler. On dördü eşraftan, üçü de idareci idi. İdarecilerden biri başkanları olup ismi Abdülmesîh idi. Ona danışmadan hiçbir şey yapmazlardı. İkincisi vezirleri olup onlara akıl verirdi. İsmi Ebhem idi. Üçüncüsü de en bilginleri, en kültürlüleri ve okullarının sorumlusu olup Bekr ibn Vâil oğullarından Ebû Hârise b. Alkame idi. Rum kralları bu adamın kendi dinlerine olan hizmetini, bilgi ve becerisinin üstünlüğünü gördüklerinden onu, makam sahibi yaparak, maddî bakımdan desteklemişler ve onun için birçok kilise bina etmişlerdi. Bu heyet Necran'dan çıkınca Ebû Hârise katırına binmiş, kardeşi Kürz İbn Alkame de beraberinde yürüyordu. Giderlerken Ebû Hârise'nin bineğinin ayağı kaydı. Kürz, Rasûlullah'ı (s.a.v) kastederek: "Bizden uzak olası adama yazıklar olsun!" dedi. Ebû Hârise de: "Ona değil, senin annene yazıklar olsun!" diyerek karşılık verdi. Kürz, "Kardeşim niçin böyle söylüyorsun?" diye sorunca Ebû Hârise: "Vallahi o beklemekte olduğumuz peygamberdir." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Kürz: "Pekiye madem öyle, seni ona tâbi olmaktan alıkoyan nedir?" diye sorunca Ebû Hârise şöyle cevap verdi: "Bu krallar bize büyük miktarlarda mal vermişler, makam sahibi yapmışlardır. Eğer biz ona (Hz. Peygamber'e) iman edecek olursak bunların hepsini elimizden alırlar." Bu cevaptan, Kürz'ün içine bir şüphe düşmüş, Müslüman oluncaya kadar bu konuda kafa

¹⁰⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/3-4

yormuş ve devamlı surette bundan söz etmiştir. Sonunda Medine'ye geldiler. İkinci namazından sonra Rasûlullah'ın (s.a.v) mescidine girdiler. Üzerlerinde güzel elbiseler vardı. Ashâb-ı kiramdan onları görenler, “şimdiye kadar böyle bir heyet görmedik!” diyorlardı. Heyetin ibadet vakitleri geldi. Mescitte ibadet için kalktılar. Peygamber Efendimiz (s.a.v): *“Onları kendi hallerine bırakın.”* buyurdu. Doğu tarafına doğru kendi usullerine göre ibadet ettiler. İbadetlerini bitirdikten sonra heyetin temsilcileri olan üç kişi Peygamberimizle görüşmeye başladılar. Sohbet esnasında “Îsâ, Allah'ın kendisidir. Çünkü o ölüleri diriltir, hastalıkları iyileştirir, gaybdan haber verir, çamurdan, bir kuşun benzerini yaratır, ona üfler, o da uçuverir.” dediler. Daha sonra; “Onun bilinen bir babası olmadığına göre o Allah'ın oğludur.” dediler. Bir başka defasında da: “O, yani Îsâ, üçün üçüncüsüdür. Çünkü Allah bir şeyi anlatırken “biz yaptık, biz söyledik” diye buyuruyor. Eğer Allah bir olsaydı “ben yaptım, ben söyledim” demesi gerekirdi.” dediler. Peygamber Efendimiz *“Müslüman olunuz!”* diyerek bunları İslâm'a dâvet etti. “Onlar biz senden önce Müslüman olduk.” dediler. Peygamberimiz buyurdu ki: – *“Yalan söylüyorsunuz. Allah'a çocuk isnâd etmeniz sizi İslâm'a girmekten alıkoyuyor.”* Onlar: – “Eğer Îsâ Allah'ın oğlu değilse, Îsâ'nın babası kimdir?” dediler. Peygamber Efendimiz:

– *“Siz her çocuğun babasına benzediğini bilmiyor musunuz?”* diye sordu.

– “Biliyoruz” dediler. Peygamber Efendimiz buyurdu ki:

– *“Peki, bizim Rabbimizin hiçbir zaman ölmeyen ve diri olduğunu, Îsâ'nın ise bir gün öleceğini (fânî olduğunu) bilmiyor musunuz?”* diye sordu.

– “Biliyoruz.” dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz sordu:

– *“Peki, Rabbimizin her şeyi ayakta tuttuğunu, koruduğunu ve rızıklandırıldığını bilmiyor musunuz?”*

– “Biliyoruz” dediler.

– *“Peki, Îsâ böyle bir şeye kadir midir?”*

- “Hayır” dediler. Peygamberimiz yine sordu:
- “Siz, Allah Teâlâ’ya yerde ve gökte hiçbir şeyin gizli kalamayacağını bilmiyor musunuz?”
- “Biliyoruz” dediler.
- “Peki, İsa, kendine öğretilenden başka bir şeyi bilebilir mi?”
- “Hayır” dediler. Peygamberimiz buyurdu:
- “Siz, Rabbimizin İsa’yı ana rahminde dilediği şekilde yarattığını, Rabbimiz Teâlâ’nın ise yemez, içmez, mahlûkatın maruz kaldığı şeylere maruz kalmaz olduğunu bilmiyor musunuz?”
- “Biliyoruz” dediler. Peygamberimiz sordu:
- “Peki siz, bir kadın nasıl hâmile olursa anasının da İsa’yı aynı şekilde taşıdığını, bir kadın çocuğunu nasıl doğurursa anasının da İsa’yı öyle doğurduğunu, sonra İsa’nın bir çocuk nasıl beslenirse o şekilde beslendiğini, yemeye içmeye başlayarak ihtiyacını giderdiğini bilmiyor musunuz?”
- “Biliyoruz” dediler. Peygamberimiz:
- “Peki madem öyle, İsa nasıl sizin dediğiniz gibi olabilir?” diye sorunca susmak mecburiyetinde kaldılar. Hakkı kabul etmediler, bile bile inkâr ettiler. Allah Teâlâ hazretleri de bu surenin (Al-i İmran) başından seksen küsur ayetini Peygamberimiz’in ileri sürdüğü bu delilleri takrir ve tasdik için indirdi. Onların şüphelerini cevaplandırdı, çekiştirip durdukları işin gerçeğini ortaya koydu.¹⁰⁷

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*, çev. Ali Hüsrevoğlu vd. (Erkam yayınları, 2013). 3/8-9.

Rivayet Taberânî'nin (360/971) *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ı ve Beyhâki'nin (458/1066) *Delâ'ilü'n-Nübüvve*'sinde -"Kürz'ün içine bir şüphe düşmüş, Müslüman oluncaya kadar bu konuda kafa yormuş ve devamlı surette bundan söz etmiştir"- ifadesiyle beraber olmak üzere buraya kadarki lafızlarla zikredilmiştir. Bundan sonraki Medine'ye gelme hadisesi ise geçmemiştir. Ayrıca Taberânî, ravilerden Yunus b. Bükeyr'in bu rivayette teferrüt ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Heysemî (807/1405) *Mecma'u'z-Zevâid*'de ravilerinden Büreyde b. Süfyân'ın 'zayıf olduğunu' diğer ravilerin ise 'sika olduğunu' söylemiştir.¹⁰⁹ Ayrıca hadisin tamamı, tefsir ve tarih kaynaklarında geçmiştir.¹¹⁰ Taberânî'nin eserindeki isnad ise 'Ali b. Saîd er-Râzi→Musarrif b. Amr el-Eyyâmi→Yunus b. Bükeyr→Muhammed b. İshâk→Bureyde b. Süfyân→İbnü'l-Beylemâni→Kürz b. 'Alkame şeklinde gelmiştir. Cerh-ta'dîl kaynaklarında, Büreyde b. Süfyân için, İmam Buhârî'nin "insanların onun hakkında iyi konuşmadığını iyi araştırmak gerektiğini"¹¹¹ İmam Nesâî'nin (303/915) de "kuvvetli olmadığını" ifade ettikleri kaydedilmiştir.¹¹² İbn 'Adî (365/976) ise *el-Kâmil*'de onun "takva sahibi olmadığını, yol ortasında nebiz içtiğini" söylemiştir.¹¹³ Mizzî (742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'de Ebû Hâtim er-Râzi'nin 'hadisi zayıftır', Darekutnî'nin ise onun hakkında 'metrûk' dediğini nakletmiştir.¹¹⁴ Yapılan bu değerlendirmeler ışığında hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

¹⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*., 4/176 ,hadis no:3906; Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Muştafâ es-Saqqâ v.d. (Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), c. 2/158.;Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Şâhibi's-Şerî'a*, thk. 'Abdu'lmu'tî Kâ'acî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988), 5/383.

¹⁰⁹ Ebu'l-Hasan Nûreddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Hüsameddîn el-Ğudsî (Kahire: Mektebetü'l-Ğudsî, 1414/1994), 8/238.

¹¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000), 6/151; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/573.; Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. İbrâhîm Muhammed Ramadân (Beirut: Dâru'l-Ğalem, 1414/1993), 1/252.; Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997), 7/270.

¹¹¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, ts.), 4/96.

¹¹² Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ğorâsânî en-Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, thk. Mağmûd İbrahim Zâyed (Halep: y.y., 1396/1976), 25.

¹¹³ Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvið (Beirut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/243.

¹¹⁴ Ebû'l-Ğaccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1400/1980), 4/55.

1.1.3. Hristiyanların Hz. Peygamber'e (s.a.v) Hz. Îsâ'nın Durumunu

Sormaları

قيل إن وفد نجران قالوا لرسول الله صلى الله عليه وسلم ألسنت تزعم يا محمد أن عيسى كلمة الله وروح منه قال صلى الله

عليه وسلم بلى قالوا فحسبنا ذلك

Denildiğine göre Necran heyeti Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelip “Hz. Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın (c.c) kelimesi olduğunu ve ondan gelen bir ruh olduğunu sen söylemiyor musun?” demişler, bunun üzerine Hz. Peygamber'in cevabı da “*evet*” olunca ‘bu bize yeter’ demişlerdir.”¹¹⁵

Tespit edilebildiğine göre adı geçen olay hadis kaynaklarında zikredilmemiş, Taberî'nin (310/923) *Câmi'u'l-Beyân* 'ında benzer manalara gelen lafızlarla geçmiştir.¹¹⁶ Diğer taraftan anlatılan olay İbn Ebû Hâtim'in (327/938) tefsirinde: Ebû Hâtim →Ahmed b. Abdurrahman er-Râzî ¹¹⁷ →Abdullah b. Ebî Cafer ¹¹⁸ →Ebû Cafer ¹¹⁹ →Rabî' ¹²⁰ isnadıyla ve aynı lafızlarla nakledilmiştir.¹²¹ Zikrettiğimiz isnad olmaksızın tefsir kaynaklarından sadece Hâzin ve Süyûti'nin tefsirlerinde bu şekilde zikredilmiştir.¹²² Sened tahlîli yapıldığında ravilerin geneli güvenilir bulunmuş, sadûk ve su-i hıfzdan aşağı ravi tespit edilemediği için hadisin hasen olduğu görülmüştür.

¹¹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/7

¹¹⁶ الوَفْدُ من نصارى نجران الذين قَدِموا على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فحاجُّوه بما حاجُّوه به، وخاصموه بأن (قالوا: ألسنت تزعم أنّ عيسى روح الله وكلمته؟ وتألوا في ذلك ما يقولون فيه من الكفر Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/186.

¹¹⁷ Ebû Dâvud ve Ebu Hâtim kendisinden rivayette bulunmuş ve kendisine de ‘sadûk’ denilmiştir. Bkz. Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâîfî (ö. 600/1203), *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 3/63; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer , *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifil-'Oşmâniyye, 1326/1908), 1/55.

¹¹⁸ Yahya b. Mâin ve 'Alî b. el-Medenî, 'sika', Nesâî ise 'kuvvetli değil, hata yapardı' demiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/111-112.

¹¹⁹ Yahya b. Mâin ve Ebû Hâtim 'sika' Ahmed b. Hanbel ise 'hadiste kuvvetli değildir' demişlerdir. Bkz. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed İbn 'Abdülber en-Nemerî, *el-İstiğâ' fî Ma'rifeti'l-Meşhûriyne min Hameleti'l-'İlmi bi'l-Kunâ*, thk. Abdullâh Merhûl es-Sevâlîme (Riyad: y.y., 1405/1985), 1/504; Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmâm Ahmed - el-Fıkh*, thk. Hâlid er-Ribât - Seyyid 'İzzet 'İyd (b.y.: y.y., ts.), 18/411.

¹²⁰ Rabî b. Enes el-Horâsânî, Ebû Hâtim onun hakkında ‘saduk’ demiş kendisinden dört sünen sahibinin nakilde bulunduğu zikredilmiştir. Bkz. Makdisî el-Cemmâîfî , *el-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 4/452. Not: İncelenebildiği kadarıyla isnatta herhangi bir inkıta görülmemiştir.

¹²¹ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (b.y.: y.y., 1419/1998), 2/596.

¹²² Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, thk. Muhammed 'Alî Şâhîn (b.y.: y.y., ts.), 1/223; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûti, *ed-Durru'l-Mensûr* (Beyrut: y.y., ts.), 2/150.

1.1.4. Âdemoğlunun Kalbinin Rahmân'ın İki Parmağı Arasında Olması

قال صلى الله عليه وسلم قلبُ ابن آدمَ بين أصبعين من أصابع الرحمن إن شاء أقامه على الحقِّ وإن شاء أزاغه عنه

Hız. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *Âdemoğlunun kalbi, Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Dilerse onu hak üzere ikame eder dilerse de onu haktan kaydırır.*¹²³

Hadis aynı lafızlarla İbn Mâce'nin (273/887) *Sünen*'i ve Nesâî'nin (303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinde geçmiştir. Elbâni ve Şuayb Arnavûd, İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerine yapmış oldukları tahkik çalışmasında rivayetin sahih olduğunu ifade etmişlerdir. Buna ilâve olarak Şuayb Arnavûd, Nesâî'deki Abdullah b. Mübârek isnadının daha sahih olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴

Ayrıca rivayet, Müslim'in (261/875) *Sahih*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *Müsned*'inde *إن شاء أقامه* kısmından sonra küçük bir farkla *كقلب واحد يصرفه حيث يشاء* lafzıyla geçmiştir.¹²⁵ Şuayb Arnavûd, *Müsned*'e yapmış olduğu tahkikte hadisin sahih olduğunu, Ebû Hâni¹²⁶ hariç ravilerin Şeyhayn'ın şartlarına uyduğunu belirtmiştir. Yapılan incelemelerde de rivayetin sahih olduğu görülmüştür.

1.1.5. Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) İttibada Şüpheyeye Düşmeleri

روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنَّ يهودَ المدينة لما شاهدوا غلبةَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلم على المشركين يومَ بدرٍ قالوا والله إنه النبيُّ الأُمِّيُّ الذي بشرنا به موسى وفي التوراة نعتُه وهموا باتباعه فقال بعضهم لا تعجلوا حتى ننظر إلى واقعة له أخرى فلما كان يومَ أُحدٍ شكَّوا وقد كان بينهم وبين رسولِ الله صلى الله عليه وسلم عهدٌ إلى مدة فنقضوه وانطلق كعبُ

¹²³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/9

¹²⁴ İbn Mâce, "Sünne",13; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Ĥasen 'Abdulmun'im (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 7/156.

¹²⁵ Ebû'l-Ĥasen Muslim b. el-Ĥaccâc el-Ĥuşeyrî en-Nisâbüri, *Şahîhu Muslim*, thk. MuĤammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955), "Kader", 17.; Ahmed b. Ĥanbel, *Müsned*, 11/130.

¹²⁶ Ravi hakkında Ebû Hâtîm er-Râzi "sâlih", İbn Hibbân ise "sika bir tâbiindir" demekle beraber İbn Hacer "Lâ be'se bih" demekle yetinmiştir. Bkz.Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/401; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/499; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. MuĤammed el-'Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. MuĤammed 'Avvâme (Suriye: y.y., 1406/1986), 1/276.

بن الأشرف في ستين ركباً إلى أهل مكة فأجمعوا أمرهم على قتال رسول الله صلى الله عليه وسلم

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Medineli Yahudiler Rasûlullah'ın (s.a.v) Bedir'deki müşriklere karşı galibiyetini görünce ona uyup uymama noktasında şüpheye düştüler ve: "Vallahi O Musa'nın bize müjdelediği ve Tevrat'ta da bize sıfatları anlatılan ümmi olan peygamberdir" diyerek ona uymaya karar verdiler. Bunun üzerine içlerinden bazıları, "acele etmeyin bir başka olayı daha takip edelim" dedi. Uhud günü olunca şüpheye düştüler ve Rasûlullah ile belli bir zamana kadar olan sözleşmelerini de bozdular. Ka'b b. Eşref yanında altmış süvari ile Mekke'ye gitti ve Allah Rasûlüyle savaşmak üzere görüş birliğine vardılar."¹²⁷

İncelendiği kadarıyla zikredilen olay muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir. Tefsir kaynaklarından Begavî'nin (516/1122) *Me'âlimu't-Tenzîl'i* ve Hâzin'in (741/1341) *Lubâbu't-Te'vîl'*inde aynı lafızlarla verilmektedir.¹²⁸ Begavî'den daha önce yaşamış olan Sa'lebî'nin (427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân* isimli eserinde ise adı geçen olay; Kelbî→Ebû Salih→İbn Abbas tarikiyle zikredilmiş ise de *فأجمعوا أمرهم وجمعوا أمرهم على رسول الله - صلى الله عليه وسلم - على قتال رسول الله صلى الله عليه وسلم* kısmı yerine *فأجمعوا أمرهم وجمعوا أمرهم على رسول الله - صلى الله عليه وسلم - على قتال رسول الله صلى الله عليه وسلم* lafızlarıyla geçerek öldürme üzerine değil de Rasûlullah'a karşı tek vücut olma ve aynı tavrı sergileme hususunda birlik oldukları geçmektedir.¹²⁹ İbn Asâkir'in (571/1176) tarihinde ise olay etraflıca anlatılmakta ve Ka'b b. Eşref'in Ebû Süfyân'la Hz. Peygamber'i (s.a.v) beraber öldürmek üzere sözleştikleri zikredilmektedir.¹³⁰ Rivayetin senedi incelendiğinde ravilerden Kelbî'nin tam isminin Muhammed b. es-Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî olduğu ortaya çıkmış, Ebû Salih'in İbn Abbas'la hiç görüşmediği zikredilmiş, böyle bir isnadın sâkıt olduğu ve tamamen yalan olduğu, Sevrî'nin Kelbî'nin hatalarına işaret etmek için ondan rivayette

¹²⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/11

¹²⁸ el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr v.dğr (b.y.: Dâru Taybe, 1417/1997), 2/13; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*, 1/228.

¹²⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Heyet (Cidde: y.y., 1436/2015), 8/83.

¹³⁰ Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 55/273.

bulunduğu ifade edilmiştir.¹³¹ Buhâri'nin (256/870) *Tarih-i Kebîr*'inde Yahya b. Sa'd ve İbn Mehdi'nin onu terkettiği¹³², *Tehzib*'te ise Ebû Sâlih'in 'Ben Kelbî'ye tefsirle ilgili hiçbir şey demedim' diyerek yemin ettiği zikredilmiştir.¹³³ Dolayısıyla zikredilen bu illetler sebebiyle rivayet mevzû olarak tespit edilmiştir.

1.1.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Bedir'den sonra Yahudileri Uyarması

وعن ابن عباس رضي الله عنهم أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لما أصاب قريشاً ببدر ورجع إلى المدينة جمع اليهود في سوق بني قينقاع فحدّتهم أن ينزل بهم ما نزل بقريش فقالوا لا يغزّرك أنك لقيت قوماً أعماراً لا علم لهم بالحرب فأصبت منهم فرصة لئن قاتلنا لعلمت أنا نحن الناس فنزلت.

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Bedir'de Kureyş topluluğuna karşı zafer elde edince Medine'ye döndü ve Yahudileri Benî Kaynukâ' pazar alanında topladı. Hz. Peygamber onlara hitaben: “*Kureyş'in başına gelenlerin sizlerin de başlarına gelmesinden sakının*” buyurdu. Onlar ise: “Savaşmayı bilmeyen Kureyş'e karşı galibiyet elde etmen ve bunu fırsata çevirmen seni aldatmasın! Eğer bizimle savaşırsan elbette anlarsın!” cevabını verdiler ve bu ayet nazil oldu.”¹³⁴

Ebû Dâvûd (275/889) bu olayı *Sünen*'inde tahrir etmiştir.¹³⁵ Ayrıca Taberî, İbn Ebû Hâtim, İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî (318/930), Ebû'l-Leys es-Semerkindî (373/983) gibi rivayet tefsirlerinde, son kısmında *وَأَنْتَ لَمْ تَلَقْ مِثْلَنَا وَأَنْتَ لَمْ تَأْتِ مِثْلَنَا* ilavesi olmak üzere aynı lafızlarla geçmiştir.¹³⁶ Senet olarak sadece Musarrif b. Amr el-Eyyâmi→Yunus(İbn Bükeyr)→Muhammed b. İshâk→Muhammed b. Ebû Muhammed →Saîd b. Cübeyr ve 'İkrime→İbn 'Abbâs yoluyla gelmiş, Şuayb Arnavûd, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine

¹³¹ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 7/276; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 3/556.

¹³² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 1/101.no:283

¹³³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/250.

¹³⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/11

¹³⁵ Ebû Dâvûd, "Harâc ve'l Fey", 22.

¹³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/228; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 2/604; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî İbnü'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed Sa'd (Medine: Dâru'l-Me'âsir, 1423/2002), 1/137; Ebû'l-Leys Naşr b. Muhammed Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Baḥru'l-'Ulûm*, thk. Maḥmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/197.

Heysemî zayıf hükmünü vermiştir.¹⁴³ Cerh-ta'dîl kaynaklarında bu rivayeti Ömer b. Muhtar ve oğlu Ammar b. Ömer b. Muhtar haricinde kimsenin aktarmadığı, ikisinin de zayıf olduğu kaydedilmiştir. İbn Adî (365/976) babasının batıl haberleri rivayet ettiğini ve onu iyi araştırmak gerektiğini belirtmiş ondan da sadece oğlunun rivayette bulunduğunu ve oğlunun isminin sadece burada geçtiğini söylemiştir. Zehebî (748/1348) ise Ammar hakkında 'hadis uydurmakla itham olundu' demiştir.¹⁴⁴ Ebû Nuaym'ın (430/1038) يُؤْتَى بِقَارِيهَا lafzıyla yer verdiği rivayette Ömer b. Muhtâr el-Basrî'nin teferrüde düştüğü ve hadisin garip olduğu söylenmiştir.¹⁴⁵ Elbânî ise ravi hakkında geçmiş âlimlerin söylediklerini zikrettikten sonra rivayetin 'münker' olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶ Sonuç itibariyle rivayetin çok zayıf olduğu söylenebilir.

1.1.8. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ehl-i Kitab'a Tevhidi Teklif Etmesi

رُوي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لما قرأ هذه الآية على أهل الكتاب قالوا أسلمنا فقال عليه السلام لليهود أتشهدون أن عيسى كلمة الله وعبده ورسوله فقالوا معاذ الله وقال عليه الصلاة والسلام للنصارى أتشهدون أن عيسى عبد الله ورسوله فقالوا معاذ الله أن يكون عيسى عبداً

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bu ayeti¹⁴⁷ Ehli Kitaba okuyunca biz Müslüman olduk dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*İsâ'nın (a.s.) Allah'ın (c.c.) kelimesi kulu ve rasûlü olduğuna şahitlik yapar mısınız?*” diye Yahudilere sorunca onlar da Allah'a sığınırız dediler. Hz. Peygamber aynı soruyu Hristiyanlara da sordu, onlar da İsâ'nın kul olmasından Allah'a sığınırız dediler.”¹⁴⁸

Yapılan incelemelere göre rivayet hadis kaynaklarında geçmemektedir. Hadis Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı, Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i ve Hâzin'in *Lübâbü't-*

¹⁴³ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 6/326.

¹⁴⁴ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 6/67. ; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 6/143.

¹⁴⁵ Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1394/1974), 6/187.

¹⁴⁶ Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a ve Eşeruhe's-Seyyi'ü fi'l-Ümme* (Riyad: Dâru'l-Maârif, 1412/1992), 13/514

¹⁴⁷ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعْتُ وَقُلِ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمْتُمْ فَقَدْ أَسْلَمْتُمْ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكُمْ

[آل عمران ٢٠] أَلْبَلَّغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

¹⁴⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/19

muhaddislerin görüşünü beyan ettikten sonra senedde meçhul bir ravi olmasından dolayı bu hadisin ciddi bir şekilde ‘münker’ ve ‘çok zayıf’ olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵ Tefsirde geçen rivayetin baş tarafıyla az da olsa bağlantısı olması açısından buna benzer bir rivayet “ أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، رَجُلٌ قَتَلَهُ نَبِيٌّ، أَوْ قَتَلَ نَبِيًّا، وَإِمَامًا ضَلَّالَةً، وَمُمَيَّلٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ” / İnsanların kıyamet gününde azap bakımından en şiddetlisi, Peygamber’in öldürdüğü veya Peygamber’i öldüren ve delalette içindeki yönetici ve mümessildir” şeklinde, hadis kaynaklarında Abdullah b. Mesud (r.a.) yoluyla nakledilmiş, Şuayb Arnavûd ise ravi ‘Âsım sebebiyle bu rivayetin ‘hasen’ olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶

1.1.10. Kur’ân’daki Bazı Ayetlerin Allah (c.c.) Katındaki Önemi

عن علي رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن فاتحة الكتاب وآية الكرسي وآيتين من آل عمران شهد الله أنه لا إله إلا هو إلى قوله تعالى إن الدين عند الله الإسلام وقل اللهم مالك الملك إلى قوله بغير حساب معلقات ما بينهن وبين الله تعالى حجاب قلن يا رب تُهبطنا إلى أرضك وإلى من يعصيك قال الله تعالى إني حلفت أنه لا يقرؤكن أحدٌ دُبرِ كُلِّ صلاةٍ إلا جعلتُ الجنةَ مثواه على ما كان منه وأسكنته في حظيرة القدس ونظرت إليه بعيني كل يوم سبعين مرةً وقضيتُ له سبعين حاجةً أدناها المغفرة وأعدته من كل عدو وحاسدٍ ونصرته عليهم

Hiz. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: “*Fâtiha suresi, Âyetü’l-Kürsi ve Âl-i İmrân suresinden olan bu iki ayetle (Âl-i İmrân,18,19) Allah (c.c.) arasında hicap yoktur. Bu ayetler, Cenâb-ı Hakk’a demişlerdir ki: “Ya Rabbi, bizi yere ve sana asi olanların içine mi indiriyorsun?” Allah Teâlâ cevap olarak buyurmuştur ki: “Yemin ettim, kim sizleri her namazdan sonra okursa, ona cenneti yurt yapacağım; kuds hazîresinde barındıracağım ve ona günde yetmiş defa nazar edeceğim; yetmiş ihtiyacını gidereceğim ki en aşağısı mağfirettir. Bütün düşmanlarından ve hasetçilerinden koruyacağım ve onlara karşı ona yardım*

Nağdi’r-Ricâl, 4/514; Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *el-Muğni fi’l-Du’afâi*, thk. Dr. Nûreddîn ‘Attar (b.y.: y.y., ts.), 2/780; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 9/47.

¹⁵⁵ Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 11/812.

¹⁵⁶ Aḥmed b. Ḥanbel *Müsned*, 6/413.; Bezzâr, *el-Baḥru’z-Zeḥḥâr*, 5/138.; Ebû Ca’fer Aḥmed b. Muhammed el-Mîşrî eṭ-Ṭahâvî, *Şerḥu Muşkili’l-âşâr*, thk. Şu’ayb el-’Arnavûd (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1415/1994), 1/10.

edeceğim.”¹⁵⁷

Rivayet, Kütüb-i Tis’a harici bazı hadis¹⁵⁸ ve tefsir¹⁵⁹ kaynaklarında geçmektedir. Cûzekânî (543/1148) ve İbnü’l-Cevzî (597/1201) rivayete mevzûât kitaplarında yer vermiş, Cûzekânî hadisin batıl olduğunu ravilerden olan Hâris b. Umeyr’in teferrüt ettiğini söylemiştir.¹⁶⁰ İbnü’l-Cevzî de bu hadisin ‘mevzû’ olduğunu, İbn Hibbân’ın Hâris hakkında onun “uydurma olduğu sabit olan haberleri aktarmayla meşgul oldu” dediğini bildirmiştir. Ayrıca İbn Huzeyme’nin onun hakkında yalancı tabirini kullandığını söylemiş ve zamanında bu rivayetin uydurma olduğunu öğrenmeden önce hüsnü zan ile hareket ederek bu hadis ile otuz yıl amel ettiğini lakin öğrendikten sonra ise terk ettiğini ifade etmiştir.¹⁶¹ Süyûtî (911/1505) meseleyi genişçe ele almış, râviler Hâris b. Umeyr ve Muhammed b. Zebûr el-Mekkî hakkındaki İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve Hâkim’in olumsuz görüşlerini serdettikten sonra Hâris b. Umeyr hakkında Irâkî’den aktarılmak üzere Yahya b. Mâin, Ebû Hâtim ve Nesâi’nin olumlu görüşlerinin olduğunu önceki muhaddisler tarafından tenkit edilmeyip sonraki nesiller tarafından tenkit edildiğini söylemiştir. Ayrıca Zehebî’nin zayıf dediğini İbnü’l-Cevzî’nin ise ta’ın etmede ileri gittiğini en fazla İbn Hacer’in tespitiyle senedin munkatı olup hadisin zayıf olması gerektiğini savunmuştur.¹⁶² Sonuç itibariyle hadisin zayıf olduğu görülmektedir.

¹⁵⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/22

¹⁵⁸ İbnü’s-Sünnî, ‘Amelü’l-yevm ve’l-leyle, thk. Kevser’ul Bernî (Beyrut: Dâru’l Kible), s.111; Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hasen el-Hallâl, *el-Mecâlisu’l-A’serati’l-Emâlî li’l-Hasan el-Hallâl* (b.y.: y.y., 1411/1990), 26.; Ebû Ahmed Ma’mer b. Abdilvâhid b. Recâ’ b. Abdilvâhid b. Muhammed b. el-Fâhîr el-Çureşî es-Semerķandî el-İşbahânî İbnü’l-Fâhîr, *Mucebâtu’l-Cenne - İbnü’l-Fâhîr*, thk. Nâsir b. Ahmed b. en-Neccâr ed-Dimyâtî (b.y.: y.y., 1423/2002), 137.; ‘Alî b. Hüsâmiddîn b. Kâdî Hân el-Muttaķî el-Hindî, *Kenzu’l-’Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (b.y.: y.y., 1401/1981), 2/679.

¹⁵⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 8/188; Ebû’l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *el-Vasîtu fi Tefsîri’l-Çur’âni’l-Mecîd*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415/1994), 1/426; Ebû’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Çur’ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Çanîm b. ‘Abbâs (Riyad: y.y., 1418/1997), 1/307; Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil fi Tefsîri’l-Çur’ân*, 2/25; Süyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, 2/165.

¹⁶⁰ Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. İbrâhîm b. el-Huseyn b. Ca’fer ‘el-Hemezânî el-Cûzekânî, *el-Ebâtil ve’l-Menâkîr ve’s-Şihâh ve’l-Meşâhîr* (Riyad; Hindistan: Dâru’s-Semî’î li’n-Neşri ve’t-Tevzî’i; Muessesetu Dâru’d-Da’veti’t-Ta’limiyyeti’l-Hayriyye, 1422/2002), 2/339.

¹⁶¹ Ebû’l-Ferec Cemâluddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, thk. ‘Abdurrahmân Muhammed ‘Osmân (Medine: el-Mektebetu’s-Selefiyye, 1966-1968), 1/245.; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddişîn ve’d-Du’afâ ve’l-Metrûkîn*, thk. Maḥmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru’l-Va’y, 1396/1976), 1/223.

¹⁶² Ebû’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a fi’l-eḥâdîsi’l-mevzû’a*, thk. Ebû Abdurrahman (Beyrut: Daru’l Kütubi’l İlmiyye) 1/209

1.1.11. Kureyş'in Putlara Tapmalarından Dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.v) Bahane Sunmaları

وَرَوَى الضَّحَّاكُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ عَلَى قَرِيشٍ وَهُمْ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
يَسْجُدُونَ لِلْأَصْنَامِ وَقَدْ عَلَقُوا عَلَيْهَا بَيْضَ النَّعَامِ وَجَعَلُوا فِي آذَانِهَا الشَّنُوفَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا مَعْشَرَ
قَرِيشٍ لَقَدْ خَالَفْتُمْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَقَالَتْ قَرِيشٌ إِنَّمَا نَعْبُدُهَا حَبَا لِلَّهِ تَعَالَى لِيُقَرَّبُنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى

Dahhâk'ın İbn Abbas'tan (r.a.) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün Kureyş'in karşısına durdu. Onlar Mescid-i Haram'da deve kuşu yumurtaları putlara bağlanmış ve kulaklarına küpeler asılmış bir halde olan putlara ibadet ediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara hitaben: “Siz muhakkak ki İbrahim'in ve İsmail'in dinine muhalefet ettiniz” buyurdu. Kureyş ise bu söze cevaben: “Biz ancak Allah'ı sevdiğimiz için ve bizleri de Ona yaklaştırması için putlara ibadet ediyoruz” dediler.¹⁶³

Rivayet hadis kaynaklarında tespit edilememiş, aynı lafızlarla sadece tefsir kaynaklarında yer aldığı görülmüştür.¹⁶⁴ İşaret edilen tefsir kaynaklarında geçen bütün rivayetler, Cüveybir→Dahhâk→İbn Abbâs tarikiyle gelmiştir. Cerh-tâ'dil âlimleri, Cüveybir'in tam isminin Cüveybir b. Saîd el-Ezdî el-Belhî olduğunu ifade etmiştir. Ukaylî'nin (322/934) *ed-Dua'fâ'sı* ve İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dil*'inde Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında “Dahhâk'tan aktardıklarının Hz. Peygamber'e nispet ettiklerine göre daha hafif olsa da zayıftır” dediği, Süfyan'ın ondan hadis rivayet ettiği fakat Cüveybir'i zayıf gördüğü için ondan isimle değil de ‘racül’ kelimesiyle bahsettiği nakledilmiştir. Ayrıca Yahyâ b. Maîn'in (233/848) onun hakkında “leyse bi şey” başka yerde ise “zayıf” dediği, Ebû Zür'a'nın (264/878) ise “o kuvvetli değildir”

¹⁶³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/25

¹⁶⁴ Şa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/238. ; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Şafvân 'Adnân Dâvûdî (Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1415), 207; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, thk. 'İşâm b. 'Abdilmuhsin el-Hümejdân (b.y.: y.y., 1412/1992), 103.; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 2/27. ; Hâzin, *Lubâbu't-Te'vil*, 1/238.; Maḥmûd b. 'Abdullâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Meşânî*, thk. 'Alî 'Abdubârî 'Atiyye (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Beyrut: y.y., 1415), 2/125.

dediği aktarılmıştır.¹⁶⁵ Diğer kaynaklarda ise Yahya b. Maîn'in ondan sadece iki hadis duyduğu sonra onun hakkında 'zayıf' hükmü verdiği geçmiştir.¹⁶⁶ *Tehzîbü'l-Kemâl*'de Ali b. Medîni'nin (234/848-49) Cüveybir'e "cidden zayıf" dediği ve Dahhâk'tan sadece münkerleri aktardığı¹⁶⁷ nakledilmiştir. Zehebî de *Mîzânu'l-İ'tidâl*'de Nesâî'nin ve Darekutnî'nin (385/995) onun hakkında "metruk" dediğini¹⁶⁸ söylemiştir. Dahhâk hakkında ise Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a gibi bazı muhaddislerin 'güvenilir' dediği görülmüştür. Fakat İbn Abbas'la kesinlikle görüşmediği için irsallerinin çok olduğu, Yahya b. Saîd'in onun hakkında 'zayıf' dediği aktarılmış, İbn Abbas'la görüşmediği için de Şûbe'nin onu hoş görmeyip ondan hadis aktarmadığı zikredilmiştir.¹⁶⁹ Bu değerlendirmeler neticesinde konumuz olan rivayet, zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.12. Rasûlullah'ın (s.a.v) Hz. İbrahim'in Duası Olması

قال عليه الصلاة والسلام أنا دعوة أبي إبراهيم

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Ben babam İbrahim'in (a.s.)*

duasıyım."¹⁷⁰

Söz konusu rivayet meşhur olup daha uzun haliyle birçok tarikle günümüze kadar ulaşmıştır. Yukarıda aktarılan kısmı aynı olmak üzere ve farklı ilavelerle Ebû Ümâme el-Bâhili¹⁷¹, 'İrbâz b. Sâriye¹⁷² ve Ubâde b. Sâmit'ten¹⁷³ olmak üzere üç farklı

¹⁶⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî el-'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-'İlmiyye, 1404/1984), 1/205.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/540.

¹⁶⁶ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 3/87.

¹⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/169.

¹⁶⁸ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 1/427.

¹⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/293.; İbn Hacer, *İthâfu'l-Mehere*, 7/248.

¹⁷⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/26

¹⁷¹ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، حَدَّثَنَا الْفَرَجُ، حَدَّثَنَا لُقْمَانُ بْنُ عَامِرٍ فَالْسَمِيعُ أَبُو أَمَامَةَ قَالَ: قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا كَانَ أَوَّلَ بَدْءِ أَمْرِكَ؟ قَالَ: " دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَبُشْرَى عَيْسَى، وَرَأَتْ أُمِّي أَنَّهُ يَخْرُجُ مِنْهَا نُورٌ أَضَاءَتْ مِنْهُ قُصُورُ السَّمَاءِ. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/596.; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedi't-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhâsin et- Tûrkî, (Mısır: Daru'l Hicr) c.2/458; 'Alî b. el-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî 'Alî b. el-Ca'd, *Musnedu İbni'l-Ca'd*, thk. 'Amir Ahmed Haydar (Beyrut: y.y., 1410/1990), 492.; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968), 1/149.

¹⁷² حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ يَحْيَى ابْنَ صَالِحٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ الْكَلْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ هِلَالِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَزْبِاضِ بْنِ سَارِيَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ لِحَاثِمِ النَّبِيِّينَ، وَإِنَّ أَدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمُنْجِدٌ فِي طِينَتِهِ، وَسَأْتِيكُمْ بِأَوَّلِ ذَلِكَ دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَبِشْرَةَ عَيْسَى، وَرُؤْيَا أُمِّي النَّبِيِّ رَأَتْ، وَكَذَلِكَ أَمَهَاثِ النَّبِيِّينَ تَرَيْنَ

sahâbîden nakledilmektedir. Ebû Umâme hadisinin isnadındaki Ferac b. Fedâle, tenkit edilmiş bir ravi olarak karşımıza çıkmakta, Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında 'sika ravilerden münkerleri aktarırdı' dediği ve İbn Hacer'in katında onun zayıf sayıldığı aktarılmaktadır.¹⁷⁴ Bu raviden dolayı Şuayb Arnavûd rivayete 'sahih li gayrihi' demektedir.¹⁷⁵ Aynı şekilde 'İrbâz rivayetine de 'sahih li gayrihi' hükmünü vermektedir. Saîd b. Süveyd el-Kelbî hakkında Buhâri ve İbn Ebû Hâtim hiçbir şey söylememiş, Bezzâr 'la be'se', İbn Hibbân ise 'sika' demiştir.¹⁷⁶ Hâkim bir grup sahâbîden Hâlid b. Ma'den'in aktardığı rivayete 'sahih' demiş, Zehebî de onu tasdik etmiştir.¹⁷⁷

1.1.13. Çocuğun Doğum Anında Bağırma Sebebi

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلَّا وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ فَيَسْتَهْلُ صَارِحًا مِنْ مَسِّهِ إِلَّا مَرْيَمَ وَابْنَهَا

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Doğacak hiçbir çocuk yok ki şeytan doğduğunda ona dokunmamış olsun. İşte bu sebeple Meryem ve oğlu İsa (a.s.) hariç herkes doğduğunda bağırır.”¹⁷⁸

Rivayet başta Buhâri ve Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere pek çok hadis kaynağında geçmiştir.¹⁷⁹ Kaynaklarda ثم يقول أبو هريرة: واقروا إن شئتم: وإني أعيدها بك وذريتها من الشيطان الرجيم

c. 28/379.; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳātu'l-Kubrâ*, 1/148.; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, 10/135.; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988), 14/313.;

¹⁷³ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي لَيْلَى ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ ، عَنِ الْأَخْوَصِ بْنِ حَكِيمٍ ، عَنِ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ ، عَنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غُنْمَانَ عَنِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ ، قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنَا عَنْ نَفْسِكَ

Bkz.Ebû 'Alî Muhammed b. Ahmed b. el-Ḥâsen el-Bağdâdî İbnu's-Şavvâf, *es-Şânî min Ecẓâi İbni's-Şavvâf* (b.y.: y.y., 2004), 42.; Ebû'l-Ḳâsım 'Alî b. el-Ḥâsen İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dimeşq*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3/393.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/156; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehü Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, thk. Muhammed 'Avvâme (Cidde: y.y., 1413/1992), 4/13; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/382.

¹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 36/596.

¹⁷⁶ Buhârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 3/476; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, 10/135; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 4/29; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 6/361.

¹⁷⁷ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şaḥîḥayn*, 2/656.

¹⁷⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/29

¹⁷⁹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî el-Buhârî, *Şaḥîḫü'l-Buhârî*, "Tefsîr",60, thk. Muştafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993).; Muslim, "Fezâil", 146. ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/106.; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḫ*, 14/129.

fiili yerine dürtmek manasına gelen نَحَسَنَ fiili yer almıştır. İşaret edilen kaynaklardan anlaşılacağı üzere zikredilen rivayet müttefekun aleyh olup sahihtir.

1.1.14. Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v) İkrâmı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) Duası

روي أن فاطمة الزهراء رضي الله عنها أهدت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم رغيفين وبضعة لحم فرجع بها إليها فقال هلمّي يا بنية فكشفت عن الطبق فإذا هو مملوءٌ خبزاً ولحماً فقال لها أنى لك هذا قالت هو من عند الله إن الله يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ فقال عليه الصلاة والسلام الحمد لله الذي جعلك شبيهةً بسيدة بني إسرائيل ثم جمع علياً والحسن والحسينَ وجميعَ أهل بيته رضوانُ الله عليهم أجمعين فأكلوا وشبعوا وبقي الطعام كما هو فأوسعت على جيرانها

Rivayete göre Hz. Fâtıma (r.anhâ) Hz. Peygamber'e (s.a.v) iki parça ekmek ve birazcık et hediye etti. Hz. Peygamber (s.a.v) sonra kızına onu geri götürdü “*kızım, gel*” dedi. Hz. Fatıma tabağın üstünü açınca ekmek ve etle dopdolu olduğunu gördü. Hz. Peygamber sordu: “*Bu sana nerden geldi?*” Hz. Fâtıma ayetin ifadesini kullanarak “O, Allah (c.c) katındandır, şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Allah’a hamdolsun ki seni İsrail oğullarının hanımefendisinin bir benzeri kıldı.*” Sonra Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i ve ehli beytini topladı, doyuncaya kadar yediler. Yemek ise olduğu gibi kaldı, kalanını komşulara dağıttılar.”¹⁸⁰

Rivayet muteber hadis kaynaklarında geçmemekte diğer kaynaklardan ise İbn Ebû Hâtim, Sa‘lebî, Zemaşerî ve İbn Kesîr’in tefsirlerinde ve yine İbn Kesîr’e ait olan *el-Bidâye*’de geçmektedir.¹⁸¹ İsmi geçen kaynaklarda ise rivayet yalnızca Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî→Sehl b. Zencele→Abdullah b. Sâlih→Abdullah b. Lehî‘a→Muhammed b. Münkedir→Cabîr kanalıyla bize ulaşmıştır. Muhakkiklerden Zejlâî *Keşşâf*’a yapmış olduğu tahrir çalışmasında ravilerden yalnızca Sehl b. Zencele hakkında

¹⁸⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/30

¹⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 11/207; Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/274; Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf ‘an Ḥakâiki Gavâmiḍi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/358; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 2/36; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8/647.

değerlendirmede bulunarak “sikadır, hâfızdır” demiş,¹⁸² İbn Kesîr ise *el-Bidâye*’de rivayetin sened ve metin olarak garip olduğunu ifade etmiştir.¹⁸³ Bûsîrî, ravilerinden Abdullah b. Lehî’a sebebiyle isnadın zayıf olduğunu tespit etmiştir.¹⁸⁴ Aynı şekilde Elbânî de *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za’ife* isimli eserinde senette bulunan Abdullah b. Sâlih ve Abdullah b. Lehî’a nedeniyle hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁵ Tabakât kaynaklarında Abdullah b. Lehî’a hakkında; onun Mısır’ın kadısı olduğu, çok hadis naklettiği, evinin ve kitaplarının yandığı, hıfzının zayıf olup son zamanlarında daha da zayıfladığı, zayıf ravilerden münkerleri aktardığı gibi bilgiler aktarılmıştır.¹⁸⁶ Bu bilgiler ışığında rivayet zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.15. İman ve Doğruluk

ونظيره قوله عليه الصلاة والسلام قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَقِيمَ

Onun bir benzeri Hz. Peygamber’in (s.a.v) şu sözüdür: “*Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol!*”¹⁸⁷

Hadis meşhur bir rivayet olup Müslim’in *Sahih*’i başta olmak üzere birçok muteber hadis kaynağında,¹⁸⁸ ilgili kısmı aynı olmak üzere, Rasûlullah’a (s.a.v) sorulan iki farklı sorudan dolayı iki farklı hadis metni içinde ve yalnızca sahâbî Süfyân b.

¹⁸² Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle’î, *Tahrîcu’l-Eḥâdîs ve’l-Âṣâri’l-Vâkı’a fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaḥşeri*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman es-S’ad (Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414), 1/185.

¹⁸³ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 8/647.

¹⁸⁴ Ebu’l-‘Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. ‘Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî eş-Şâfi’î el-Bûsîrî, *İthâfu’l-Hıyere-Mehere bi’Zevâidi’l-Mesânîdi’l-Aşere*, thk. Dâru’l-Mişkât li’l-Baḥşî’l-İlmî bi İşrâfi Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Dâru’l-Vaṭan, 1420/1999), 7/464.

¹⁸⁵ Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 11/594.

¹⁸⁶ İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du’afâ’i’r-Ricâl*, 5/237.; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 6/271.; Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ’*, thk. Şu’ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1985), 8/11.

¹⁸⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/40

¹⁸⁸ Bkz. Muslim., “İmân”, 38.; Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 10/256,380.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/141.; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu’d-Dârimî*, “Rakâik”, 4, thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000).

Abdullah es-Sekafî (r.a.) kanalıyla bizlere ulaşmıştır.¹⁸⁹ Dolayısıyla hadis sahihtir.

1.1.16. Hristiyanların Hz. Peygamber'e (s.a.v) Gelmesi ve Hz. İsâ Hakkındaki İtirazları

روي إن وفد نجران قالوا لرسول الله صلى الله عليه وسلم مالك تشتتم أصحابنا قال وما أقول قالوا تقول إنه عبدٌ قال أجل هو عبدُ الله ورسولُه وكلمته ألقاها إلى العذراء البتول فغضبوا وقالوا هل رأيت إنساناً من غير أبٍ فحيثُ سلّمت أنه لا أب له من البشر وحب أن يكون أبوه هو الله فقال عليه الصلّاة والسلام إن آدم عليه الصلاة والسلام ما كان له أبٌ ولا أم ولم يلزم من ذلك كونه ابناً لله سبحانه وتعالى فكذا حال عيسى عليه الصلاة والسلام

Rivayet edildiğine göre Necranlılar: “Ya Muhammed! Niçin Efendimiz İsâ’ya sövüyorsun?” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v): “*Ben ne diyorum ki?*” buyurdu. “Onun bir kul olduğunu söylüyorsun” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v): “*Evet o, Allah’ın kulu, peygamberi ve iffetli bâkire Meryem’in rahmine bıraktığı kelimesidir.*” buyurdu. Necran heyeti öfkelenip: “Sen hiç babasız insan gördün mü? Onun insan cinsinden bir babası olmadığını kabul ettiğine göre, babasının Allah olması zaruridir.” dediler. Hz. Peygamber de (s.a.v): “*Adem’in (s.a.v) ne anası ne de babası vardı.*”. *Anasız babasız olmasından dolayı Âdem’in, Allah’ın (c.c.) oğlu olması gerekmediği gibi, İsâ’nın da (a.s.) Allah’ın (c.c.) oğlu olması gerekmez.*” buyurdu.¹⁹⁰

Söz konusu olay, hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. İlk dönem tefsir kaynaklarında ise senedsiz bir şekilde nakledilmiştir.¹⁹¹ Vâhidî’nin *Esbâbu’n-Nuzûl*’unda zikrettiği rivayet için- قَالَ الْمُفَسِّرُونَ – terkiğini kullanılmış olduğu görülmüştür. Çalışmamızda rivayetlere bütüncül bakış açısıyla bakma zaruretinden dolayı hem de tarihî bir olay olması hasebiyle bu rivayete mefhum olarak çok benzeyen lakin lafız farklılığı olan rivayetin de sıhhat açısından incelenmesi uygun

¹⁸⁹ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَدِّثْنِي بِأَمْرِ أُعْتَصِمُ بِهِ؟ قَالَ: قُلْ رَبِّيَ اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقِمَّ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَخُوفُ مَا تَخَافُ عَلَيَّ؟ فَأَخَذَ بِلِسَانِ نَفْسِهِ، قُلْتُ: هَذَا بَكَزِ. Tirmizî, "Zühhd", 61.; İbn Mâce, "Fiten", 12.; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 24/143-145.; Dârimî. "Rakâik", 4.

¹⁹⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/45.

¹⁹¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/383.; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, 104.; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 2/47.

المباهلة فأسلموا يكن لكم ما للمسلمين وعليكم ما على المسلمين فأبوا قال عليه الصلاة والسلام فإني أناجزكم فقالوا ما لنا بحرب العرب طاقة ولكن نصلحك على أن لا تغزونا ولا تُخيفنا ولا تزدنا عن ديننا على أن نؤدي إليك كل عام ألفي حلة ألفاً في صفر وألفاً في رجب وثلاثين درعاً عادية من حديد فصالحهم على ذلك وقال والذي نفسي بيده إن الهلاك قد تدلى على أهل نجران ولولا عنوا لمسخوا قرده وخنازير ولا اضطرم عليهم الوادي نارا ولا ستأصل الله نجران وأهله حتى الطير على رءوس الشجر وما حال الحول على النصارى كلهم حتى يهلكوا

Rivayet edildiğine göre: Lanetlemeye dâvet edildiklerinde, “Müsaade isteyip biraz düşünelim” dediler. Kendi aralarında yalnız kalınca da Abdülmesih’e; “Ne diyorsun? dediler. Abdülmesih: “Vallahi, ey Hristiyan topluluğu, görüyorsunuz ki Muhammed gönderilmiş bir peygamberdir. Efendimiz İsa ile ilgili nihai hükmü getirmiştir. Vallahi hiçbir kavim yoktur ki bir peygamberle lanetleşsin de büyükleri yaşamış; zürriyetleri kesilmemiş olsun. Eğer bu işi yaparsanız, mutlaka helâk olursunuz. Dininize bağlı kalmak ve yurtlarınızda yaşamaya devam etmek istiyorsanız bu adamı kendi hâline bırakıp memleketinize dönünüz.” dedi. Bu görüş alışverişinden sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına geldiler. Hz. Peygamber’de (s.a.v) o esnada arkasında Ali (r.a.) ve Fâtıma (r.anh) olduğu halde, Hasan’ın (r.a.) elinden tutmuş, Hüseyin’i de (r.a.) omuzuna almış bir vaziyette şöyle diyordu: “*Ben dua ettiğim zaman sizlerde âmin deyiniz.*” Bunun üzerine Necran heyetinin en iyi din bilgini ki bu Ebu’l-Hârise idi şöyle dedi: “Ey Hristiyanlar! Ben burada öyle simalar görüyorum ki, şayet Allah Teâlâ, bir dağı kökünden söküp atmak istese bunların hürmetine o dağı kökünden söker. Bunlarla lanetleşmeyin, yoksa helâk olursunuz. Kıyamet gününe kadar da yeryüzünde tek bir Hristiyan bile kalmaz. Bu ikazdan sonra Necranlılar, Hz. Peygamber’e (s.a.v): “Yâ Ebu’l-Kâsım! Seninle lanetleşmemeye, seni dinin üzere bırakmaya kendimiz de Hristiyan olarak kalmaya karar verdik.” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v) de: “*Madem lanetleşmek istemiyorsunuz, bari Müslüman olun da Müslümanların lehine ve aleyhine olan şeyler sizin de leh ve aleyhinize olsun.*” dedi. Bunu da kabul etmeyince Hz. Peygamber (s.a.v): “*O zaman sizinle savaşırım.*” buyurdu. Necranlılar: “Bizim araplarla savaşmaya gücümüz yetmez. Fakat, her sene, bin tanesi safer ayında bin tanesi de recep ayında olmak üzere iki bin ipek elbise ve demirden mamul otuz normal zırh vermek

şartı ile seninle anlaşabiliriz. Sen de bizimle savaşmazsın, bizi korkutmazsın, bizi dinîmizden döndürmezsin” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v) böyle bir anlaşmayı kabul edip onlara şöyle bir yazı yazdı: “*Canımı elinde tutan Zât’a yemin ederim ki tüm Necranlılar az daha helâk oluyorlardı. Eğer boyun eğmeselerdi, maymuna ve domuza çevrileceklerdi, vadileri ateş kesilip üzerlerine dökülecek ve Allah Necran’ın da Necranlıların da hatta ve hatta ağaçlardaki kuşların bile kökünü kurutacaktı. Tüm Hristiyanlar bir sene geçmeden helâk olup gidecekti.*”¹⁹⁷

Rivayet hadis kaynaklarından yalnızca Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde ve Beyhâki’nin *es-Sünenü’l-Kubrâ*’sında, yukarıda geçen rivayetin son kısmındaki Hz. Peygamber’in (s.a.v) Necranlılar ile yapmış olduğu antlaşma kısmına benzer şekliyle nakledilmiştir.¹⁹⁸ Bu rivayetle ilgili olarak Şuayb Arnavûd “hasen”, Elbânî ise ravilerden olan Esbât b. Nasr el-Hemdâni’nin hatasının çokluğu ve İsmâil b. Abdurrahman el-Kuraşî’nin İbn Abbâs’la görüşmeme ihtimalinden dolayı munkatı olması sebebiyle rivayete ‘zayıf’ hükmü vermiştir.¹⁹⁹ Münzîrî’nin *Muhtasar*’ında ise İsmâil b. Abdurrahman’ın (Süddî), İbn Abbâs’la görüşmesine ihtiyatla bakmak gerektiği, onun Enes b. Mâlik’ten işittiği ve İbn Ömer’i ise gördüğü aktarılmıştır.²⁰⁰ Kaynaklarda Esbât b. Nasr el-Hemdâni hakkında İmam Buhârî ve İbn Hacer ‘sadûk’, Nesâî ‘kuvvetli değil’, İbn Hibbân ve Hâkim ise ‘sikadır’ demiştir.²⁰¹ Diğer taraftan tefsirde zikredilen rivayetin üst kısmı bilinen hadis kaynaklarında geçmemekte, ilk dönem tefsir

¹⁹⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/46-47. Tercüme için bkz. Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, Murat Sülün (ed.), *El-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vucûhi’t-te’vil: Keşşâf tefsiri: (metin-çeviri)* (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1/956.

¹⁹⁸ حَدَّثَنَا مُصَرِّفُ بْنُ عَمْرٍو الْيَامِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بَكِيرٍ، حَدَّثَنَا أَسْبَابُ بْنُ نَضْرٍ الْهَمْدَانِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيِّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَهْلَ نَجْرَانَ عَلَى الْفَيْ حُلَّةٍ: اللَّصْفُ فِي صَفَرٍ وَالتَّصْفُ فِي رَجَبٍ، يُؤْتُونَهَا إِلَى الْمُسْلِمِينَ، وَعَارِيَّةٌ ثَلَاثِينَ دِرْعًا، وَثَلَاثِينَ فَرَسًا، وَثَلَاثِينَ بَعِيرًا، وَثَلَاثِينَ مِنْ كُلِّ صَنْفٍ مِنْ أَصْنَافِ السَّلَاحِ، يَعْزُونَ بِهَا، وَالْمُسْلِمُونَ ضَامِنُونَ لَهَا حَتَّى يَرُدُّوَهَا عَلَيْهِمْ إِنْ كَانَ بِالْيَمَنِ كَيْدٌ أَوْ غَدْرَةٌ: عَلَى أَنْ لَا تُهْدَمَ لَهُمْ بَيْعَةٌ، وَلَا يُخْرَجَ لَهُمْ قَسٌّ، وَلَا يُفْتَنُوا عَنْ دِينِهِمْ مَا لَمْ يَأْكُلُوا الرِّبَا حَتَّى يَأْكُلُوا الرِّبَا، قَالَ إِسْمَاعِيلُ: فَقَدْ أَكَلُوا الرِّبَا Bkz. Ebû Dâvûd., “Harâc ve’l Fey”, 30, no:3041.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. ‘Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir ‘Atâ (Beirut: y.y., 1424/2003), 9/339; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. ‘Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *Ma rifetu’s-Sunen ve’l-Âşâr*, thk. ‘Abdulmu’î Emîn Kal’acî (Karaçi: y.y., 1412/1991), 13/374.

¹⁹⁹ Ebû Dâvûd., “Harâc ve’l Fey”, 30.; Nâsirüddin el-Elbânî, *Za’îfü Süneni Ebî Dâvûd* (kuveyt), 2/444.

²⁰⁰ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzîrî (ö. 656/1258), *Muḥtaşaru Süneni Ebî Dâvûd (el-Müctebâ mine’s-sünen)*, thk. Ebû Mus‘ab (Mektebetü’l Maârif:2010), 2/343.

²⁰¹ Ebû ‘Abdullâh Moğultây b. Kîlîc el-Bekcerî Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Ebû ‘Abdurrahmân ‘Âdil b. Muḥammed - Ebû Muḥammed ‘Usâme b. İbrâhîm (b.y.: el-Fârûku’l-Ḥadîse, 1422/2001), 2/64; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 1/124; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 1/109.

kaynaklarında²⁰² senedi verilmeden aktarılmaktadır. Ebû Nuaym el-İsfahânî ise iki tane benzer hadisi peşi sıra Şa‘bî ve Ebû Sâlih kanalıyla *Delâilü'n-Nübüvve*'de nakletmektedir.²⁰³ Rivayet üzerinde yapılan tahriç çalışmalarında Zeylâî ve Münâvî, Ebû Salih kanalıyla olan rivayette Muhammed b. Mervan es-Süddî'nin yalancılıkla itham olunan metrûk bir ravi olduğunu, Şa‘bî kanalıyla gelen hadisin ise ‘mürsel’ olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴ Bu bilgiler ışığında tefsirde zikredilen rivayeti bölüm bölüm değerlendirdiğimizde senetli kısmı, şahitleri olması sebebiyle zayıf olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

1.1.18. Emanetin Önemi ve Hak Sahibine İadesinin Zorunluluğu

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ عِنْدَ نَزْوْلِهَا كَذَبَ أَعْدَاءُ اللَّهِ مَا مِنْ شَيْءٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِلَّا وَهُوَ تَحْتَ قَدَمِي إِلَّا الْأَمَانَةَ فَإِنَّمَا مَوْدَاةٌ إِلَى الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

Hz. Peygamberin (s.a.v) bu ayet nazil olduğunda şöyle dediği bildirilir: “*Allah (c.c.) düşmanları yalan söyledi. Cahiliye döneminde ne varsa hepsi ayaklarımın altındadır. Ancak emanetler müstesna. Çünkü onlar hem iyi hem de facir olana eda edilir.*”²⁰⁵

Mezkûr rivayet hadis kaynaklarında geçmemektedir. Lakin birçok tefsir kaynağında sadece Saîd b. Cübeyr kanalıyla, muhakkik âlimlerin ‘ceyyid’ dediği bir isnadla bize ulaşmaktadır.²⁰⁶ Söz konusu isnadın ilk ravisi olan Saîd b. Cübeyr’in, tâbiîn olması ve sahâbîyi de zikretmemesine rağmen hadis, bazıları tarafından merfû olarak kabul edilmekte, buna karşın muhaddislerin geneli ise ‘mürsel’ olarak

²⁰² Şa‘lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/389; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me‘âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur‘ân*, c 2/48; Zemaşserî, *el-Keşşâf*, 1/369; Hâzin, *Lubâbu't-Te‘vîl*, 1/254.

²⁰³ Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ‘ilu'n-Nubuvve*, thk. Muhammed Ravâs Kâl‘acî - ‘Abdulberr ‘Abbâs (Beyrut: Dâru'n-Nefâ‘is, 1406/1986), 354,no:244-245; Beyhakî, *Delâ‘ilu'n-Nubuvve*, 5/389.

²⁰⁴ Zeylâî, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âşâri'l-Vâki‘ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşserî*, 1/186-187; Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu'l-‘Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *el-Fethu's-Semâvî bi Tahrîci Ehâdisi'l-Kâdî el-Beydâvî*, thk. Ahmed Muctebâ (Riyad: Dâru'l-‘Âşime, ts.), 1/362.

²⁰⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/50

²⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/522; İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur‘ân*, 1/262; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur‘âni'l-Azîm*, 2/684; Şa‘lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/431; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 1/403; Ebû'l-Hasen ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf* (b.y.: y.y., 1430), c. 5/368; Zemaşserî, *el-Keşşâf ‘an Hâkâiki Gavâmiidi't-Tenzîl*, 1/375.

değerlendirmektedir.²⁰⁷ Muhaddisler, Saîd b. Cübeyr'in mürselini makbul olarak görmüşler, lakin munkatı olması sebebiyle mürsel hadisi zayıf olarak addetmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu rivayet zayıf olarak görülmüştür.

1.1.19. Yalan Yere Yemin Etmenin Büyük Günahı

فقال صلى الله عليه وسلم من حلف على يمين يستحق بها مالاً هو فيها فاجرٌ لقي الله وهو عليه غضبان

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Kim yalan yere, günahkarca yemin ederek bir mal kazanırsa, Allah (c.c.) kendisine kızgın bir halde iken, Allah’ın huzuruna çıkar*”²⁰⁸

Zikredilen rivayet meşhur olup İmam Buhârî ve İmam Müslim’in *Sahih*’i olmak üzere pek çok hadis kaynağında, Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) kanalıyla ve aynı lafızlarla geçmektedir.²⁰⁹ Bu sebeple hadis, müttefekun aleyh olup sahihtir.

1.1.20. Hz. Peygamber’in (s.a.v) Kendisine İbadet Yapılma İsteğini Reddetmesi

قيل إن أبا رافع القُرظيَّ والسيدَ النجرانيَّ قالَا لرسول الله صلى الله عليه وسلم أتريد أن نعبُدَكَ ونتخذَكَ رباً فقال عليه السلام معاذَ الله أن يُعبَدَ غيرُ الله تعالى وأن تأمرَ بعبادة غيره تعالى فما بذلك بعثني ولا بذلك أمرني

Denildiğine göre Ebû Râfi‘el-Kurazî ve Seyyid en-Necrânî, Rasûlullah’a (s.a.v) hitaben “Sana ibadet etmemizi ve Seni rab olarak tanımamızı mı? İstiyorsun” dediklerinde Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Allah’tan (c.c.) başkasına ibadet edilmesinden ve Ondan başkasına ibadet etme emri vermekten Allah’a (c.c.) sığınırım. Ben bunun için gönderilmedim ve bana bunu yapmam emredilmedi.*”²¹⁰

Söz konusu olay, tespit edilebildiği kadarıyla muteber hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Diğer taraftan rivayet daha uzun haliyle tefsir, sîret ve tarih kitaplarında bir kısmı senedli olmak üzere İbn Abbâs’tan ‘İkrime veya Saîd b. Cübeyr yoluyla tek

²⁰⁷ Zeyle ‘î , *Tahrîcu’l-Ehâdis ve’l-Âşâri’l-Vâkı’ati fi Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 1/189; Munâvî, *el-Fethu’s-Semâvî*, 1/365.

²⁰⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/51.

²⁰⁹ Buhârî, "Rehin", 6; Muslim, "İmân", 221; Tirmizî, "Tefsîru’l Kur’ân", 4; İbn Mâce, "Ahkâm", 8.

²¹⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/52.

isnadla aktarılmaktadır.²¹¹ Atıf yapılan kaynaklarda ve eser üzerinde yapılan tahrir çalışmalarında sadece senedin kimler yoluyla geldiği zikredilmekte, ravilerle ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamaktadır.²¹² Kaynaklarda bu rivayeti ilk defa kayıt altına alan sîret müellifi İbn İshâk'ın (151/768) kendisinden rivayette bulunduğu, Muhammed b. Ebû Muhammed (Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı) hakkında, İbn Hibbân'ın (354/965) onu sika raviler içerisinde zikrettiği geçmiştir. Lakin kendisinin meçhul olduğu âlimlerin genel görüşü olarak tespit edilmiştir.²¹³ Ebû Dâvud'un bir rivayetinin isnadında bulunması sebebiyle Şuayb Arnavûd onu, 'meçhul' kabul edip hadisin bu sebeple zayıf olması gerektiğini söylemiştir.²¹⁴ Belirtilen sebeplerden dolayı rivayetin zayıf olduğu neticesine ulaşılmıştır.

1.1.21. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Secdenin Ancak Allah'a (c.c.) Yakışan Bir İbadet Olduğunu Söylemesi

وقيل قال رجل من المسلمين يا رسول الله نسلم عليك كما يسلم بعضنا على بعض أفلا نسجد لك قال عليه

السلام لا ينبغي أن يسجد لأحد من دون الله تعالى، ولكن أكرموا نبيكم واعرفوا الحق لأهله

Rivayet edildiğine göre Müslümanlardan bir adam: “Yâ Rasûlallah! kendi aramızda selam verdiğimiz gibi sana da selam veriyoruz. Sana (bunun yerine) secde etsek olmaz mı? dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “Allah'tan (c.c.) başkasına secde etmek kimseye yakışmaz lakin Peygamberinize iyi davranın ve hakkı da ehlinden

²¹¹ وَقَالَ أَبُو رَافِعِ الْقُرْظِيُّ حِينَ اجْتَمَعَتْ الْأَخْبَارُ مِنْ يَهُودٍ، وَالنَّصَارَى مِنْ أَهْلِ نَجْرَانَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- ودعاهم إلى الإسلام: أتريد منا يا مُحَمَّدُ أَنْ نَعْبُدَكَ كَمَا نَعْبُدُ النَّصَارَى عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ؟ وَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ نَجْرَانَ نَصْرَانِيٌّ، يُقَالُ لَهُ: الرَّيْسُ، وَيُرْوَى: الرَّيْسُ، وَالرَّيْسُ: أَوْ ذَلِكَ تُرِيدُ مِنَّا يَا مُحَمَّدُ وَإِلَيْهِ تَدْعُونَا؟ أَوْ كَمَا قَالَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَعَادُ اللَّهِ أَنْ أَعْبُدَ غَيْرَ اللَّهِ أَوْ أَمْرَ بَعْدَ اللَّهِ غَيْرِهِ، فَمَا بِذَلِكَ بَعْتَنِي اللَّهُ، وَلَا أَمْرَنِي أَوْ كَمَا قَالَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي ذَلِكَ مِنْ قَوْلِهِمَا: {مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ} ... إلى قوله تعالى: [آل عمران: 80-79] Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/554.; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/539.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 11/217.; Beyhakî, *Delâ'ilu'n-Nubuvve*, 5/384.; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 2/49.; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefâyâtu'l-Meşâhiri'l-'Alâm*, thk. 'Umer 'Abdusselam et-Tedmiri (Beyrut: el-Mektebetu'd-Tevfikîyye, 1413/1993)2/697.; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. 2/66.; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/235.

²¹² Zeyle 'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/191.; Munâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, 1/369.

²¹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/382; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 1/894; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/690.

²¹⁴ Ebû Dâvud, “Harâc”, 22.

taniyin” buyurdu.”²¹⁵

Konumuz olan rivayet, hadis kaynaklarında geçmemektedir. İlk dönem tefsir kaynaklarında isnadının tümü zikredilmeksizin sadece Hasan Basrî'nin *وقال الحسن: بلغني* /Bana ulaştığına göre, manasına gelen lafızlarıyla nakledilmektedir.²¹⁶ Rivayet üzerine yapılan ilk dönem tahkik çalışmalarına bakıldığında Zeylaî hadis hakkında, isnadını bulamadım manasında kullandığı “hadis gariptir” ifadesini kullanmış, Münâvî ise rivayet hakkında tespitite bulunurken İbn Hacer'in “bu hadisin isnadını bulamadım” dediğini aktarmakla yetinmiştir.²¹⁷ Görüldüğü üzere bu rivayet Hasan Basrî cihetinden bakıldığında mürsel olmakta, senedin baş tarafında peş peşe ikiden fazla ravi düştüğü için de bir taraftan mu'dal diğer taraftan muallak olmaktadır. Hasan Basrî'nin mürsellerinin sahih mi yoksa zayıf mı sayılacağı âlimler arasında ihtilafli bir konudur.²¹⁸ Diğer illetler eklenince de söz konusu rivayet zayıf olarak görülmektedir.

1.1.22. Ebû Talha'nın Malını Akrabalarına Hibe Etmesi

وَرَوَى أَنَّهَا لَمَّا نَزَلَتْ جَاءَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَى بَيْرِحَاءَ فَضَعَهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَخٍ بَخٍ ذَاكَ مَالٌ رَايَحٌ أَوْ رَابِخٌ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ فَقَسَمَهَا فِي أَقَارِبِهِ

Rivayete göre; bu ayet nazil olunca Ebû Talha (r.a.) gelip “Ya Rasûlallah! Benim en sevdiğim malım Beyrahâ'dır. Onu al ve uygun bulduğun yerde kullan” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “*Helal olsun! Orası getirisi bol bir yerdir; onu akrabalarına vermeni isterim.*” buyurdu. Ebû Talha da onu akrabalarına taksim etti.”²¹⁹

Tespit edilebildiği kadarıyla hadis daha geniş haliyle İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih* 'leri başta olmak üzere pek çok hadis kaynağında Enes b. Mâlik (r.a.)

²¹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/52.

²¹⁶ Şa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/457.; Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, 113.; Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*, 1/378.; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 8/270.; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl* (Beyrut: y.y., ts.), 43.

²¹⁷ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âşâri'l-Vâki'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşeri*, 1/192.; Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, 1/370.

²¹⁸ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 93-94.

²¹⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/57.

kanalıyla nakledilmiştir.²²⁰ Bu sebeple hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

1.1.23. Zeyd b. Hârise'nin Sevdiği Atı Hibe Etmesi

وجاء زيد بن حارثة بفرس له كان يحبها فقال هذه في سبيل الله فحمل على رسول الله صلى الله عليه وسلم
أسامة بن زيد فكان زيداً وجد في نفسه وقال إنما أردت أن أتصدق به فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أما إن الله
تعالى قد قبلها منك

Zeyd b. Hârise (r.a.) sevdiği bir atı getirip “Allah yolunda kullanılsın” dedi; Bunun üzerine Hz. Peygamber de (s.a.v) Onu Zeyd’in oğlu Üsâme ’ye verdi. Bu durumdan Zeyd rahatsız oldu ve “Ya Rasûlallah! Ben onu infak etmek istemiştim” deyince Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah onu senden bir infak olarak kabul etti” buyurdu.²²¹

Rivayet hadis kaynaklarından sadece ilk dönem sünenlerinden olup kaybolduğu zannedilen ve yakın zamanda Muhammed Hamîdullah tarafından ortaya çıkarılan *el-Muşannef* ismiyle de bilinen Saîd b. Mansûr’un²²² (227/842) *es-Sünen* isimli eserinde tahrir edilmiştir.²²³ Diğer taraftan zikredilen rivayet hadis kaynakları dışında tefsir ve tarih olmak üzere birçok kaynaktan senediyle birlikte nakledilmiştir. Söz konusu rivayetin farklı kaynaklardaki senetleri incelendiğinde, dört farklı kanaldan Eyyûp²²⁴,

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ:

لَمَّا نَزَلَتْ: {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ}. جَاءَ أَبُو طَلْحَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي كِتَابِهِ: {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ}. وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُخَاءٌ - قَالَ: وَكَانَتْ حَقِيقَةً، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُهَا وَيَسْتَنْظِلُ بِهَا، وَيَشْرَبُ مِنْ مَائِهَا - فَهِيَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَرْجُو بَرَّهُ وَدُخْرَهُ، فَصَنَعَهَا أَيُّ رَسُولِ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (يَخُ يَا أَبَا طَلْحَةَ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ، قِيلِنَاهُ مِنْكَ، وَرَدَدْنَاهُ عَلَيْكَ، فَاجْعَلْهُ فِي رَجْمِهِ فَصَنَعَتْ بِهِ أَبُو طَلْحَةَ عَلَى دَوِي رَجْمِهِ). (Bkz. Buḥârî, "Vesâyâ", 17,27; Muslim, "Zekât",42.; Ebû Dâvûd, "Zekât",45.; Nesâ'î, "Tefsîr",3.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/427.

²²¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/57.

²²² Mehmet Efendioğlu, “Saîd b. Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

²²³ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî Saîd b. Mansur, *Sünenü Saîd b. Mansur*, thk. Sa'd b. Abdullah Humeydi (b.y.: Daru's Sumey'i, 1997), 3/1066.

²²⁴ أنا معمرٌ ، عَنْ أَبِي بَرٍّ ، وَغَيْرِهِ ، أَنَّهَا لَمَّا نَزَلَتْ: {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} [آل عمران: 92] جَاءَ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ بِفَرَسٍ لَهُ كَانَ يُحِبُّهَا ، فَقَالَ: هَذِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهَا أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ ، فَكَانَ زَيْدًا وَجَدَ فِي نَفْسِهِ ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مِنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ: «يَا أَبَا طَلْحَةَ، ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ، قِيلِنَاهُ مِنْكَ، وَرَدَدْنَاهُ عَلَيْكَ، فَاجْعَلْهُ فِي رَجْمِهِ فَصَنَعَتْ بِهِ أَبُو طَلْحَةَ عَلَى دَوِي رَجْمِهِ». (Bkz. Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî 'Abdurrezzâk, *Tefsîru 'Abdurrezzâk*, thk. Maḥmûd Muḥammed 'Abduh (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/402.; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/592.; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/498.; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/260.

Muhammed b. Mündekir²²⁵, Sâbit b. el-Haccâc²²⁶, ve ‘Amr b. Dînâr²²⁷ olmak üzere birbirlerine benzer şekilde rivayet olundukları görülmüştür. Seneddeki raviler sırasıyla incelendiğinde, genelinin sika olduğu görülmekle birlikte yukarıda belirtilen rivayet kaynağı diyebileceğimiz kişilerin sahâbî olmaması sebebiyle rivayette irsal yaptıkları tespit edilmiştir.²²⁸ Muhammed b. Mündekir ve Amr b. Dînâr’ın mürselleri bazı muhaddislerce sahih veya makbul sayılsa da²²⁹ âlimlerin genel görüşü, mürsel hadisin duruma göre munkatı ve mu‘dal olabileceği bu sebeple de mürsel hadisin zayıf olması gerektiği yönündedir.

1.1.24. İnsanlar İçin Kurulan İlk Mescidin Mescid-i Haram Olması

روي أنه عليه السلام سُئل عن أوَّل بيت وُضع للنَّاسِ فقال المسجدُ الحرامُ ثم بيتُ المقدسِ وسُئل كم بينهما فقال أربعون

سنة

Rivayete göre; Hz. Peygamber’e (s.a.v) insanlar için kurulan ilk mescidin hangisi olduğunun sorulması üzerine; “*İlk kurulan mabet Mescid-i Haram, ondan sonra Beyt-i Makdis’tir*” buyurmuştur. “Bu ikisi arasında kaç yıl vardır?” diye sorulması üzerine de “*Kırk yıl*” diye cevap vermiştir.²³⁰

Yukarıda geçen rivayet çok küçük lafız farkıyla بيتُ المقدس ifadesi yerine المسجدُ الأقصى terkibiyle nakledilen meşhur bir hadis olup, sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî (r.a.) kanalıyla başta İmam Buhârî ve İmam Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere pek çok hadis

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: " {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} قَالَ: جَاءَ زَيْدُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي أُسَامَةَ بِفَرَسٍ يُقَالُ لَهُ: سَبَلٌ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْهَا، فَقَالَ: هِيَ صَدَقَةٌ، فَقَبِلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُ، وَحَمَلَ عَلَيْهَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، فَرَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ فَقَالَ: " Bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muḥammed Ebû İshâk el-Fezârî, *es-Siyer*, thk. Fârûk Hammâde (Beirut: y.y., 1987), 134.; Saïd b. Mansur, *Sünenü Saïd b. Mansur*, 3/1066.; İbnu'l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/286.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/704.; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/260.

وأخرج عبد بن جميد عن ثابت بن الحجاج قال: بلغني أنه لما نزلت هذه الآية {لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون} قال زيد: اللهم إنك Bkz. Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/260.

حدثني يونس قال، أخبرنا ابن وهب قال، أخبرني داود بن عبد الرحمن المكي، عن عبد الله بن عبد الرحمن بن أبي حسين، عن عمرو²²⁷ بن دينار قال: لما نزلت هذه الآية: "لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون"، جاء زيدٌ بفرس له يقال له: "سبيل" إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: تصدق بهذه يا رسول الله. فأعطاه رسول الله صلى الله عليه وسلم ابنه أسامة بن زيد بن حارثة، فقال: يا رسول الله، إنما أردت أن Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/592.

²²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 6/15.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 6/191.; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 4/351.; Makdisî el-Cemmâilî, *el-Kemâl fî esmâ'i (ma'rîfeti)'r-ricâl*, 8/13-14.

²²⁹ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 95.

²³⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/60.

Yezîd el- Ka‘bî’nin,²³⁸ Selmân-ı Fârisî rivayetinde Abdulgafûr b. Saîd el-Ensârî’nin,²³⁹ Câbir b. Abdullah rivayetinde Abdullah b. Müemmel’in,²⁴⁰ Ömer b. el-Hattâb rivayetinde meçhul ravinin²⁴¹ ve son olarak da Hâtîb b. Ebî Beltea rivayetinde Hârûn b. Ebû Huzâ‘a’nın²⁴² bulunması sebebiyle münekkît âlimlerce bütün tarikleri zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bu gerekçeler sebebiyle zikredilen hadisin zayıf olduğu görülmüştür.

1.1.26. Hacûn ve Bakî’in Üstünlüğü

وعنه عليه الصلاة والسلام الحجون والبقيع يؤخذ بأطرافهما ويثتران في الجنة

Hz. Peygamber’in (s.a.v); “*Hacûn ve Bakî’, etrafındakilerle birlikte alınıp cennete saçılır*” dediği rivayet olunmuştur.”²⁴³

Araştırma konumuz olan rivayet muteber hadis kaynaklarında geçmemektedir. İlk dönem bazı tefsir kaynaklarında ise senedi verilmeden nakledilmektedir.²⁴⁴ Zeylâî bu rivayet hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığını, hadisin ciddi olarak garip olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵ Sehâvî (902/1497), Molla Ali el-Kârî (1014/1605) ve Aclûnî (1162/1749) ilgili eserlerinde Zeylâî’nin bu hadis hakkında yorum yapmadığını, İbn Hacer’in ise bu değerlendirme hakkında Zeylâî’ye tabi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁶ Yine Molla Ali el-Kârî *el-Maşnû’* isimli eserinde rivayetle ilgili olarak “aslı bilinmiyor” ifadesini

²³⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 4/149.; Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 2/228.

²³⁹ ‘Ukaylî, *ed-Đu’afâu’l-Kebîr*, 3/113.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Đu’afâ’i’r-Ricâl*, 7/21.

²⁴⁰ İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Đu’afâ’i’r-Ricâl*, 5/221.; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 2/218.

²⁴¹ Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 5/403.

²⁴² İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Đu’afâ’i’r-Ricâl*, 8/441.; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 8/309.

²⁴³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/61.

²⁴⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 9/24.; Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an Haqâîkı Ğavâmiği’t-Tenzîl*, 1/389.; Ebû’l-Berekât ‘Abdullâh b. Ahmed en-Neseфі, *Medâriku’t-Tenzîl ve Haqâîku’t-Te’vîl*, thk. Yûsuf ‘Alî Budeyvî (Beirut: Dâru’l-Kelîmî’t-Tayyib, 1419/1998), 1/277.

²⁴⁵ Zeylâî, *Tahrîcu’l-Ehâdîs ve’l-Âsârî’l-Vâkı’ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 1/199.

²⁴⁶ Sehâvî, *el-Makâşîdu’l-Hasene fî Beyâni Keşîrin min el-Ehâdîsi’l-Muştehire ‘alâ’l-Elsine*. thk. Muḥammed ‘Osmân el-Ḥaşt. (Beirut: y.y., 1405/1985.),301.; Ebû’l-Ḥasen Nûrüddîn ‘Alî b. Sultân Muḥammed ‘Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfû’ati fî’l-Aḥbârî’l-Mevdû’ati el-Ma’rûf bi’l-Mevdû’ati’l-Kubrâ*, thk. Muḥammed eş-Şabbâğ (Beirut: y.y., ts.), 184.; İsmail b. Muḥammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşki Ebu’l-Fidâ’ el-‘Aclûnî, *Keşfu’l-Ḥafâ’*, thk. ‘Abdu’l-Ḥamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî (b.y.: el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, 1420/2000), 1/404.

kullanmıştır.²⁴⁷ Bu tespitlere göre incelenen rivayet uydurma olarak değerlendirilmiştir.

1.1.27. Hacûn'da Metfun Bulunanların Cennet'e Hesapsız Girmesi

عن ابن مسعود رضي الله عنه وقف رسول الله صلى الله عليه وسلم على ثنية الحجون وليس بها يومئذ مقبرة

فقال يبعث الله تعالى من هذه البقعة ومن هذا الحرم كله سبعين ألفاً وجوههم كالقمر ليلة البدر يدخلون الجنة بغير حساب

يشفع كل واحد منهم في سبعين ألفاً وجوههم كالقمر ليلة البدر

İbn Mes'ûd'un (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v) Hacûn'un yukarısında bir yere oturdu -o zaman mezarlık yoktu- ve şöyle buyurdu: “Allah bu bölgeden ve bu Harem'in tamamından; hesaba çekilmeden cennete girecek ayın 14'ü gibi parlak yetmiş bin kişiye şefaathane edecek olan yetmiş bin kişi haşredecektir ki bunların yüzü de ayın 14'ü gibi parlak olacaktır.”²⁴⁸

Konumuz olan rivayet, ilk dönem hadis ve tarih kaynağı diyebileceğimiz Fâkihî'nin (278/891-92) *Ahbâru Mekke* ve Cenedî'nin (308/920) *Fezâ'ilü Mekke* isimli eserlerinde, ilk dönem tefsir kaynaklarından sayılan Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ında senediyle birlikte²⁴⁹, diğer bazı kaynaklarda ise senedi verilmeden zikredilmektedir.²⁵⁰ Sened incelendiğinde, ravilerden birkaçı hariç genelinin özellikle Muğîre b. Amr b. Velîd ve Abdurrahîm b. Zeyd el-Ammî'nin münekkid âlimlerce zayıf kabul edildiği ve ihticaca elverişli olmadığı görülmüştür.²⁵¹ Zeylaî hadis hakkında değerlendirme yapmış

²⁴⁷ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed 'Alî el-Kârî, *el-Maşnû' fî M'arifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû' (el-Mevdû' âtu's-Suğrâ)*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Gûdde (Beyrut: y.y., 1398), 92.

²⁴⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/61.

²⁴⁹ وَحَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ: أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ: ثنا مُحَمَّدُ بْنُ بَحْيَى، عَنْ عَبْدِ الرَّجِيمِ بْنِ زَيْدِ الْعَمِّيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: وَقَفْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَقْبَرَةِ وَلَيْسَ بِهَا يَوْمَئِذٍ مَقْبَرَةٌ فَقَالَ: "يُبْعَثُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى مِنْ هَذِهِ الْبُقْعَةِ وَمِنْ هَذَا الْحَرَمِ كُلِّهِ سَبْعِينَ أَلْفًا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ، يَشْفَعُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِي سَبْعِينَ، وَجُوهُهُمْ مِنَ الْأَخْرَبِ وَالْأَخْرَبِينَ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ Bkz. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Qadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, thk. 'Abdulmelik 'Abdullâh Dehîş (Beyrut: Dâru Hâdar li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1414/1994), 4/51.; Ebû Sa'îd el-Mufađđal b. Muhammed el-Mukri' el-Cenedî, *Fezâ'ilü Mekke*, thk. Ebû 'Ubeyde Cûde Muhammed (b.y.: y.y., 1441), 185.; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/26.

²⁵⁰ Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*, 1/389.; Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nisâbûrî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 2/215.

²⁵¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buĥârî el-Buĥârî, *ed-Du'afâ'u's-Sağîr*, thk. Ebû 'Abdullâh Ahmed b. İbrahim b. Ebî'l-'Ayneyn (b.y.: y.y., 1426/2005), 92.; Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 68.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerĥ ve't-Ta'dil*, 5/339.; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddîsîn ve'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 2/161.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 6/493.

ve garip ifadesini kullanmıştır.²⁵² Bu sebeple söz konusu rivayet zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.28. Mekke'nin Sıcağına Dayanmanın Cehennem Ateşinden Korunmaya Vesile Olması

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ صَبَرَ عَلَى حَرِّ مَكَّةَ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ تَبَاعَدَتْ عَنْهُ جَهَنَّمُ مَسِيرَةَ مَائَتِي عَامٍ

H. Peygamber'in (s.a.v) “*Kim Mekke'nin sıcağına gündüz vaktinde bir saat tahammül ederse, cehennem ondan iki yüz yıllık yürüme mesafesi kadar uzaklaşır*” buyurduğu rivayet edilmiştir.²⁵³

Görüldüğü kadarıyla bu rivayet, yukarıdaki rivayetle hemen hemen aynı kaynaklarda geçmekte, bazılarında isnadıyla,²⁵⁴ bazılarında ise sadece metniyle²⁵⁵ verilmektedir. Raviler incelendiğinde bir önceki rivayette belirttiğimiz gibi Abdurrahîm b. Zeyd el-Ammî burada da geçmiş, bu sebeple rivayet ma'lûl olmuştur. Diğer taraftan konuyla ilgili muhakkik âlimlerin görüşlerine müracaat edildiğinde, Zeylaî'nin hadis hakkında garip dediği görülmüştür.²⁵⁶ Sehâvî *Maḳâşidu'l-Ḥasene*'de, Ukaylî'nin, bu hadisin İbn Abbas tarikini aktardıktan sonra ravi Hasan b. Raşîd sebebiyle hadise “batıl” dediğini aktarmıştır.²⁵⁷ Son olarak Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a* isimli eserinde kendi tanımlamasıyla -büyük âlim Ebû'l-Berekât en-Nesefî- bu rivayeti tefsirine almış olması sebebiyle en nihayetinde hadisin zayıf olabileceğini savunmuştur.²⁵⁸ Bu itibarla incelemiş olduğumuz hadis zayıf olarak tespit edilmiştir.

²⁵² Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Eḥâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâқи'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/200.

²⁵³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/61.

²⁵⁴ حدثنا عبد الله بن أبي غسان، ثنا عبد الرحيم بن زيد العمي، عن أبيه، عن أنس بن مالك، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من صبر على حرِّ مكة ساعة من نهار، تَبَاعَدَتْ مِنْهُ جَهَنَّمُ مَسِيرَةَ مَائَةِ عَامٍ، وَتَقَرَّبَتْ مِنْهُ الْجَنَّةُ مَسِيرَةَ مَائَةِ عَامٍ» Bkz. Fâkihî, *Aḥbâru Mekke fî Qadîmi'd-Dehri ve Ḥadîsihi*, 2/310.; Cenedî, *Fedâ'ilu Mekke*, 173.; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/27.

²⁵⁵ Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/389.; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 1/277.; Ebû Hafş Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Ḥanbelî ed-Dimeşķî en-Nu'mânî İbn 'Âdil, *el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 5/411.; Nisâbü'rî, *Ġarâibu'l-Kur'an ve Reġâibu'l-Furkân*, 2/215.

²⁵⁶ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Eḥâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâқи'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/200.;

²⁵⁷ Sehâvî, *el-Maḳâşidu'l-Ḥasene*, 652.

²⁵⁸ 'Alî el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 347.; 'Aclûnî, *Keşfu'l-Ḥafâ*, 2/305.

1.1.29. Sebîl'in Tarifi (1)

روى أنس بن مالك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال السبيل الزاد والراحل

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: *Sebîl; azık ve yolculuktur.*"²⁵⁹

Rivayet Abdullah b. Ömer,²⁶⁰ İbn Abbâs,²⁶¹ Enes b. Mâlik,²⁶² Câbir b. Abdullah²⁶³, Abdullah b. Amr,²⁶⁴ Abdullah b. Mes'ûd,²⁶⁵ Hz. Âişe²⁶⁶ ve son olarak da Hasan-ı Basrî'nin mürsel rivayeti²⁶⁷ olmak üzere pek çok tarikla birbirine benzer şekilde rivayet edilmiştir. Rivayetle ilgili Zeylâî konuya dair muhtasar görüşler vermiş, detaylı incelemeyi ise *Naşbü'r-râye*'de yaptığını ifade etmiştir.²⁶⁸ İşaret edilen eserinde bütün tarikleri detaylı olarak ele almış, senedlerdeki illetleri ayrı ayrı ifade etmiş ve sonuç olarak bu rivayette sahih isnadın olmadığını söylemiştir. Ayrıca Tirmizî'deki rivayetin İbrahim b. Yezid sebebiyle cerh edildiğini, sadece Hasan-ı Basrî rivayetinin sahih

²⁵⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/62.

²⁶⁰ حَدَّثَنَا عَبْدُ بَنُ حَمِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَرِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَنْ الْحَاجُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الشَّعْبُ الثَّقَلُ» فَقَامَ رَجُلٌ آخَرَ فَقَالَ: أَيُّ الْحَجِّ أَفْضَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْعَجُّ وَالشُّجُّ» فَقَامَ رَجُلٌ آخَرَ فَقَالَ: مَا السَّبِيلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ» Bkz. Tirmizî, "Hac", 4, "Tefsîru'l Kurân", 4.; İbn Mâce, "Menâsik", 6.; Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/217.

²⁶¹ حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْفَرَسِيُّ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِيهِ أَيْضًا عَنْ ابْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ Bkz. عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ» يَعْني قَوْلُهُ: {مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} [آل عمران: 97] İbn Mâce, "Menâsik", 6.; Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/219.

²⁶² قَالَ: وَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا السَّبِيلُ إِلَيْهِ؟ قَالَ: Bkz. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/219.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, c. 1/609.

²⁶³ حَدَّثَنَا أَبُو طَالِبٍ أَحْمَدُ بْنُ نَصْرِ بْنِ طَالِبٍ، نَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَّارَةَ، أَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ زِيَادِ النَّصِيبِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ غُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ أَوْ عَمْرٍو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: " لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةُ {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} [آل عمران: 97] قَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا السَّبِيلُ؟ قَالَ: «الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ» Bkz. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/213.

²⁶⁴ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْخَالِقِ بْنُ نَافِعٍ، نَا إِسْمَاعِيلَ بْنَ الْفَضْلِ، نَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي نَافِعٍ، ثنا غَفِيثٌ، عَنْ ابْنِ لَهِيْعَةَ، عَنْ عَمْرٍو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ Bkz. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/213-214.

²⁶⁵ نَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ الْجَرَّاحِ الضَّرَّابِ، ثنا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، ثنا بُهْلُولُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَقْمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} [آل عمران: 97]، قَالَ: " قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ» Bkz. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 3/215; Vâhidî, *el-Vasîṭ fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/468.

²⁶⁶ وَرَوَاهُ عَنَّا بَنُ أُعَيْنٍ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Bkz. Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 4/540.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu's-Şagîr*, thk. 'Abdulmu'î Emin Kal'acî (Karaçi: y.y., 1410/1989), 2/134.

²⁶⁷ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-'Âsâr*, 9/105-106.; Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ûṭ (Beyrut: y.y., 1408/1987), 143.; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 4/536.

²⁶⁸ Zeylê 'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-'Âsâri'l-Vâki'ati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, 1/201-202.

olduğunu, bunda mürsel olması sebebiyle kuvvet kaybettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hâkimin *el-Müstedrek*'te naklettiği, iki rivayet hakkında, biri Şeyhayn'ın diğeri de Müslim'in şartlarına uygundur sözünü hiçbir değerlendirme yapmadan aktarmıştır.²⁶⁹ Hemen hemen aynı tespitleri yapan İbnü'l-Mülakkın (804/1401) ise *el-Bedrü'l-münîr*'de bunlara ek olarak Hâkim'in ravileri olan Ali b. Saîd b. Mesrûk ve Ebû Katâde hakkında muhakkik âlimlerin onları ta'n eden ifadelerini aktarmış, özellikle İmam Nevevî'nin, Hâkim hakkında onun mütesâhil olduğunu ve hemen tashîh yoluna gittiğini özellikle belirtmiştir. Ayrıca az önce de ifade ettiğimiz gibi en kuvvetli isnad zincirinin Hasan-ı Basrî kanalı olduğunu, lakin muttasıl olmadığını, Enes b. Mâlik rivayetinin ihticac noktasında daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁰ İbn Hacer ise ilgili kitabının son kısmında, Ebûbekir b. Münzir'in "bu rivayetin muttasıl senetlerinden hiçbiri sahih değildir ancak Hasan-ı Basrî rivayeti sahihtir" ifadesini aktararak meseleyi sonlandırmıştır.²⁷¹ Aktarmış olduğumuz bu değerlendirmeler ışığında İmam Tirmizî'nin de dediği gibi²⁷² hadisin hasen olduğu görülmüştür.

1.1.30. Sebinin Tarifi (2)

وروى ابن عمر رضي الله عنهما أنَّ رجلاً قال يا رسول الله ما السبيل قال الزاد والرحلة

İbn Ömer'den (r.a) rivayet edildiğine göre bir adam: Ya Rasûlüllâh! Sebîl (yol) nedir? Diye sorunca Hz. Peygamberin cevabı: "Azık ve yolculuktur" oldu."²⁷³

Müellif, yukarıda zikredilen rivayete çok benzer olan bu hadisi, tefsirine aldığı için rivayetin burada tekrar aktarılması uygun görülmüştür. İki rivayetin hükmü ve değerlendirmesi aynı olduğu için burada ayrıca bir açıklama yapılmayacaktır.

²⁶⁹ Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muḥammed ez-Zeyle'î ez-Zeyle'î 'Cemâl ed-Dîn, *Naşbu'r-Râye li'Ehâdîsi'l-Hidâyeti me'a Hâşiyetihî Buğyeti'l-Elme'î fi Tahrici'z-Zeyle'î*, thk. Muḥammed 'Avvâme (Beyrut; Cidde: Muessesetu'r-Reyyân li't-Ṭabâ'ati ve'n-Neşri; Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1418/1997), 3/7-10.

²⁷⁰ Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mulaḳḳın, *el-Bedru'l-Munîr fi Tahrici'l-Ehâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâkı'a fi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Muḥafâ Ebu'l-Ġayṭ vd. (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004), 6/20-30.

²⁷¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *et-Telḥîşu'l-Ḥabîr fi Tahrici Ehâdîsi'r-Râfi'î el-Kebîr* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1989), 2/482-485.

²⁷² Tirmizî, "Hac", 4, "Tefsîru'l Kurân", 4.

²⁷³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/62.

1.1.31. Haccı Terk Edene Büyük Uyarı (1)

قال عليه السلام من مات ولم يحج فليمت إن شاء يهوديا أو نصرانيا

Hz. Peygamber (s.a.v): “Kim haccetmeden ölürse, ha Yahudi olarak ölmüş ha Hristiyan olarak!..” buyurmuştur.²⁷⁴

Hadis Hz. Ali,²⁷⁵ Ebû Ümâme (Suddî b. Aclân),²⁷⁶ Ebû Hüreyre²⁷⁷ olmak üzere üç farklı kanalla bizlere ulaşmış, gücü yettiği ve imkânı olduğu halde bile bile haccı gitmeyenlere sert bir uyarı mahiyetinde, müşterek mana noktasında aynı mesajı veren, birbirlerine benzer lafızlarla varit olmuştur. İşaret edilen kaynaklar incelendiğinde, Tirmizî kendi rivayetinde hadisin ancak bu yolla bilindiğini ve garip olduğunu, sened üzerinde tartışmanın olduğunu söylemiştir. Ayrıca hadisin ravilerinde Hilâl b. Abdullah’ın meçhul, Hâris’in ise zayıf olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸ Beyhâki ise *Şuabü’l-İmân*’da naklettiği Hz. Ali ve Ebû Ümâme rivayetleri hakkında, Hilâl b. Abdullah’ın teferrüt ettiğini ve Ahmed b. Hanbel’in “bu hadis sahih olsa bile haccı yapmadığı zaman bir günah, yaptığında ise sevap görmeyenleri kapsar” dediğini aktarmış²⁷⁹, diğer eseri olan *es-Sünenü’l-Kübrâ*’da ise rivayetin zayıf olsa bile Hz. Ömer rivayetinin²⁸⁰, şahit olmasıyla bu hadisin kuvvetlendiğini ifade etmiştir.²⁸¹ Zeylaî, İbnü’l-Mülakkım ve İbn Hacer rivayetin bütün kanallarını titizlikle ele almışlar, Hz. Ali rivayetinde Hilal b. Abdullah ve Hâris b. Abdullah’ın, Ebu Ümâme rivayetinde Leys b. Eymen ve Şerîk b.

²⁷⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/62.

²⁷⁵ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْقُطَيْبِيُّ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، مَوْلَى رَيْبَعَةَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ مُسْلِمِ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، عَنْ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ مَلَكَ زَادًا وَرَاحِلَةً نُبِّلَغَهُ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ وَلَمْ يَحْجْ فَلَا عَلَيْهِ أَنْ يَمُوتَ يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} [آلْ أَحْبَرْنَا زَيْدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ شَرِيكِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ لَمْ يَمُنَّعْهُ عَنِ الْحَجِّ حَاجَةٌ ظَاهِرَةٌ، أَوْ سُلْطَانٌ جَائِرٌ، أَوْ مَرَضٌ حَابِسٌ فَمَاتَ وَلَمْ يَحْجْ، فَلَيْمَتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا، وَإِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا» Bkz. Dârimî, "Menâsik", 2.; Beyhâkî, *Şu‘abu’l-İmân*, 5/443; Beyhâkî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 4/546.

²⁷⁶ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ خَيْرُونَ أَنبَا إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَسْعُودَةَ أَنبَا حَمْرَةَ بْنِ يُوسُفَ قَالَ أَنبَا أَبُو أَحْمَدَ بْنُ عَدِيٍّ قَالَ أَنبَا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زُهَيْرٍ قَالَ ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعِيدٍ ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الْقَطَامِيُّ ثَنَا أَبُو الْمُهْزَمِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحْجْ حَجَّةَ الْإِسْلَامِ فِي غَيْرِ وَجَعٍ حَابِسٍ أَوْ حُجَّةٍ ظَاهِرَةٍ أَوْ سُلْطَانٍ جَائِرٍ فَلَيْمَتْ أَيُّ الْمَيْتَتَيْنِ إِمَّا يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا Bkz. İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fi Du‘afâ’i’r-Ricâl*, 5/505.; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 2/209.; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muḥammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *et-Taḥkîk fi Mesâilî’l-Ḥilâf*, thk. Mesâd ‘Abduḥamid Muḥammed es-Sa‘denî (Beirut: y.y., 1415/1994), 2/118.

²⁷⁷ Tirmizî, "Hac", 3

²⁷⁸ Beyhâkî, *Şu‘abu’l-İmân*, 5/443

²⁷⁹ حدثنا أبو بكر قال: حدثنا وكيع عن شعبة عن الحكم عن عدي (ابن) (عدي عن) أبيه قال: قال عمر بن الخطاب: من مات وهو موثر لم Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef fi’l-Eḥâdis ve’l-’Âşâr*, 3/305.; Ahmed b. Muḥammed el-Bağdâdî Ebû Bekr el-Ḥallâl, *es-Sunne - Ebî Bekr b. el-Ḥallâl*, thk. Dr. ‘Atiyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru’r-Râye, 1989), 5/45.

²⁸¹ Beyhâkî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 4/546.

Abdullah'ın, Ebû Hüreyre rivayetinde ise Ebû Muhzim (Yezîd b. Süfyân) ve Abdurrahman b. Kattâmî'nin illetlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamışlar ve son olarak da bu hadisin hiçbir tarikinde sahih senedin olmadığını, senetlerin hepsinin ta'n edildiğini, bu sebeple de rivayetin zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸²

1.1.32. Haccı Terk Edene Büyük Uyarı (2)

وروى عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أنه عليه السلام قال في خطبته أيها الناس إن الله فرض الحج على
مَن استطاع إِلَيْهِ سَبِيلًا ومن لم يفعل فليمت على أي حال شاء يهوديا أو نصرانيا أو مجوسيا

Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün hutbesinde şöyle buyurdu: “*Ey İnsanlar! Allah (c.c.) haccı sizlere farz kıldı. Kim ki gücü yettiği halde hacca bile bile gitmezse ister Yahudi ister Hıristiyan isterse de Mecûsi olarak dilediği şekilde ölsün.*”²⁸³

Yukarıda zikredilen rivayete çok benzer olan bu rivayet, nisbî lafız değişiklikleri sebebiyle zikredilmekle yetinilecek hükmü ve değerlendirmesi aynı olduğu için burada ayrıca bir açıklama yapılmayacaktır.

1.1.33. Hz. Peygamber'in (s.a.v) İnsanları Hacca Davet Etmesi

وَرُوي أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَ قَوْلُهُ تَعَالَى {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ} جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَ الْأَدْيَانِ
كُلَّهُمْ فَخَطَبَهُمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمْ الْحَجَّ فَحُجُّوا فَاْمَنْتَ بِهِ مِلَّةَ وَاحِدَةٍ وَهُمْ الْمُسْلِمُونَ وَكَفَرْتَ بِهِ خَمْسَ مَلَلٍ قَالُوا لَا
نُؤْمِنُ بِهِ وَلَا نَصَلِي إِلَيْهِ وَلَا نُحِجُّهُ

Rivayet edildiğine göre; “Herkesin o Ev’i haccetmesi, Allah’ın (c.c.) insanlar üzerindeki bir hakkıdır” ayeti nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.v) bütün din mensuplarını toplayıp, onlara “*Allah size haccı farz kıldı; haccedin.*” buyurmuş, bunun üzerine bir tek ümmet- ki o da Müslümanlardır- bunu kabul etmiş; diğer beş ümmet ise “Biz bunu kabul etmeyiz ne namaz kılar ve ne de haccederiz!” demişlerdir. İşte “Kim

²⁸² Zeyle ‘î, *Tahrîcu’l-Ehâdîs ve’l-Âşâri’l-Vâki’ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemahşerî*, 1/202-203; İbnü’l-Mulâkkin, *el-Bedru’l-Munîr*, 6/38-45; İbn Hâcer, *et-Telhîşu’l-Habîr*, 2/486.

²⁸³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/62.

inkâr ederse...” ayeti bunun üzerine nazil olmuştur.”²⁸⁴

Rivayet, Taberî'nin *Câmi 'u'l-Beyân* 'ı ve Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* 'ı olmak üzere sadece tefsir kaynaklarında, aynı lafızlarla ve senediyle nakledilmiştir.²⁸⁵ Zeylâi ve Münâvi bu rivayetin Dahhâk yoluyla geldiğini, onun ise sahâbîden hiç kimseyle görüşmediğini, dolayısıyla rivayetin mürsel olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, hadisin ravilerinden Cüveybî hakkında “metrûku'l-hadis” demiş, senedin ise “mu'dal” olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶ Tabakât ve terâcim kaynaklarında Cüveybî hakkında az öncede ifade edildiği üzere neredeyse bütün âlimlerin zayıflığı noktasında ittifak ettikleri görülmüştür.²⁸⁷ Bu sebeple konumuz olan rivayet zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.34. Kâbe'nin Üçüncü Kere Yıkılmasında Semaya Kaldırılması

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حجوا قبل أن لا تحجوا فإنه قد هدم البيت مرتين ويرفع إلى السماء في الثالثة

Hz. Peygamber (s.a.v) bir rivayette “*Haccedemez olmadan haccedin, zira [Kâbe daha önce] iki defa yıkıldı; üçüncüde semaya kaldırılır*” buyurmuştur.²⁸⁸

Rivayet السماء lafzı olmaksızın İbn Huzeyme ile İbn Hibbân'ın *Sahih*'lerinde ve Hâkimin *Müstedrek*'inde olmak üzere hadis kaynaklarında, İbn Ömer'den (r.a.) sika ravilerle nakledilmiştir.²⁸⁹ Hâkim, hadisin Şeyhayn'ın şartlarına uyduğunu söylemiş, Zehebî de bu konuda ona muvafık görüş bildirmiştir. Netice olarak konumuz olan rivayetin sahih olduğu görülmüştür.

²⁸⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/62.

²⁸⁵ حدثنا يحيى بن أبي طالب، قال: أخبرنا يزيد، قال: أخبرنا جويبر، عن الضحاك، في قوله: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعٍ إِلَيْهِ سَبِيلًا} [أل عمران: 97] قال: لما نزلت آية الحج جمع رسول الله صلى الله عليه وسلم أهل الأديان كلهم، فقال: «يا أيها الناس إن الله عز وجل كتب عليكم الحج فحجوا» فأمنت به ملة واحدة، وهي من صدق النبي صلى الله عليه وسلم وأمن به، وكفرت به خمس مائل، قالوا: لا ولا كتب عليكم الحج فحجوا» فأمنت به ملة واحدة، وهي من صدق النبي صلى الله عليه وسلم وأمن به، وكفرت به خمس مائل، قالوا: لا ولا نستقبله Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 6/49; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/53.

²⁸⁶ Zeyle 'î, *Naşbu'r-Râye*, 1/205; Münâvî, *el-Fetûh's-Semâvî*, 1/389.

²⁸⁷ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 2/257; Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkân*, 28; İbn Hibbân, *el-Mecrûḫîn mine'l-Muḥaddisîn ve'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkân*, 1/217; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 2/339; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/167.

²⁸⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/62.

²⁸⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbü'rî İbn Huzeyme, *Şahîḫü İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî (Beirut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1424/2003), 2/1200.; İbn Hibbân, *es-Şahîḫ*, 15/153.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîḫayn*, /608.; Bezzâr, *el-Baḫru'z-Zehḫâr*, 12/308.

1.1.35. Hz. Peygamber'in (s.a.v) İnsanları Haccı Hemen Yapmaya Daveti

وروى حجُّوا قبل ألا تَحُجُّوا حجوا قبل أن يمنع البر جانبه

Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir rivayette; “*Haccedemez olmadan bu evi haccedin. Toprak onun civarına varmanıza mâni olmadan önce haccedin*” buyurduğu nakledilmiştir.”²⁹⁰

Rivayet bu şekilde muteber hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kaynaklarında ise senedi verilmeden aynı lafızlarla nakledilmiştir.²⁹¹ Lafız olarak aynı olmasa da mana cihetinden hac farızasının acele yapılmasının teşviki noktasında buna benzer bir rivayetin, Dârekutnî'nin *Sünen*'i gibi bazı hadis kaynaklarında geçtiği görülmüştür.²⁹² İşaret edilen rivayetin senedi incelendiğinde, ravilerinden Muhammed b. Ebû Muhammed ile şeyhi -aynı zamanda babası olan- Ebû Muhammed, münekkid âlimlerce meçhul olarak nitelendirilmiştir. Ukaylî ve Zehebî senedin kapalı olduğunu, hadisin “münker” olduğunu ifade etmiş, İbn Hacer ise bu kişilerin meçhul olduğunu, bu sebeple de hadis üzerinde düşünmek gerektiğini söylemiştir.²⁹³ Sonuç olarak incelediğimiz rivayetin senedi tespit edilmemiş olsa da bir nevi benzeri olan bu rivayet, araştırma muvacehesinden aynı başlık altında incelenmiş, yapılan değerlendirmeler ışığında bu rivayetin zayıf olduğu görülmüştür.

²⁹⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/62.

²⁹¹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hağâikı Ğavâmiği't-Tenzil*, 1/391; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 8/306; Nisâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, 2/219; Şems ed-Dîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Ĥağîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Munîr fî'l-İ'âneti 'alâ Ma'rifeti Ba'di Me'ânî Kelâmi Rabbî'nâ'l-Ĥakîmi'l-Ĥabîr* (Kahire: Mağba'atu Bûlâk, 1285), 1/235.

²⁹² ثنا عليُّ بنُ عبدِ اللهِ بنُ مُبَشَّرٍ ، نا أَحْمَدُ بنُ مُنْصُورِ الرَّمَادِيِّ ، نا عَبْدُ الرَّزَّاقِ ، نا عَبْدُ اللهِ بنُ عيسى بنِ بَجِيرٍ ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بنُ أَبِي مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «حُجُّوا قَبْلَ أَنْ لَا تَحُجُّوا» ، قَالَ: «تَحُجُّوا» ، قَالَ: «مَا شَأْنُ الْحَجِّ؟» ، قَالَ: «تَقَعُدُ أَعْرَابُهَا عَلَى أَذْنَابِ أَوْلِيَّتَيْهَا فَلَا يَصِلُ إِلَى الْحَجِّ أَحَدٌ» Bkz. Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, 3/377.; Fâkihî, *Ağbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Ĥadîsihi*, 1/383.; Beyhağî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 4/557.; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Târîhu 'İşbahân = 'Ağbâru 'İşbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1410/1990), 2/37.

²⁹³ 'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 2/286,4/135.; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mutenâhiye fî'l-Eğâdîsi'l-Vâhiye*, thk. İrşâdu'l-Ĥakîki'l-Eşerî (Faysalabad: 'İdâretu'l-'Ulûmi'l-'Eşeriyye, 1401/1981), 2/73.; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, 2/471.; Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Eğâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâki'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*, 1/206.; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 4/539.

1.1.36. İbn Mes‘ûd’un İnsanları Hacca Daveti

عن ابن مسعود حجوا هذا البيت قبل ان ينبت في البادية شجرة لا تأكل منها دابة إلا نفقت

İbn Mes‘ûd’dan (r.a.) “Çölde, kendisini yiyen her canlının mutlaka öldüğü bir ağaç bitmeden önce bu evi haccedin!” dediği rivayet edilmiştir.²⁹⁴

Rivayet muteber hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Bazı tefsir kaynaklarında ise senedi verilmeden bu şekliyle nakledilmektedir.²⁹⁵ Zeylaî, hadisin garip olduğunu söyleyerek kaynağına ulaşamadığını belirtmiş, Sehâvî ve Aclûnî de rivayet hakkında aynı tespitleri paylaşmışlardır.²⁹⁶

1.1.37. Hz. Ömer’in Haccı Terk Edenlere Uyarısı

عن عمر رضي الله عنه لو ترك الناس الحج عاما واحدا ما نوظروا

Hz. Ömer’in (r.a.) “İnsanlar sadece bir yıl haccetmeyi bıraksalar kendilerine mühlet verilmezdi.” dediği rivayet edilmiştir.²⁹⁷

Rivayet aynı lafızlarla hadis kaynaklarında geçmemektedir. Bazı tefsir kaynaklarında ise senedi verilmeden nakledilmiştir.²⁹⁸ Zeylaî hadis hakkında -kaynağını bulamadım manasında kullandığı- “gariptir” ifadesini kullanmıştır.²⁹⁹ Diğer taraftan konumuz olan rivayeti bütüncül bakış açısıyla incelediğimizde mana bakımından çok benzer olan ve yine Hz. Ömer’den rivayet edilen başka bir hadis dikkat çekmiş, bu rivayetin Ebû Bekir el-Hallâl’ın *es-Sünne* isimli eserinde senediyle birlikte diğer

²⁹⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/62.

²⁹⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 9/55; Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an Hâkâiki Ğavâmiği’t-Tenzîl*, 1/392; Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 1/392.; Nîsâbûrî, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reġâibu’l-Furkân*, 2/219.; Hâfîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu’l-Munîr fi’l-Î’âneti ‘alâ Ma’rifeti Ba’đi Me’âni Kelâmi Rabbinâ’l-Hakîmi’l-Habîr*, 1/235.

²⁹⁶ Zeyle’î, *Tahrîcu’l-Ehâdis ve’l-Âşâri’l-Vâki’ati fi Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 1/207.; Sehâvî, *el-Makâşidu’l-Hasene*, 300.; ‘Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ’*, 1/403.

²⁹⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/62.

²⁹⁸ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi’n-nihâye fi ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve aĥkâmihî ve cümelin min funûni ‘ulûmih*, thk. eş-Şâhid el-Büşîhî (Şârîka: Mecmu’atu Buhûşi’l-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008),3/1884.; Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an Hâkâiki Ğavâmiği’t-Tenzîl*,1/392.; Ebû Muhammed Huseyn b. ‘Abdullâh et-Tîbî, *Futûhu’l-Ğayb fi’l-Keşfi ‘ân Kınâ’i’r-Rayb*, thk. İyâd Muhammed el-Ğûc (b.y.: y.y., 1434/2013),4/195.; Nîsâbûrî, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reġâibu’l-Furkân*, 2/219.;

²⁹⁹ Zeyle’î, *Tahrîcu’l-Ehâdis ve’l-Âşâri’l-Vâki’ati fi Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 1/207.

eserlerde ise sadece metniyle verildiği görülmüştür.³⁰⁰ Rivayetin senedi incelendiğinde bütün ravilerin sika olduğu görülmüş, Saîd b. Cübeyr'in Hz. Ömer ile mülâki olmamasından dolayı senedin munkatı olduğu tespit edilmiştir.³⁰¹ Bundan dolayı rivayetin hükmü zayıf olmuştur. Sonuç olarak konumuz olan rivayet her ne kadar aynı lafızlarla ve senediyle bulunamamış olsak bile mana cihetinden tehdit noktasında müşterek mesaj veren bu hadisle beraber düşünüldüğünde, konumuz olan rivayet hükmen zayıf olarak görülmüştür.

1.1.38. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "İnsanların En Hayırlısı Kimdir?" Sorusuna Cevabı

عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه سُئِلَ عن خير الناس فقال آمُرُهُم بالمعروف وأنهاهم عن المنكر وأتقاهم الله وأوصلهم للرحم

Rivayet edildiğine göre; Hazreti Peygamber'e (s.a.v); "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye soruldu. Hz. Peygamber'de (s.a.v) "*En çok marufu emredip münkeri yasaklayan, en muttaki ve akrabasıyla ilişkilerini en sıkı tutan kişidir*" buyurdu."³⁰²

Hadis bazı yerlerde *أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟* bazı yerlerde de *من أتقى الناس؟* gibi birbirine benzer sorulara cevap mahiyetinde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde *أَقْرَبُهُمْ* ziyadesiyle ve Dürre bint Ebû Leheb kanalıyla hadis kaynaklarında geçmiştir.³⁰³ Heysemî, rivayeti zikrettikten sonra "ravileri sikadır" demiştir.³⁰⁴ Şuayb Arnavûd ve Elbânî ise yaptıkları tahkik çalışmalarında aynı gerekçeleri söyleyerek, ravilerinden Abdullah b. Umeyra

³⁰⁰ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: ثنا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هُنَيْدٍ، قَالَ: ثنا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَجَمَهُ اللَّهُ: «لَوْ النَّاسُ أَقْرَبُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمُنْبِرِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " خَيْرُ النَّاسِ أَقْرَبُهُمْ وَأَتَقَاهُمْ وَأَمْرُهُم بِالْمَعْرُوفِ، وَأَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَأَوْصَلَهُمْ لِلرَّحْمِ وَأَوْصَلَهُمْ لِلرَّحْمِ » Bkz. Ebû Bekr el-Hallâl, *es-Sunne - Ebû Bekr b. el-Hallâl*, 5/45.; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*, 2/1082.; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Câmi' u'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - İbrahim Bâcis (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1422/2001), 1/234.; Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnu'l-Mulâkkin, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Şahîh* (Dımaşk: y.y., 1429/2008), 11/11.; Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 2/276.

³⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 6/256.; Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/461.; Makdisî, *el-Kemâl fi esmâ'i (ma'rifeti) r-ricâl*, 5/132.

³⁰² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/68.

³⁰³ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَمَاعِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَيْرَةَ، عَنْ رُوحِ دُرَّةِ بِنْتِ أَبِي لَهَبٍ، عَنْ دُرَّةِ بِنْتِ أَبِي لَهَبٍ، قَالَتْ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمُنْبِرِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ؟ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " خَيْرُ النَّاسِ أَقْرَبُهُمْ وَأَتَقَاهُمْ وَأَمْرُهُم بِالْمَعْرُوفِ، وَأَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَأَوْصَلَهُمْ لِلرَّحْمِ وَأَوْصَلَهُمْ لِلرَّحْمِ » Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45/421.; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 5/218,7/504.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 24/257.; Beyhaqî, *Şu'abu'l-İmân*, 10/331.

³⁰⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 7/263.

veya Amîra'nın meçhul olması ile Şerîk'in (Şerîk b. Abdullah el-Kâdî) zayıf sayılması sebebiyle rivayete zayıf hükmünü vermişlerdir.³⁰⁵ Tenkit edilen isimler hakkında münekkit âlimlerin geneli, az önce de denildiği gibi Abdullah b. Umeyra'nın bilinmediğini³⁰⁶, Şerîk'in ise hafızasının zayıf olup çok hata ettiğini söylemişlerdir.³⁰⁷ Netice itibariyle inceleme konumuz olan rivayetin senedinde, işaret edilen kusurların olması sebebiyle hadisin hükmü zayıf olmuştur.

1.1.39. Marufu Emredip, Münkeri Yasaklamanın Fazileti

وعنه عليه السلام من أمر بالمعروف ونهى عن المنكر فهو خليفة الله في أرضه وخليفة رسوله وخليفة كتابه

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v); “*Bir kimse marufu emredip, münkeri yasaklarsa, Allah'ın (c.c.) arzında Allah'ın halifesidir; Peygamber'in de halifesidir, Allah'ın kitabının da halifesidir.*” buyurmuştur.³⁰⁸

Rivayet, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde Ubâde b. Sâmit yoluyla, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* isimli tefsirinde Hasan-1 Basrî kanalıyla, senediyle diğer tefsir kaynaklarında ise senedi verilmeden aynı lafızlarla nakledilmiştir.³⁰⁹ Zeylaî iki rivayeti de zikretmiş, Hasan-1 Basrî rivayetini aktardıktan sonra hadisin mürsel olduğunu ifade etmiş, diğer rivayet hakkında ise zannımızca *el-Kâmil*'de geçmesinden dolayı bir değerlendirmede bulunmamıştır.³¹⁰ Buna ilave olarak İbnü'l-Kayserânî (507/1113) *Zahîretü'l-huffâz* isimli eserinde, Ubâde rivayetini aktardıktan sonra bu rivayetin mahfuz olmadığını,

³⁰⁵ Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 40/452.; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 5/112.

³⁰⁶ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 5/159.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/385.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 15/385.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 2/469.; İbn Ḥacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/344.

³⁰⁷ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/10.; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Zikru Esmâ'i men Tukullime fîhi ve Huve Muveşşak*, thk. Muḥammed Şekûr b. Maḥmûd (Zerka: y.y., 1406/1986), 99.; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Du'afâ'i*, 1/297.; Zehebî, *Divânu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn ve Ḥalkun mine'l-Mechûlîn ve Şikâtun fihim Lîn*, 187.; İbn Ḥacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 266.

³⁰⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/68.

³⁰⁹ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 7/230.; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/123.; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an Ḥakâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*, 1/397.; Ebû Muḥammed 'Abdulğani b. 'Abdulvâhid ed-Dimeşki 'Abdu'l-Ğani el-Maḥdisî, *el-Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Munker*, thk. Semîr b. Emîn ez-Zehîrî (b.y.: y.y., 1416/1995), 56.; Râzî, *Mefâtiḫü'l-Ğayb*, 2/409.; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 1384/1964), 4/47.; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 1/281.

³¹⁰ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Eḥâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâki'ati fî Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/213.

ihiticac edilemeyeceğini ifade etmiştir.³¹¹ İki ayrı senedin ravileri genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Hasan-ı Basrî rivayetinin sahâbî zikredilmemesi sebebiyle mürsel, Ubâde b. Sâmit rivayetinin ise sened zincirinde Muhammed b. Abdulvâhid en-Nâkid,³¹² Hasan b. hüseyin el-Ensârî, Kâdihu'l-Uranî³¹³ ve Abdullah b. Lehîa³¹⁴ gibi şahısların olması sebebiyle bu rivayetin de zayıf olduğu müşahede edilmiştir. Sonuç itibariyle her iki senede, ta'n edici kusurların olması sebebiyle konumuz olan rivayetin zayıf olduğu görülmüştür.

1.1.40. İyiliği Emredip Kötülükten Menetmenin Zorunluluğu

وعنه عليه السلام والذي نفسى بيده لتأمرنَّ بالمعروفِ ولتنهونَّ عن المنكرِ أو ليؤشكنَّ الله أن يبعثَ عليكمَ عبدًا
من عنده ثم لتدعنه فلا يُستجاب لكم

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v); “*Canım kudret elinde olan Allah’a (c.c.) yemin olsun ki ya iyiliği emreder ya kötülükten nehyeder yahut da Allah (c.c.) size azabını gönderir de dua edersiniz, duanıza karşılık verilmez.*” buyurmuştur.”³¹⁵

Söz konusu rivayet Tirmizî’nin *Sünen*’i, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve Beyhakî’nin *Şu’abu’l-Îmân*’ı başta olmak üzere, aynı lafızlarla ve Huzeyfe b. Yemân yoluyla makbul, sadûk ve sika ravilerle bizlere ulaşmıştır.³¹⁶ İsmi verilen kaynaklar incelendiğinde Tirmizî, Şuayb Arnavûd ve Elbânî’nin rivayet hakkında hasen dedikleri görülmüştür.

³¹¹ Ebü'l-Faql Muhammed b. Tâhir b. 'Alî b. Ahmed el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratu'l-Huffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adiyy*, thk. 'Abdurrahman el-Feryevâ'î (Riyad: Dâru's-Selef, 1417/1996), 4/2227.

³¹² Kaynaklarda bulamadığımızdan durumu mechulu'l hâl olmuştur.

³¹³ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/399.; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 6/407.

³¹⁴ Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 64.; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/145.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/237.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 2/475.

³¹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/68.

³¹⁶ Tirmizî, "Fiten",9.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/332,352.; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, 10/54; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 10/159; el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, thk. Şu'ayb el-'Arnavûd - Muhammed Zuheyr eş-Şâviş (Dimaşk; Beyrut: el-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983), 14/345.

1.1.41. Ümmetin İhtilafının Rahmet Olması

لقوله عليه الصلاة والسلام اختلاف أمتي رحمة

Hız. Peygamber'in (s.a.v); “*Ümmetimin ihtilafı rahmettir*” dediği rivayet edilmiştir.³¹⁷

Rivayet aynı lafızlarla Beyhakî'nin *er-Risâletü'l-Eş'ariyye'si*³¹⁸ olmak üzere geçtiği bütün yerlerde muayyen bir senedi bulunmaksızın nakledilmiştir.³¹⁹ Aynı şekilde Kütüb-i Sitte'yi bir araya getirme çabasının ürünü olan İbnü'l-Esîr'in (606/1210) *Câmiu'l-Usûl* isimli eserinde bu rivayet, İmam Mâlik'ten senedsiz olarak aktarılmıştır.³²⁰ Ayrıca İmam Süyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*'de konumuz olan rivayetin belki de huffâzların eserlerinde olup da bizlere ulaşamadığından bahsetmiştir.³²¹ Ayrıca Takiyüddîn es-Sübki (756/1355) “Bu rivayet hadis âlimleri nezdince bilinmemektedir. Bu rivayetin sahih olsun mevzu olsun hiçbir senedine rastlamadım” demiştir.³²² Zerkeşî (794/1392) ise Ömer b. Abdülaziz'in “Sahâbîyi kiramın ihtilaf etmemeleri beni sevindirmezdi. O zaman bize bir ruhsat olmazdı” sözünü aktarmıştır.³²³ İbnü'l-Mülakkın kendisinin ne kadar yoğun bir çalışma yapsa da bu rivayeti merfu muttasıl bir sened ile rivayet eden hiç kimseyi göremediğini ifade etmiştir.³²⁴ Sehâvî ise *el-Ecvibetü'l-*

³¹⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/68.

³¹⁸ İşaret edilen risale için Bkz. Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn 'Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî fi-mâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (Beyrut: y.y., 1404/1983), 100 vd.

³¹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs, *Âhkâmu'l-Kur'an*, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed 'Alî Şâhin (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/37.; İbn 'Asâkir, *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî fi-mâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 106.; Ebû'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh el-Cuveynî, *Ğiyâşü'l-'Umam fi İltiyâşü'z-Zulem*, thk. 'Abdul'azîm ed-Dîb (b.y.: y.y., 1401), 189.; Ebu'l-Hasan 'İmâdu'd-Dîn 'Alî b. Muhammed b. 'Alî eṭ-Ṭaberî el-Kiyâ'l-Herrâsî, *Âhkâmu'l-Kur'an*, thk. Mûsâ Muhammed 'Alî - 'İzzet 'Abdu 'Atiyye (Beyrut: y.y., 1405), 2/300.; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/27.

³²⁰ Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Uşûl*, thk. 'Abdulkâdir el-Arnaût (b.y.: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972), 1/182.

³²¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr fi Dammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Şağîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2003), 1/54.

³²² Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *Feydu'l-Kâdir fi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937), 1/209.

³²³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-'Ehâdîsi'l-Muştehira = el-Mensura fi'l-'Ehâdîsi'l-Meşhûra*, thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: y.y., 1406/1986), 64.

³²⁴ Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnu'l-Mulakkın, *Tezkiretu'l-Muhtâc ilâ 'Ehâdîsi'l-Minhâc*, thk. Hâmdî 'Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: y.y., 1415/1994), 71.

merziyye isimli eserinde bu hadisin kendisine çok sorulduğunu, imamlardan çoğunun “bu hadisin aslı yoktur” dediğini söylemiş ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (463/1071) “bu hadisin aslını bulmaya çalıştım fakat sadra şifa olacak bir şey bulamadım” sözünü aktarmıştır.³²⁵

Konumuz olan rivayetin değerlendirmelerini aktardıktan sonra bu rivayeti destekleyen ve manaca çok benzeyen “*Ashabımın ihtilaflı sizin için bir rahmettir*” hadisini de aynı başlık altında değerlendirmek uygun görülmüştür. Bu rivayet İbn Abbas³²⁶ ve Kâsım b. Muhammed³²⁷ kanalıyla bizlere aktarılmıştır. İbn Abbas rivayeti, Dahhâk'ın kendisiyle görüşmemiş olması ve rivayetlerinden Cüveybir'in kusurlu olması sebebiyle zayıf³²⁸, aynı şekilde Kâsım b. Muhammed rivayeti de kendisinin irsal yapması sebebiyle mürsel olarak görülmüştür. Halk arasında yaygın olan rivayetler üzerinde değerlendirme yapan Sehâvî ve Aclûnî ise her iki hadisi beraber aynı başlık altında toplamış, hüküm olarak ‘mürsel ve zayıftır’ demişlerdir.³²⁹ Diğer taraftan mevzû haberleri eserlerinde inceleyen Muhammed Tâhir b. Ali el-Hindî ve Molla Ali el-Kârî konumuz olan rivayeti aktardıktan sonra kadim âlimlerin değerlendirmelerine kısaca değinmişler ve rivayetin mevzûluğu noktasında herhangi bir şey dememişlerdir.³³⁰

Son dönem muhakkiklerinden olan Elbânî ise rivayet hakkında detaylı bir

³²⁵ Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *el-Ecvibetu'l-Merdiyye fi mâ Su'ile's-Sehâvî 'anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (b.y.: y.y., 1418), 1/104.

³²⁶ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، وَأَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَا: ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، ثنا بَكْرُ بْنُ سَهْلٍ النَّمِيطِيُّ، ثنا عَمْرُو بْنُ هَاشِمٍ النَّيِّرِيُّ، ثنا سُلَيْمَانُ بْنُ أَبِي كَرِيمَةَ، عَنْ جُوَيْرِيٍّ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَهْمَا أُوتِيتُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَالْعَمَلُ بِهِ، لَا عُذْرَ لِأَحَدٍ فِي تَرْكِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللَّهِ، فَسِنَّةٌ مِنِّي مَاضِيَةٌ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ سُنَّتِي، فَمَا قَالَ أَصْحَابِي أُوتِيتُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ، إِنَّ أَصْحَابِي بِمَنْزِلَةِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ فَأَيُّمَا أَخَذْتُمْ بِهِ اهْتَدَيْتُمْ، وَالاخْتِلافُ أَصْحَابِي لَكُمْ رَحْمَةٌ» Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhaqî, *el-Medhal ile's-Suneni'l-Kubrâ*, thk. Muhammed Avvâme (Kahire: Daru'l Yüsr, 2017), 2/580.; Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Haţîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevrağî - İbrâhîm Hamdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.), 48.; Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâhserû, 'Ebû Şucâ' ed-Deylemî el-Hemezânî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Ve'sûri'l-Ĥitâb*, thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406/1986), 4/160.; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 22/359.

³²⁷ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِانَ، أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ الطَّبْرَانِي، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَبَّادَانِي، حَدَّثَنَا ابْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سَفِيانُ، عَنْ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَفْلَحِ بْنِ حَمِيدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: اخْتِلافُ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَحْمَةٌ لِعِبَادِ اللَّهِ

ile's-Suneni'l-Kubrâ, 2/456.

³²⁸ Dahhâk ve Cüveybir'in değerlendirmeleri için Bkz. 11. ve 33. Rivayetlerin açıklamaları.; Ebû'l-Fağl 'Abdirrahîm b. el-Hüseyn b. 'Abdurrahmân Zeynuddîn el-'Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ' = el-Muğni 'an Ĥamli'l-Esfâr* (Beyrut: y.y., 1426/2005), 36.

³²⁹ Sehâvî, *el-Makâşidu'l-Hasene*, 69.; 'Aclûnî, *Keşfu'l-Ĥafâ'*, 1/75.

³³⁰ Muhammed Tâhir b. 'Alî eş-Şiddîkî el-Hindî el-Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât* (b.y.: y.y., 1343), 90.; 'Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 84.

açıklama yaptıktan sonra “aslı yoktur” ifadesini kullanmıştır.³³¹ Sonuç olarak araştırma konumuz olan rivayet, kaynaklarda senediyle beraber bulunmasa bile mana olarak ona çok benzeyen diğer hadis, hükmen zayıf da olsa kaynağı bilinmektedir. Bu sebeple zikredilen rivayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v) nispeti yanlış olsa da diğer emarelerin ve takviyelerin olması sebebiyle bir aslı olabileceğini söylemekte yanlış olmayacaktır.

1.1.42. İctihat Yapmanın Fazileti

وقوله عليه السلام من اجتهد فأصاب فله أجران ومن أخطأ فله أجر واحد

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim içtihat yapar ve isabet ederse ona iki ecir vardır. Kim de (ictihat yapar) hata ederse ona da bir ecir vardır.*”³³²

Hadis, başında إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ lafzıyla beraber İmam Buhârî ile İmam Müslim’in *Sahih*’leri ve Kütüb-i Tis’a başta olmak üzere pek çok hadis kaynağında rivayet edilmiş, Ebu Hureyre (r.a.) kanalıyla da bizlere ulaşmış, sahih meşhur bir rivayettir.³³³

1.1.43. Ashab-I Kiram’ın Ümmetin En Faziletlisi Olması

وروى الترمذي عن بهز بن حكيم عن أبيه عن جده أنه سمع النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول في قوله تعالى

{كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ} أَنْتُمْ تُتَمَوْنَ سَبْعِينَ أُمَّةً أَنْتُمْ خَيْرُهَا وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ تَعَالَى

Tirmizî’nin rivayetine göre; “*Sizler insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz*” ayeti nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.v) sahâbe-i kirama hitaben; “*Sizler sayısı yetmiş olan ümmeti tamamlıyorsunuz. Allah’a (c.c.) karşı o ümmetlerin en hayırlısı ve en değerlisi sizlersiniz.*” buyurmuştur.³³⁴

Zikredilen rivayet, aynı lafızlarla Tirmizî’nin *Sünen*’i ve Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde geçmiştir.³³⁵ Atıf yapılan kaynaklarda ise hadisin hükmü hakkında,

³³¹ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi 'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 1/141.

³³² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/68.

³³³ Buḥârî, "İ'tisâm", 21.; Muslim, "Akziyye", 15.; Ebû Dâvûd, "Akziyye",2.; Tirmizî, "Ahkâm",2.; Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 5/396.; İbn Mâce, "Ahkâm",3.; Ahmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 29/354.

³³⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/71.

³³⁵ Tirmizî . “Tefsîru'l Kur’ân”, 4.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şaḥîhayn*, 4/94.

Tirmizî ve Elbânî ‘hasen’, Hâkim ise ‘sahih’ demiş, Zehebî de *Telhîşü'l-Müstedrek* isimli eserinde ona mutabık olmuştur. Diğer taraftan manayı çok etkilemeyecek şekilde ufak tefek kelime farklarıyla bu hadise benzeyen rivayetler de birçok kaynakta mevcuttur.³³⁶

1.1.44. Rukû ve Secdede Kıraatin Yasaklanması

قال صلى الله عليه وسلم ألا إني نُهِيتُ أن أقرأ راکعاً وساجداً

Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Ben rükûda ve secdede kıraat yapmaktan nehy olundum.*”³³⁷

Rivayet, İmam Müslim’in *Sahih*’i başta olmak üzere Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin *Sünen*’leri ve Ahmet b. Hanbel’in *Müsned*’i gibi pek çok hadis kaynağında devamıyla beraber aynı lafızlarla geçmiştir.³³⁸ Görüldüğü kadarıyla bütün tarikler de sahihtir.

1.1.45. Yatsı Namazını Beklemenin Fazileti

رُوي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْرَجَهَا لَيْلَةً ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا النَّاسُ يَنْتَظِرُونَ الصَّلَاةَ فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ

أَهْلِ الْأَدْيَانِ أَحَدٌ يَذْكُرُ اللَّهَ هَذِهِ السَّاعَةَ غَيْرِكُمْ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir gece insanlar kendisini namaz için beklerken yatsı namazını geciktirdi ve sonra çıkıp onlara hitaben: “*Bu saatte diğer dinlere mensup kişiler arasında sizin dışınızda ibadet etmek için bekleyen hiç kimse olmamıştır*” diye seslendi.³³⁹

³³⁶ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ خَدَّاشٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيَّةَ، عَنْ يَهُزَّ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «إِنَّكُمْ وَقَيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً، أَنْتُمْ خَيْرُهَا، وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ» Bkz. İbn Mâce. “Zühd”, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/219,231,232,245.; Dârimî, “Rikâk”, 46. Not:İşaret edilen rivayetler hakkında Şuayb Arnavûd ve Elbânî, diğer varyantlarda olduğu gibi bunlara da hasen demiştir.

³³⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/73.

³³⁸ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَرُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ. قَالُوا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُيَيْنَةَ. أَخْبَرَنِي سَلِيمَانُ بْنُ سَحِيمٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبُدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ قَالَ كَشَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السِّتَارَةَ، وَالنَّاسُ صُفُوفٌ خَلْفَ أَبِي بَكْرٍ. فَقَالَ "أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ مُبَشِّرَاتِ النَّبِيِّ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ بِرَأْيِهَا الْمُسْلِمُ. أَوْ نَزَى لَهُ. أَلَا وَإِنِّي نَهَيْتُ أَنْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا. فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظَمُوا فِيهِ الرَّبَّ عَزَّ وَجَلَّ. وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهَدُوا فِي الدَّعَاءِ. فَمَنْ أَنْ يَسْتَجَابَ لَكُمْ" Bkz. Muslim, "Salât", 207.; Ebû Dâvûd, "Salât", 151.; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 1/326.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/386.; Dârimî, "Salât", 77.

³³⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/73.

Nakledilen rivayet meşhur bir hadis olup aynı lafızlarla ve Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla, Nesâî'nin *Sünen 'ül-Kübrâ*'sı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i ve İbn Ebû Şeybe'nin (235/849) *Müsned*'i olmak üzere pek çok hadis kaynağında aynı lafızlarla geçmiştir.³⁴⁰ Ravilerinden 'Âsım b. Ebi'n Nücûd sebebiyle Şuayb Arnavûd ilgili rivayet hakkında 'sahîh li-gayrihî' hükmünü vermiştir. Terâcim kitaplarında 'Âsım hakkında ulemanın geneli 'sadûk, sûü'l-hıfz, sika değil' gibi cerh ifadelerini kullanmışlardır.³⁴¹ Diğer taraftan Abdullah b. Kays (Ebû Mûsa) (r.a) kanalıyla gelen, konumuz olan rivayete manaca çok benzeyen ve sonuç itibariyle de destekleyen başka bir hadis ise Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere önemli birçok kaynaktan zikredilmiştir.³⁴² Netice itibariyle konumuz olan hadisin hükmü hasen iken kendisini destekleyen sahih hadisler olduğu için Şuayb Arnavûd'un da dediği gibi rivayet, sahîh li-gayrihî derecesine yükselmiştir.

1.1.46. Ensar'ın Diğer İnsanlara Üstünlüğü

قال صلى الله عليه وسلم الأنصارُ شِعَارُ النَّاسِ دِثَارُ

Rivayete göre Hazreti Peygamber (s.a.v); "Ensar atlet, diğer insanlar ise gömlektir" buyurmuştur."³⁴³

Hadis, yukarıdaki nakilden daha uzun olmak üzere İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih*'leri gibi pek çok hadis kaynağında Ebû Katâde, Ebû Saîd el-Hudrî,

³⁴⁰ Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 10/49.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/304.; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî - Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1418/1997),1/235.; Ebû Ya'lâ Ahmed b. 'Alî el-Mevşlî Ebû Ya'lâ, *Musnedu Ebi Ya'lâ*, thk. Huseyn Selîm Esed (Dimaşk: y.y., 1404/1984), c. 9/206.; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 4/398.

³⁴¹ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 2/357; Zehebî, *Divânu'd-Ḍu'afâ'* ve *l-Metrûkîn*, 204; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 9/332.

³⁴² حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَأَصْحَابِي الَّذِينَ قَدِمُوا مَعِيَ فِي السَّفِينَةِ نَزُولًا فِي بَقِيعِ بَطْحَانَ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ، فَكَانَ يَتَنَاقَبُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ كُلَّ لَيْلَةٍ نَفَرٌ مِنْهُمْ، فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا وَأَصْحَابِي، وَلَهُ بَعْضُ الشُّغْلِ فِي أَمْرِهِ، فَأَعْتَمْتُ بِالصَّلَاةِ حَتَّى ابْهَارَ اللَّيْلِ، ثُمَّ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِهِمْ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ قَالَ لِمَنْ حَضَرَهُ: (عَلَى رِسَالِكُمْ، أَبْشِرُوا، إِنَّ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ، أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ غَيْرَكُمْ). أَوْ قَالَ: مَا صَلَّى هَذِهِ السَّاعَةَ أَحَدٌ غَيْرَكُمْ). لَا يَدْرِي أَيَّ الْكَلِمَتَيْنِ قَالَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَجَعَلْنَا، فَجَعَلْنَا بِمَا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Mesâcid", 224.

³⁴³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/76.

Abdurrahman b. S'ad, Abdullah b. Zeyd el-Ensârî kanalıyla bizlere ulaşmıştır.³⁴⁴ Bu sebeple incelediğimiz hadis, müttefekun aleyh olup sahihtir.

1.1.47. Uhud Savaşının Geri Planı

روي أن المشركين نزلوا بأحد يومَ الأربعاء فاستشار رسول الله صلى الله عليه وسلم أصحابه ودعا عبدُ الله بن أبي بن سلول ولم يكن دعاه قبل ذلك فاستشاره فقال عبدُ الله وأكثرُ الأنصار يا رسولَ الله أقم بالمدينة ولا تخرج إليهم فوالله ما خرجنا منها إلى عدو قط إلا أصاب منا ولا دخلها علينا إلا أصبنا منه فكيف وأنت فينا فدعهم فإن أقاموا أقاموا بشرّ محبس وإن دخلوا قاتلهم الرجال في وجوههم ورماهم النساء والصبيّان بالحجارة وإن رجعوا رجعوا خائبين وقال بعضهم يارسول الله اخرج بنا إلى هؤلاء الأكلب لا يرؤن أنا قد جبّنا عنهم فقال صلى الله عليه وسلم إني قد رأيت في منامي بقرأ مُدبّجّة حولي فأولئها خيراً ورأيت في دُباب سيفي ثلماً فأولئها هزيمة ورأيت كأني أدخلت يدي في درعِ حصينة فأولئها المدينة فإن رأيتم أن تُقيموا بالمدينة فتدعوهم فقال رجال من المسلمين قد فاتتهم بدرٌ وأكرمهم الله تعالى بالشهادة يومئذ اخرج بنا إلى أعدائنا وقال النعمانُ بنُ مالكِ الأنصاري رضيَ اللهُ عنهُ يا رسولَ الله لا تحرمني الجنة فوالذي بعثك بالحق لأدخلنّ الجنة ثم قال بقولي أشهدُ أن لا إلهَ إلا اللهُ وأني لا أفرُّ من الزحف فلم يزلوا به عليه السلام حتى دخل فلبس لأمته فلما راؤه كذلك ندموا وقالوا بسمنا نشير على رسول الله والوحي يأتيه وقالوا اصنع يارسول الله ما رأيت فقال ما ينبغي لني أن يلبس لأمته فيضعها حتى يقاتل

Rivayete göre; müşrikler çarşamba günü Uhud'a gelip yerleşmişlerdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) ashabını toplayıp bu durum karşısında ne yapacaklarına dair istişarelerde bulundu. Bu arada, o güne kadar görüşüne hiç başvurmadığı Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ü de davet edip, onunla istişare etti. Yapılan istişarelerde; Abdullah ve ashabın çoğu, "Ya Rasûlâllah! Medine'de kalın ve sakın çıkıp onların yanına gitmeyin.

³⁴⁴ حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ يُونُسَ ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى بْنِ عُمَارَةَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ « أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَتَحَ حُنَيْنًا فَسَمَّ الْعَنَانِمْ ، فَأَعْطَى الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ ، فَلَبَّغَهُ أَنْ الْأَنْصَارَ يُجْبُونَ أَنْ يُصِيبُوا مَا أَصَابَ النَّاسَ ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَخَطَبَهُمْ فَحَمِدَ اللَّهَ ، وَأَتَى عَلَيْهِ ، ثُمَّ قَالَ : يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضُلَّالًا فَهَدَاكُمْ اللَّهُ بِي ، وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمْ اللَّهُ بِي ، وَمُنْقَرِقِينَ فَجَمَعَكُمْ اللَّهُ بِي ، وَيَقُولُونَ : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمَّنْ فَقَالَ : أَلَا تُجِيبُونِي ؟ فَقَالُوا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمَّنْ . فَقَالَ : أَمَّا إِنَّكُمْ لَوْ شِئْتُمْ أَنْ تَقُولُوا كَذَا ، وَكَانَ مِنَ الْأَمْرِ كَذَا ، وَكَذَا لِأَشْيَاءَ عَدَدَهَا - زَعَمَ عَمْرُو أَنْ لَا يَحْفَظُهَا - فَقَالَ : أَلَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالنِّسَاءِ ، وَالْإِبِلِ ، وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ إِلَى رِحَالِكُمْ

الْأَنْصَارُ شِعْبًا ، وَالنَّاسُ دِيَارٌ ، وَلَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ أَمْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَاذِيًا ، وَشِعْبًا لَسَلَكَتُ وَاذِي الْأَنْصَارِ ، وَشِعْبَهُمْ ، إِنَّكُمْ Bkz. Buḥârî, "Megâzi", 53.; Muslim, "Zekat", 139.; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 26/393.

Zira biz ne zaman Medine'den çıkıp düşmanla savaşırsak, kesinlikle mağlup olmuşuzdur. Ancak Medine'den çıkmayıp düşmanla burada savaşırsak mutlaka muzaffer olmuşuzdur. Kaldı ki, şimdi aramızda sen varsın. Düşmanı dışarıda karşılayarak seni tehlikeye atamayız. Onları bırak, orada kalmaya devam ederlerse kendilerini orada kötü bir hapse mahkûm etmiş olurlar. Şayet gelip Medine'ye girecek olurlarsa onlarla erkekler göğüs göğse çarpışır, kadın ve çocuklarsa onları taşa tutarlar. Eğer şehre girmeyip geldikleri yere geri dönecek olurlarsa elleri boş olarak dönerler” dediler. Bazıları da “Ya Rasûlâllah! Gidelim, şu köpeklerle Uhud'da savaşalım! Kendilerinden korktuğumuzu sanmasınlar.” diyerek görüş bildirdiler. Peygamber (s.a.v) ise şöyle dedi: “*Rüyamda yanımda boğazlanmış bir inek gördüm ve bunu hayra yordum. Sonra kılıcımın ucunda bir kırık olduğunu gördüm; bunu da bu savaşta bir yenilgi söz konusu olduğu şeklinde yorumladım. Bu arada iki elimi sağlam bir zırha soktuğumu gördüm ve bunu da Medine olarak tevil ettim. Medine'de kalalım ve onların gelip şehre girmelerini bekleyelim.*” Daha önce Bedir savaşına katılmamış olan ve Allah Teâlâ'nın kendilerine Uhud savaşında şehitlik bahşedeceği bazıları ise “Gidip düşmanlarımızın karşısına dikilelim ve onlarla savaşalım!” dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) odasına girip savaş kıyafetini giydi ve dışarı çıktı. Onu bu kıyafeti içinde gören ashabdan az önce; “Gidip Uhud'da savaşalım” şeklinde görüş bildirenler bu defa pişman oldular ve “Biz çok yanlış bir şey yaptık. Kendisine vahiy gelen bir Peygambere tutup akıl verdik” diye nedamet gösterip “Ya Rasûlâllah! Siz lütfen bize bakmayın, nasıl uygun görüyorsanız öyle yapın” dediler. Peygamber (s.a.v) ise, “*Bir Peygamber savaş kıyafetini giydikten sonra, onu savaşmadan üzerinden çıkarması doğru olmaz*” buyurarak kararından dönmeyeceğini bildirdi.”³⁴⁵

Rivayet birçok kitapta mezkûr tarihi bir vakıa olup bütün haliyle sadece siyer ve megâzî kitaplarında muayyen bir senedi olmaksızın nakledilmiştir.³⁴⁶ İbn Hacer de bu olayın tamamını senedli olarak bulamadığını ifade etmiştir.³⁴⁷ Kronolojik olarak ilk defa *es-Sîre* isimli eserinde olayı nakleden İbn İshak, Uhud savaşıyla ilgili bu rivayeti bir çok kişiden farklı farklı duyduğunu, kendisinin ise bu rivayetleri birleştirerek naklettiğini

³⁴⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Aklî's-Selîm*, 2/78. Tercüme için bkz. Sülün, *El-Keşşâf*, 1/1050-1052.

³⁴⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Mu'ttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Megâzî)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: y.y., 1398/1978), 324; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/63.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Taghîku't-ta'lik*, thk. Saîd Abdurrahman (Beyrut; Amman: el Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 5/332.

b. Mansûr'un *es-Sünen* isimli eserlerinde geçmiştir.³⁵⁴ Tefsir kaynaklarından ise Taberî ve Sa'lebi olmak üzere birçok eserde³⁵⁵ aynı lafızlarla nakledilmiştir. Rivayetin isnadı incelendiğinde, ravilerinden Umeyr b. İshak dışındakilerin sika olduğu görülmüş, Umeyr'in sahâbî olmaması sebebiyle de rivayetin mürsel olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁶ Netice olarak incelediğimiz hadis, zayıf olarak değerlendirilmiştir.

1.1.49. Öfke Kontrolünün Fazileti

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كَظَمَ غِيظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَىٰ إِفْزَاذِهِ مَلَأَ اللهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا

Hazreti Peygamber (s.a.v): “*Kim gereğini yapmaya gücü yettiği halde öfkesini içinde tutarsa, Allah onun kalbini güven ve imanla doldurur.*” buyurmuştur.³⁵⁷

Rivayet Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, Kudâî'nin (454/1062) *Müsned*'i ve Beyhakî'nin *Şu'abu'l-Îmân*'ında devamıyla beraber bilinen bir sened ile geçmiştir.³⁵⁸ Şuayb Arnavûd, hadisin zayıf olması gerektiğini söylerken, ileride işaret edeceğimiz üzere başka hadislerle desteklendiğini öne sürerek 'hasen li-gayrihî' hükmünü vermiştir.³⁵⁹ Elbânî ise hadis 'zayıftır' demiştir.³⁶⁰ Rivayetle ilgili kadim âlimlerin değerlendirmeleri incelendiğinde, müphem kişilerin Sehl b. Mu'az ve Mu'az b. Enes el-Ensârî olabileceğini söyledikleri görülmüştür.³⁶¹ Bunlara ilave olarak rivayetlere bütüncül bakış açısıyla bakma zorunluluğundan dolayı zikretmemiz gerekir düşüncesiyle, Şuayb Arnavûd'un da işaret ettiği gibi mana olarak konumuz olan hadise benzeyen başka

³⁵⁴ أبو أسامة، عن ابن عَوْنٍ، عَنْ عُمَيْرِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَسَوَّمُوا؛ فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ تَسَوَّمَتْ»، قَالَ: *Bkz. Sa'îd b. Mansûr, es-Sünen, 2/360.; İbn Ebî Şeybe, el-Kitâbu'l-Muşannef, 6/437, 7/354.*

³⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân, 7/186.*; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân, 9/233.*

³⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl, 22/369-370.*; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb, 8/143.*

³⁵⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm, 2/85.*

³⁵⁸ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ التَّجِيبِيُّ، ابْنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، ثنا أَبُو سَعِيدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَنْصُورٍ الْخَارِثِيُّ، ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثنا بَشْرُ بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ أَتْبَاءِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ كَظَمَ غِيظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَىٰ إِفْزَاذِهِ مَلَأَهُ اللَّهُ أَمْنًا وَإِيمَانًا، وَمَنْ تَرَكَ لُبْسَ اللَّهِ " Bkz. Ebû Dâvûd, "Edep",3.; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. 'Alî el-Mısrî el-Kudâ'î, *Musnedu's-Şihâb el-Kudâ'î*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi (Beirut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1407/1986), 1/269.; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân, 6/313.*

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Edep",3.;

³⁶⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-eĥâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a, 4/385.*

³⁶¹ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Eĥâdîs ve'l-Âşâri'l-Vâkı'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*, 1/224.; Munâvî, *el-Fethu's-Semâvî, 1/407.*

rivayetler de görülmüştür.³⁶² Bu rivayetlere âlimlerin geneli, ravilerden Ebu Merhûm sebebiyle ‘hasen’ demişlerdir. Sonuç olarak konumuz olan rivayet seneddeki müphemlikten dolayı zayıf konumuna düşmekte, fakat kendini destekleyen birçok hasen hadis olduğundan dolayı hasen li-gayrihi derecesine yükselmiştir.

1.1.50. Ümmet İçinde Faziletli İnsanların Azlığı

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ هَؤُلَاءِ فِي أُمَّتِي قَلِيلٌ أَلَا مِنْ عَصَمَ اللهُ وَقَدْ كَانُوا كَثِيرًا فِي الْأُمَّمِ الَّتِي مَضَتْ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki onlar Allah’ın (c.c.) korudukları ve geçmiş ümmetlerde sayıları fazla olanlar hariç ümmetim içinde azdır.*”³⁶³

Rivayet bilinen hadis kaynaklarında geçmemiştir. İlk dönem bazı tefsir kaynaklarında ise kopuk bir senedle aktarılmıştır.³⁶⁴ Rivayetin senedi incelendiğinde, ravilerde metrukluk görülmemekle birlikte hadisi ilk nakleden Mukâtil b. Hayyân’ın Tebeu’t-tâbiîn’den olduğu görülmüştür.³⁶⁵ Bu sebeple incelenen rivayet mu’dal olduğundan zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.51. Mağfiret Talebinde Devamlılığın Önemi

رَوَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَا أَصْرَ مَا أَصْرَ مَنْ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Bağışlanma*

³⁶² حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ، وَعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو مَرْحُومٍ عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى أَنْ يَخْرُجَ فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُخَيَّرَهُ فِي أَيِّ الْحُورِ شَاءَ حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدُّورِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي مَرْحُومٍ عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسِ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ تَرَكَ اللَّيَّاسَ تَوَاضَعًا لِلَّهِ وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ دَعَاؤُ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيَّرَهُ مِنْ أَيِّ حُلَلِ الْإِيمَانِ شَاءَ بَلَّسُهَا» هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَمَعْنَى قَوْلِهِ حُلَلِ الْإِيمَانِ: يَعْطَى مَا يُغْطَى أَهْلُ الْإِيمَانِ مِنْ حُلَلِ الْجَنَّةِ. Tirmizî, "Sıfatu'l Kıyâmet", 35, 2481.

³⁶³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/86

³⁶⁴ قَرَأْتُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ أَنبِيَا مُحَمَّدَ بْنَ مَرْجَمٍ، عَنِ بَكْرِ بْنِ مَعْرُوفٍ، عَنْ مِقَاتِ بْنِ حَبِيبٍ وَالْعَافِيَيْنِ عَنِ النَّاسِ وَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ وَهُوَ مُخْسِنٌ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ بَلَّغَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عِنْدَ ذَلِكَ: إِنَّ هَؤُلَاءِ فِي أُمَّتِي قَلِيلٌ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللهُ، وَقَدْ كَانُوا كَثِيرًا Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 3/763.; Şa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 9/266.; Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmiği't-Tenzil*, 1/416.

³⁶⁵ Mizzî, *Teẖzîbu'l-Kemâl*, 28/430.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 6/340.; Ebü 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/131.

*dileyen kimse günde yetmiş defa aynı fiili işlese de günahta ısrar etmiş olmaz.”*³⁶⁶

Rivayet Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Sünen*'leri olmak üzere pek çok hadis kaynağında ve aynı lafızlarla Hz. Ebû Bekir (r.a.) kanalıyla aktarılmıştır.³⁶⁷ İşaret edilen yerlerde hadis hakkında Tirmizî “garip, senedi kuvvetli değil” ifadesini kullanmıştır. Şuayb Arnavûd ise müphem olan ravinin Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) azatlı kölesi olması ve ona nispeti sayesinde bu müphemliğin rivayete zarar vermeyeceğini söylemiştir.

Ayrıca Zeylâî ve İbn Kesir de aynı kanaati paylaşmışlar ve hadisin hasen olması gerektiğini söylemişlerdir.³⁶⁸ Elbânî ise rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.³⁶⁹ Netice itibariyle çoğunluğun görüşüne göre hadisin hasen olduğu tespit edilmiştir.

1.1.52. Mala Olan Düşkünlüğüne Karşı İkaz

وروي أنه عليه السلام قال ألا لا أعرفن أحدكم يأتي ببيعير له رغاءً وبقره لها خوار وبشارة لها ثعناءً فينادي يا محمد

يا محمد فأقول لا أملك لك من الله شيئاً فقد بلغتك

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Dikkat edin herhangi birinizi şu şekilde bilmek istemiyorum: Yanında bağırان bir deve, böğüren bir inek ve meleyen bir koyun ile karşıma gelmiş; ‘Ya Muhammed! Ya Muhammed!’ diye sesleniyor; ben de ‘Senin için yapacağım bir şey yok; ben sana tebliğ etmişim!’ diye karşılık veriyorum.*”³⁷⁰

Hadis daha uzun haliyle İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih*'lerinde geçmiştir.³⁷¹ Dolayısıyla müttefekun aleyh olan bu rivayet sahihtir.

³⁶⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/87

³⁶⁷ Tirmizî, "Deavât", 124.; Ebû Dâvûd, "Salât", 359.; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 10/317.

³⁶⁸ Zeylâî, *Tahrîcu'l-Ehâdîş ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*, 1/226-227.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Aẓîm*, 2/125.

³⁶⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîşi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 9/457.

³⁷⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/106

³⁷¹ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: حَدَّثَنَا أَبُو الزَّنَادِ: أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ هُرْمَزٍ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (تَأْتِي الْإِبِلُ عَلَى صَاحِبِهَا، عَلَى خَيْرٍ مَا كَانَتْ، إِذَا هُوَ لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا، تَطَوُّهُ بِأَخْفَافِهَا، وَتَأْتِي الْغَنَمُ عَلَى صَاحِبِهَا عَلَى خَيْرٍ مَا كَانَتْ، إِذَا لَمْ تَعْطَ فِيهَا حَقَّهَا، تَطَوُّهُ بِأَضْلَافِهَا، وَتَنْتَطِحُ بِفُرُونِهَا، وَقَالَ: وَمَنْ حَقَّهَا أَنْ تُحْلَبَ عَلَى الْمَاءِ). قَالَ: (وَلَا يَأْتِي أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِشَاةٍ يَحْمِلُهَا عَلَى رَقَبَتَيْهَا لَهَا يُعَارُ، فَيَقُولُ: يَا مُحَمَّدُ، فَأَقُولُ: لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا، قَدْ بَلَغْتُ، وَلَا يَأْتِي بِبَعِيرٍ يَحْمِلُهُ عَلَى بَكَزِ. بُوْهَارِي، "Zekat", 3.; Muslim, "İmare", 26,27.

1.1.53. Uhud Şehitlerinin Cennetteki Halleri

وُرُوِي عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ لَمَّا أُصِيبَ إِخْوَانُكُمْ بِأَخْدِ جَعَلَ اللَّهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي أَجْوَافِ طَيُورٍ خَضِرٍ تَدُورُ فِي
أَشْجَارِ الْجَنَّةِ وَتَأْكُلُ مِنْ ثَمَارِهَا وَتَسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلٍ مِنْ ذَهَبٍ مَعْلَقَةٍ فِي
ظِلِّ الْعَرْشِ

Hizmet Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah (c.c.), Uhud
'da kardeşlerinize şehitlik lütfedince onların ruhlarını yeşil kuşların içine koydu; şu an
Cennet ırmaklarında dolaşiyor, meyvelerinden yiyor ve Arş'ın gölgesinde asılı duran
altın kandillere sığınıyorlar."³⁷²

Rivayet hadis kaynaklarından Müslim'in *Sahih*'i³⁷³ ve Ebû Dâvûd'un
Sünen'inde³⁷⁴ benzer lafızlarla nakledilmiştir. Yapılan incelemelerde konumuz olan
hadisin, Ebû Dâvûd rivayetine daha çok benzediği görülmüş, sened zincirindeki
ravilerden Muhammed b. İshak'tan³⁷⁵ dolayı, muhakkikler tarafından hadise 'hasen'
hükmü verilmiştir. Buna karşın Ebû Dâvûd rivayetini, aynı sened zinciriyle Hâkim de
el-Müstedrek 'te aktarmış, hadisin Müslim'in şartlarına uyduğunu söylemiş ve Zehebî de
onu tasdik etmiştir.³⁷⁶ Bu değerlendirmeler ışığında hadisin sahih olduğu neticesine
ulaşmıştır.

³⁷² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/112

³⁷³ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ. كِلَاهُمَا عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ. ح وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ. أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ وَعَيْسَى بْنُ يُونُسَ. جَمِيعًا عَنْ الْأَعْمَشِ. ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ (وَاللَّفْظُ لَهُ). حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ. قَالَا: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ. قَالَ: سَأَلْنَا عَبْدِ اللَّهِ (هُوَ ابْنُ مَسْعُودٍ) عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلَا تُحْسِنَنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَالًا بَلْ أَرْبَاهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ} [3/ آل عمران/ 169] قَالَ: أَمَا إِنَّا سَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ (أَرْوَاحُهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خَضِرٍ. لَهَا قَنَادِيلٌ مَعْلَقَةٌ بِالْعَرْشِ. تَسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ. ثُمَّ تَأْوِي إِلَى تِلْكَ الْقَنَادِيلِ. فَاطَّلَعَ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ أَطْلَاعَةً. فَقَالَ: هَلْ تَسْتَهْوَنَ شَيْئًا؟ قَالُوا: أَيْ شَيْءٍ عَشْتَهْوِي؟ وَنَحْنُ نَسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شِئْنَا. فَفَعَلَ ذَلِكَ بِهِمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. فَلَمَّا رَأَوْا أَنَّهُمْ لَنْ يُرْزَقُوا مِنْ أَنْ يُسْأَلُوا، قَالُوا: يَا رَبِّ! نُرِيدُ أَنْ نُرَدَّ أَرْوَاحَنَا فِي أَجْسَادِنَا حَتَّى نَقْتَلَ فِي سَبِيلِكَ مَرَّةً أُخْرَى. فَلَمَّا رَأَى أَنْ لَيْسَ لَهُمْ حَاجَةٌ تُرْكَو 9/274.

³⁷⁴ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَمِيَّةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَمَّا أُصِيبَ إِخْوَانُكُمْ بِأَخْدِ جَعَلَ اللَّهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خَضِرٍ، تَرُدُّ أَنْهَارَ الْجَنَّةِ، تَأْكُلُ مِنْ ثَمَارِهَا، وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلٍ مِنْ ذَهَبٍ مَعْلَقَةٍ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ، فَلَمَّا وَجَدُوا طَيْبَ مَأْكَلِهِمْ، وَمَسْرَبِهِمْ، وَمَقِيلِهِمْ، قَالُوا: مَنْ يُبَلِّغُ إِخْوَانَنَا عَنَّا، أَنَا أَرْبَاهَا فِي الْجَنَّةِ نُرْزَقُ لِنَلَّا بِرُزْقِهِمْ فِي الْجَهَادِ، وَلَا يُنْكَلُوا عِنْدَ الْحَرْبِ، فَقَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: أَنَا أَرْبَاهُهُمْ عَنْكُمْ "، قَالَ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَلَا تُحْسِنَنَّ الَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} [آل عمران: 169] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ Bkz. Ebû Dâvûd, "Cihad", 26.; Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 9/275.

³⁷⁵ Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i (ma'rifeti)'r-ricâl*, 2/126.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/33; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/468.

³⁷⁶ Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şaḥihayn*, 2/97,325.

1.1.54. Ebû Süfyan ve Ordusunun Uhud Savaşının Bitiminde Takip Edilmesi

رُوي أَنَّ أبا سفيانَ وأصحابه لما انصرفوا من أحد فبلغوا الروحاءَ ندموا وهموا بالرجوع فبلغ ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فأراد أن يرهبهم من نفسه وأصحابه قوةً فندب أصحابه للخروج في طلب أبي سفيان وقال لا يخرجنَّ معنا إلا من حضر يومنا بالأمس فخرج صلى الله عليه وسلم مع جماعة حتى بلغوا حمراء الأسد وهي من المدينة على ثمانية أميال وكان بأصحابه القرخ فتحاملوا على أنفسهم حتى لا يفوتهم الأجر وألقى الله تعالى الرعب في قلوب المشركين فذهبوا

Rivayete göre; “Ebû Süfyan ve adamları Uhud’dan ayrılıp da Ravhâ’ya ulaştıklarında, savaşı bırakıp geldiklerine pişman olmuş ve geri dönmek istemişlerdi. Peygamber (s.a.v) bu durumu haber alınca onları geri dönmekten vazgeçirmek istemiş; kendisinin ve arkadaşlarının hâlâ güç ve kuvvetlerinin yerinde olduğunu göstermek isteyerek, arkadaşlarını Ebû Süfyan’ı takip etmeye teşvik edip; “Bizimle bu takibe sadece diün burada beraber olanlar katılacak!” buyurmuştu. Peşinden, bir grupla birlikte yola çıkıp Medine’den sekiz mil uzaklıkta olan Hamrâ’ul-Esed denilen mevkiye kadar gitmişlerdi. Sahâbîler yaralı olmalarına rağmen, sırf bu hareketin sevabını kaçırmamak için bu takibe katılmışlardı. Bu arada, Allah müşriklerin gönüllerine korku salmış ve onlarda Uhud’a dönmekten vazgeçerek Mekke’ye doğru yollarına devam etmişlerdi”³⁷⁷

Rivayet muteber hadis kaynaklarında bulunmamıştır. Sîret ve siyer kitapları olan Beyhakî’nin *Delâ’ilü’n-Nübüvve* ve İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-Nebeviyye* isimli eserlerinde³⁷⁸, tefsirlerden ise Taberî ve Sa’lebî olmak üzere birçok kaynakta³⁷⁹, farklı

³⁷⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/113

³⁷⁸ وَأَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْخَافِضُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ: مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ عَنْ شَيْبَةَ، قَالَ: فَلَمَّا كَانَ الْغَدُ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ، وَذَلِكَ يَوْمَ الْأَحَدِ لَيْسَتْ عَشْرَةٌ مَضَتْ مِنْ شَوَّالٍ: أَذِنَ مُؤَدِّنُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدًا إِلَّا أَحَدًا حَضَرَ يَوْمَنَا بِالْأَمْسِ، فَكَلَّمَهُ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَرَامٍ، الْعَدُوُّ، وَأَذِنَ مُؤَدِّنُهُ أَنْ لَا يَخْرُجَنَّ وَسَلَّمٌ فِي النَّاسِ لَطَلَبٍ، وَإِنَّمَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُرْهَبًا لِلْعَدُوِّ، وَلِيَأْتِيَهُمْ أَنَّهُ قَدْ خَرَجَ فِي طَلِبِهِمْ وَلِيُظَنُّوا بِهِ قُوَّةً وَأَنَّ الَّذِي فَأَذِنَ لَهُ فَخَرَجَ مَعَهُ، وَأَصَابَهُ لَمْ يُؤْهِنَهُمْ عَنْ عَدُوِّهِمْ 2/101. Bkz. Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nubuvve*, 3/314.; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2/101.

³⁷⁹ حدثنا ابن حميد، قال ثنا سلمة، عن محمد بن إسحاق، قال: ثني حسان بن عبد الله، عن عكرمة، قال: كان يوم أحد السبت للنصف من شوال؛ فلما كان الغد من يوم أحد، يوم الأحد لست عشرة ليلة مضت من شوال أذن مؤذن رسول الله صلى الله عليه وسلم في الناس بطلب العدو، وأذن مؤذنه أن لا يخرجن معنا أحد إلا من حضر يومنا بالأمس، فكلمه جابر بن عبد الله بن عمرو بن حرام، فقال: يا رسول الله إن أبي كان خلفني على أخوات لي سبع وقال لي: يا بني إنه لا ينبغي لي ولا لك أن نترك هؤلاء النسوة لا رجل فيهن، ولست بالذي أوثرك بالجهاد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم على نفسي، فتخلف على أخواتك، فتخلفت عليهن، فأذن له رسول الله صلى الله عليه وسلم، فخرج معه. وإنما خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم مرهبا للعدو، ليلبغهم أنه خرج في طلبهم ليظنوا به قوة، وأن الذي أصابهم لم يوهبهم عن عدوهم Bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 7/400.; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 9/433.

senedlerle nakledilmiş, meşhur tarihi bir vakiadır. Rivayetin hükmünü belirlemek adına sened tenkidi yapıldığında, Taberî naklinin baş tarafında İkrime, Beyhâkî naklinin baş tarafında ise İbn İshâk ve onun da hocalarından olmak üzere toplam iki tariki olduğu ve ikisinin de inkıtâya uğradığı görülmüştür. Sonuç olarak rivayetin, bu sebeplerden zayıf olduğu görülmüştür.

1.1.55. Yüce Allah'ın (c.c.) Her Şeyden Müstağni Olması

روى أبو ذر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال يقول الله تعالى لو أن أولكم وآخركم وجنكم وإنسكم كانوا على أتقى قلب رجلٍ منكم ما زاد ذلك في ملكي شيئاً ولو أن أولكم وآخركم وجنكم وإنسكم كانوا على أفجر قلب رجلٍ منكم ما نقص ذلك من ملكي شيئاً

Hız. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edildiğine göre Allah (c.c.) şöyle buyurur: *“Kullarım! Evveliniz, ahiriniz, insanınız, cinleriniz, en müttaki bir kişinin kalbi ve duygusuna sahip olsalar, bu benim mülkümde herhangi bir şey arttırmaz. Kullarım! Evveliniz, ahiriniz, insanınız, cinleriniz, en günahkâr bir kişinin kalbi ve duygusuna sahip olsalar, bu benim mülkümde en küçük bir şey eksiltmez.”*³⁸⁰

Rivayet daha uzun haliyle ve ilgili yerleri aynı olmak üzere İmam Müslim'in *Sahih*'i gibi pek çok hadis kaynağında nakledilen³⁸¹ kutsî bir hadistir. Netice itibariyle hadis sahihtir.

1.1.56. Zekâtı Vermemenin Ahiretteki Karşılığı

وروى عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ما من رجل لا يؤدي زكاة ماله إلا جعل الله له شجاعاً في عتقه يوم القيامة

Hız. Peygamber'in (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *“Malının zekatını eda etmeyen hiç kimse yoktur ki Allah(c.c.) kıyamet gününde o malı boynunda bir yılan*

³⁸⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/116

³⁸¹ Muslim, "Birr ve Sıla", 55.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şaḥihayn*, 4/269.; Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 6/154.

olarak dolandırmamış olsun.”³⁸²

Hadis meşhur bir rivayet olup, birden fazla sahâbî kanalıyla ve küçük lafız farklarıyla İmam Buhârî'nin *Sahih*'i³⁸³ ve diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri³⁸⁴ olmak üzere hadis kaynaklarının çoğunda geçmiştir. Dolayısıyla hadis sahihtir.

1.1.57. Kaynuka Oğullarının İslâm'a Davet Edilmesi

رووي أنه عليه السلام كتب مع أبي بكر رضي الله عنه إلى يهود بني قينقاع يدعوهم إلى الإسلام وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وأن يُقرضوا الله قرضاً حسناً فقال فنحاص إن الله فقيرٌ حتى سألنا القرضَ فلطمه أبو بكر رضي الله عنه في وجهه وقال لولا الذي بيننا وبينكم من العهد لضربت عنقك فشكاه إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وجحد ما قاله

Rivayete göre; Hazreti Peygamber (s.a.v) bir mektup yazıp, Ebû Bekir (r.a.) ile Kaynuka oğulları Yahudilerine göndermişti. Onları Müslüman olmaya, namaz kılmaya, zekât vermeye ve Allah'a güzel bir borç vermeye davet ediyordu. Yahudi Finhâs; “Allah bizden borç istediğine göre fakir herhalde!” diye karşılık verince, Ebû Bekir (r.a.) adamın yüzüne bir tokat attı ve “Aramızdaki anlaşma olmasaydı, boynunu vururdum senin!” dedi. Adam bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'i Rasûlullah'a şikâyet etti ve dediğini de inkâr etti.³⁸⁵

Söz konusu olay daha geniş haliyle, hadis kaynaklarından Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr'ı*, Makdîsî'nin (600/1203) *el-Ehâdîsü'l-Muhtâr'ı* ve Süyûtî'nin *Câmiu'l-Ehâdîs'i* gibi az sayıda kaynaktan geçmiştir.³⁸⁶ Buna karşın tefsir ve siyer³⁸⁷

³⁸² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/120

³⁸³ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ: سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَلَمْ يُؤِدْ زَكَاتَهُ مُثْلَ لَهُ مَالَهُ شَجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ رَبِيبَتَانِ، يَطُوفُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلَهْزَمْتَيْهِ Bkz. - يعني بشدقيه - يَقُولُ: أَنَا مَالِكٌ أَنَا كَنْزُكَ). ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ}. إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ، عَنْ جَامِعٍ وَهُوَ ابْنُ أَبِي رَاشِدٍ، وَعَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أُعَيْنٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، يَنْبَغُ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا مِنْ رَجُلٍ لَا يُؤِدِّي زَكَاتَ مَالِهِ إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي غُنْفِهِ شَجَاعًا»، ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْنَا مِصْدَاقَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} [آل عمران: 180] الْآيَةَ، وَقَالَ مَرَّةً: قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِصْدَاقَهُ: سَيَطُوفُونَ مَا بَجَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ اقْتَطَعَ مَالٌ أَحْبَبَهُ الْمُسْلِمَ بِيَمِينِ لَقِيَّ اللَّهُ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِصْدَاقَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ: {إِنَّ الَّذِينَ يَتَنَزَّرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ} [آل عمران: 77] الْآيَةَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. وَمَعْنَى قَوْلِهِ شَجَاعًا حَيَّةٌ

Buhârî, "Tefsir", 72.; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 3/28.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/298.

³⁸⁴ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ، عَنْ جَامِعٍ وَهُوَ ابْنُ أَبِي رَاشِدٍ، وَعَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أُعَيْنٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، يَنْبَغُ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا مِنْ رَجُلٍ لَا يُؤِدِّي زَكَاتَ مَالِهِ إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي غُنْفِهِ شَجَاعًا»، ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْنَا مِصْدَاقَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} [آل عمران: 180] الْآيَةَ، وَقَالَ مَرَّةً: قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِصْدَاقَهُ: سَيَطُوفُونَ مَا بَجَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ اقْتَطَعَ مَالٌ أَحْبَبَهُ الْمُسْلِمَ بِيَمِينِ لَقِيَّ اللَّهُ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِصْدَاقَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ: {إِنَّ الَّذِينَ يَتَنَزَّرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ} [آل عمران: 77] الْآيَةَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ. وَمَعْنَى قَوْلِهِ شَجَاعًا حَيَّةٌ

³⁸⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/121.

³⁸⁶ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ الْأَزْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِفَنْحَاصَ، وَكَانَ مِنْ عُلَمَاءِ الْيَهُودِ وَأَحْبَارِهِمْ: اتَّقِ اللَّهَ وَأَسْلِمْ، فَإِنَّ اللَّهَ لَتَعْلَمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، جَاءَكُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِهِ، تَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا

gelmesinden dolayı hadis hakkında ‘garip’ demiş, Taberânî ise ‘teferrüt etti’ ifadesini kullanmıştır. İki rivayeti de Sehâvî, *Maḳâşidü'l-ḥasene*’de, Münâvî *Fethu's-semâvî*’de ve son olarak Aclûnî *Keşfü'l-ḥafâ*’da aktarmış, her iki isnad hakkında da zayıf tabirini kullanmışlardır.³⁹² Dolayısıyla konumuz olan hadis zayıf olarak tespit edilmiştir.

1.1.59. Cennet’e Girmenin Yolları

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَحَبِّ أَنْ يُزَخَّرَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخَلَ الْجَنَّةَ فَلْتُدْرِكَهُ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَيَأْتِي إِلَى النَّاسِ مَا يَحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ

Hazreti Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulmak isteyen, Allah’a ve ahiret gününe inanmış olarak ve kendisine yapılmamasını istediği şeyleri insanlara yapan bir kişi olarak ölmeye çalışsın.*”³⁹³

Rivayet, İmam Müslim’in *Sahih*’i başta olmak üzere, birçok hadis kaynağında geçmiş ve Abdullah b. Amr b. el-‘Âs kanalıyla, aynı lafızlarla fakat uzun bir bölümden bir kesit olarak nakledilmiştir.³⁹⁴ Dolayısıyla incelenen hadis sahihtir.

1.1.60. Ehliinden İlim Esirgeyen Kimseye Uyarı

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كَتَمَ عِلْمًا عَنْ أَهْلِهِ الْحَجْمَ بِلِجَامٍ مِنْ نَارِ

بَصُوتٍ طَلَّقَ دَلْوِي: يَا ابْنَ آدَمَ، كَيْفَ نَسِيتَنِي؟ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنِّي بَنَيْتُ الْوَحْدَةَ، وَبَنَيْتُ الْغُرْبَةَ، وَبَنَيْتُ الْوَحْشَةَ، وَبَنَيْتُ الدُّوْدَ، وَبَنَيْتُ الصَّبِيْقَ، إِلَّا مَنْ لَمْ يَزِرْ هَذَا الْخَدِيثَ عَنْ «ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ» وَسَعَى اللهُ عَلَيْهِ الْأَوْزَاعِيَّ إِلَّا أَيُّوبَ بْنَ سُؤْيُبٍ، تَقَرَّدَ بِهِ: إِنَّهُ

Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, 8/273.

³⁹² Sehâvî, *el-Maḳâşidü'l-Ḥasene*, 761.; Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, 1/425.; Aclûnî, *Keşfu'l-Ḥafâ*, 2/106.

³⁹³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/123.

³⁹⁴ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ رَبِّ الْكَعْبَةِ، قَالَ: «دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ جَالِسٌ فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ وَالنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ، فَأَتَيْتُهُمْ فَجَلَسْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَزَرْنَا مَنْزِلًا، فَمِنَّا مَنْ يُصَلِّحُ خِبَاءَهُ، وَمِنَّا مَنْ يَنْتَضِلُ، وَمِنَّا مَنْ هُوَ فِي جَسْرِهِ، إِذْ نَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ، فَاجْتَمَعْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ نَبِيًّا قَبْلِي إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَيْهِ أَنْ يَدُلَّ أُمَّتَهُ عَلَى خَيْرٍ مَا يَعْلَمُهُ لَهُمْ، وَيُبْذِرَ هُمْ شَرَّ مَا يَعْلَمُهُ لَهُمْ، وَإِنْ أَمَتَكُمْ هَذِهِ جَعَلَ عَاقِبَتَهَا فِي أَوْلَاهَا، وَسَيُصِيبُ آخِرُهَا بَلَاءٌ وَأُمُورٌ تُنْكَرُونَهَا، وَتَجِيءُ فِتْنَةٌ فَيُرْفِقُونَ بَعْضُهَا بَعْضًا، وَتَجِيءُ الْفِتْنَةُ فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ: هَذِهِ مَهْلِكَتِي، ثُمَّ تَنْكَشِفُ، وَتَجِيءُ الْفِتْنَةُ فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ: هَذِهِ هَذِهِ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يُزَخَّرَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخَلَ الْجَنَّةَ، فَلِنَاتِيهِ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَلَيَأْتِيَ إِلَى النَّاسِ الَّذِي يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ، وَمَنْ بَاتَعَ إِمَامًا فَأَعْطَاهُ صَفْقَةً بِيَدِهِ وَتَمَرَةً قَلْبِهِ، فَلْيُبْطِعْهُ إِنْ اسْتَطَاعَ، فَإِنْ جَاءَ آخِرُ يُبَايَعُهُ فَاصْرُبُوا غُنْقَ الْآخِرِ فَدَنُوتُ مِنْهُ فَقُلْتُ لَهُ: أَنْشُدْكَ اللهُ، أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَأَهْوَى إِلَى أَدْنِيهِ وَقَلْبِهِ بِيَدَيْهِ وَقَالَ: سَمِعْتُهُ أَدْنَائِي وَعَاةَ قَلْبِي، فَقُلْتُ لَهُ: هَذَا ابْنُ عَمِّكَ مُعَاوِيَةُ، بِأَمْرِنَا أَنْ نَأْكُلَ أَمْوَالَنَا بَيْنَنَا بِالْبَاطِلِ وَنَقْتُلَ أَنْفُسَنَا، وَاللَّهِ يَقُولُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا. قَالَ: فَسَكَتَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ: أَطْعَمَهُ فِي طَاعَةِ اللهِ، وَأَعْصَمَهُ فِي مَعْصِيَةِ اللهِ» Bkz. Muslim, "İmâre",46.; Nesâ'î, "Bey'a",25.; İbn Mâce, "Fiten",9.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/48.

Hazreti Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bir kimse ehinden ilim esirgerse, ağzına ateşten gem vurulur.”³⁹⁵

Yapılan incelemeler neticesinde rivayetin, Ebû Hüreyre,³⁹⁶ Enes b. Mâlik,³⁹⁷ İbn Abbas,³⁹⁸ Talk b. Ali,³⁹⁹ Abdullah b. Ömer,⁴⁰⁰ Abdullah b. Amr el-‘Âs⁴⁰¹ ve Abdullah b. Mes‘ûd⁴⁰² kanalıyla, benzer lafızlarla aktarıldığı görülmüştür. Ebû Hüreyre dışındaki isnatlarda, ravilerle ilgili birtakım kusurlar tespit edilmiştir. Ebû Hüreyre rivayeti ise muhakkik âlimlerin genelinde, ⁴⁰³ özellikle Şuayb Arnavûd ve Elbânî gibi muhaddisler tarafından sahih olarak değerlendirilmiştir.

1.1.61. Hz. Peygamber’in (s.a.v) Gece İbadetine Düşkünlüğü

عن عائشة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال هل لك يا عائشة أن تأذني لي الليلة في عبادة ربي فقلت يا رسول الله إني لأحِبُّ فُرْبَكَ وأحِبُّ هواك قد أذنت لك فقام إلى قربة من ماء في البيت فتوضأ ولم يُكثِر من صب الماء ثم قام يصلي فقرأ من القرآن وجعل يبكي حتى بلغ الدموع جفونيه ثم جلس فحمد الله تعالى وأثنى عليه وجعل

³⁹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/125.

³⁹⁶ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ بُدَيْلٍ بْنِ فَرَيْشٍ الْيَامِيُّ الْكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ زَادَانَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ Bkz. Tirmizî, «أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من سئل عن علم علمه ثم كتمه أجم يوم القيامة يلجأ من نار إليم», 3.; Ebû Dâvûd, "İlim", 10.; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 13/18.

³⁹⁷ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْأَزْهَرِ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ جَمِيلٍ، حَدَّثَنِي عمرو بن سُلَيْمٍ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ إِبرَاهِيمَ "سمعتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: «مَنْ سئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ، أَلِجَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ Bkz. İbn Mâce, "Sünne", 24.

³⁹⁸ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ سئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ، وَمَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ مَا يَعْلَمُ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلْجَمًا بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ» Bkz. Ebû Ya 'lâ, *Musnedu Ebi Ya 'lâ*, 4/458.; Ebû Nu 'aym Aḥmed b. 'Abdillâh b. 'İshâk el-İşfahânî, *el-Musnedu'l-Mustahrec 'alâ Şahîhi'l-İmâm Muslim*, thk. Muḥammed Ḥasan eş-Şâfi 'î (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/42.

³⁹⁹ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْفَسَوِيُّ، ثنا حَمَادُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَنْفِيُّ، ثنا أَيُّوبُ بْنُ عُثَيْبَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ، عَنْ أَبِيهِ طَلْقِ بْنِ عَلِيٍّ، وَكَانَ مِنَ الْوَفْدِ الَّذِينَ وَقَفُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ سئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ أَلِجَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ» Bkz. Ṭaberânî, *el-Mu 'cemu'l-Kebîr*, 8/334.; Kuḏâ'î, *Musnedu's-Şihâb*, 1/267.

⁴⁰⁰ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ الرَّازِيُّ قَالَ: نا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ عَتِيقِ الدَّمَشَقِيُّ قَالَ: نا أَبُو صَفْوَانَ الْقَاسِمُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ عَوَانَةَ قَالَ: نا حَسَّانُ بْنُ سِيَّاهُ قَالَ: نا الْحَسَنُ بْنُ دُكْوَانَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ سئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ جِيءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَدْ أَلِجَمَ Bkz. Ṭaberânî, *el-Mu 'cemu'l-'Evsaf*, 4/183.

⁴⁰¹ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الطَّاهِرِ بْنُ السَّرْحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَبْلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ كَتَمَ عِلْمًا أَلِجَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ Bkz. İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 1/298.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 1/182.

⁴⁰² حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ السَّقَطِيُّ، ثنا إِبرَاهِيمُ بْنُ زِيَادِ سَيْلَانَ، ثنا سَوَّارُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ Bkz. Ṭaberânî, *el-Mu 'cemu'l-Kebîr*, 10/102.

⁴⁰³ Zeyle 'î , *Tahrîcu'l-Eḥâdiş ve'l-Âşâri'l-Vâki'ati fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/252.; Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-'Eḥâdişi'l-Muştehira = el-Mensura fi'l-'Eḥâdişi'l-Meşhûra*, 51.; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *Menâhilu's-Şafâ fi Tahrîci Eḥâdişi's-Şifâ*, thk. eş-Şeyḥ Semîr el-Kâdî (b.y.: y.y., 1408/1988), 29.

يبيكي ثم رفع يديه يبيكي حتى رأيت دموعه قد بليت الأرض فأتاه بلالٌ يؤذنه بصلاة الغداة فرآه يبيكي فقال له يا رسول الله أتبيكي وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر فقال يا بلال أفلا أكون عبداً شكوراً ثم قال وما لي لا أبيكي وقد أنزل الله تعالى على في هذه الليلة {إن في خلق السماوات والأرض}

Hız. Aişe (r.anhâ) annemizden rivayet edildiğine göre bir gün Hız. Peygamber (s.a.v): “Ey Aişe bu gece Rabbime ibadet etmem için bana müsaade eder misin?” diye sordu. Ben de “Ya Rasûlallah! Ben sana yakın olmayı ve senin arzu ettiğın şeyi arzu ederim. Sana müsaade ettim” dedim. Bunun üzerine kalkıp, odadaki su kırbasının yanına gitti ve az bir miktar suyla abdest aldı. Sonra kalkıp namaza durdu. Kur’an’dan bazı ayetler okuduktan sonra ağlamaya başladı. O kadar ağladı ki, sonunda gözyaşları göbeğine kadar indi. Sonra oturdu ve Rabbine hamdüsena ederek yine ağlamaya başladı. Sonra ellerini kaldırdı ve o kadar ağladı ki gözyaşlarının yeri ıslattığını gördüm. Nihayetinde, Bilal (r.a.) onu sabah namazına çağırarak için geldi. Onun ağladığını gören Bilal; “Ya Rasûlallah! Sen ağlıyor musun? Oysa Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır” dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v); “Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı ya Bilal!” buyurduktan sonra; “Hem, Allah bu gece bana ‘Göklerin ve yerin yaratılışında...’ ayetini indirmişken ben nasıl ağlamam?” dedi. Peygamber (s.a.v) daha sonra devamla; “Onu okuyup da üzerinde tefekkür etmeyene yazıklar olsun!” buyurdu.⁴⁰⁴

Hız. Peygamber’e (s.a.v), gelmiş ve geçmiş günahlarının bağışlandığını söylemesi ve kendisinin de “Şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap vermesi, meşhur bir rivayettir. Yukarıdaki rivayetin bütün hali, benzer lafızlarla hadis kaynaklarından İbn Hibbân’ın *Sahih*’i ve Tahâvî’nin *Şerhu Müşkil’il-Âsâr*’ında, siyer ve edep kitaplarından ise Ebû Şeyh el-İsbehânî’nin *Ahlâk’un-Nebi*’si ve Ebû Leys Semerkandî’nin *Tenbîhü’l-Gâfilîn*’inde nakledilmiştir.⁴⁰⁵ İşaret edilen kaynakların

⁴⁰⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/128. Tercüme için bkz. Sülün, *El-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidü’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vucûhi’t-te’vîl*, 1/1164.

⁴⁰⁵ أَخْبَرَنَا عَمْرَانُ بْنُ مُوسَى بْنِ مَجَاشِعٍ حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سُوَيْدٍ النَّخَعِيِّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ دَخَلْتُ أَنَا وَعُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ عَلَى عَائِشَةَ فَقَالَتْ لِعُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ قَدْ أَنْ لَكَ أَنْ تَزُورَنَا فَقَالَ أَقُولُ يَا أُمَّهُ كَمَا قَالَ الْأَوَّلُ زُرْ غِيًّا تَزِدْ حُبًّا قَالَ فَقَالَتْ دَعُونَا مِنْ رَطَانِكُمْ هَذِهِ قَالَ بِنِ عُمَيْرٍ أَخْبَرِينَا بِأَعْجَبِ شَيْءٍ رَأَيْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَسَكَتَتْ ثُمَّ قَالَتْ لَمَّا كَانَ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي قَالَ "يَا عَائِشَةُ ذَرِينِي أَتَعْبُدُ اللَّيْلَةَ لِرَبِّي" قُلْتُ وَاللَّهِ إِنِّي لِأَجِبُ قُرْبَكَ وَأَجِبُ مَا سَرَّكَ قَالَتْ فَقَامَ فَطَهَّرَ ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي قَالَتْ

isnadları incelendiğinde, İbn Hibbân'ın tariki sahih olarak görülmüştür.⁴⁰⁶ İncelenen rivayetin desteklenmesi açısından yukarıda da işaret edildiği gibi rivayetin meşhur kısmı Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere neredeyse hadis kaynaklarının tamamında geçen, müttefekun aleyh bir hadistir.⁴⁰⁷

1.1.62. Yüce Allah'ın (c.c.) Yaratma Sırrı

عنه قوله عليه الصلوة والسلام يقول الله تعالى كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِئاً فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ

Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edildiğine göre Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “Ben gizli bir hazine idim. Fakat bilinmeyi istedim ve bunun için mahlûkatı yarattım.”⁴⁰⁸

Yapılan incelemeler neticesinde, bazı âlimler her ne kadar bu sözün, mana cihetinden doğru olabileceğini söylemişlerse de zayıf veya sahih hiçbir senedinin olmadığı, halk arasında özellikle sûfiler nezdinde meşhur bir söz olduğu, bu rivayetin hadis olmadığı, muhaddisler tarafından ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

1.1.63. Hz. Yunus'un Fazileti

رُوي عنه عليه السلام أنه قال لا تُفَضِّلُونِي عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَإِنَّهُ كَانَ لِيَوْمٍ مِثْلُ عَمَلِ أَهْلِ الْأَرْضِ

فَلَمْ يَزَلْ يَبْكِي حَتَّى بَلَ حَجْرَهُ قَالَتْ ثُمَّ بَكَى فَلَمْ يَزَلْ يَبْكِي حَتَّى بَلَ الْأَرْضَ فَجَاءَ بِبَلِّالٍ يُؤَدِّنُهُ بِالصَّلَاةِ فَلَمَّا رَأَى يَبْكِي قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ تَبْكِي وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ "أَفَلَا أكونُ عَبْدًا شَكُورًا لَقَدْ نَزَلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةُ آيَةٌ وَبَلَ {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} Bkz. İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 2/387.; Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-âşâr*, 12/33.; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed el-Işbehânî Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî ve Âdâbuhû*, thk. Şâlih b. Muhammed (b.y.: y.y., 1419/1998), 3/120,167.; Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed Ebû'l-Leyş es-Semerqandî, *Tenbihu'l-Gâfilîn bi-Ehâdîsi Seyyidi'l-Enbiyâ'i ve'l-Murselîn*, thk. Yûsûf 'Ali Bedrî (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1421/2000), 569.

⁴⁰⁶ Zeynuddîn el-'Irâkî, *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr*, 1422.; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-şahîha*, 1/147.

⁴⁰⁷ حدثنا الحسن بن عبد العزيز: حدثنا عبد الله بن يحيى: أخبرنا حيوة، عن أبي الأسود: سمع عروة، عن عائشة رضي الله عنها أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان يقوم من الليل حتى تتفطر قدماه، فقالت عائشة: لم تصنع هذا يا رسول الله، وقد غفر الله لك ما تقدم من قبلك وما تأخر؟ قال: (أفلا أحب أن أكون عبدا شكورا). فلما كثر لحمه صلى جالسا، فإذا أراد أن يركع، قام فقرا ثم ركع Bkz. Buhârî, "Teheccüd", 6, "Tefsîr", 324.; Muslim, "Sıfatu'l Kiyâme", 79,80,81.

⁴⁰⁸ Ebüssuud Efendi, *Irşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/130.

⁴⁰⁹ Ebû'l-'Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Mecciddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ - İbn Teymiyye*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: y.y., 1416/1995), 18/122,376.; Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-'Ehâdîsi'l-Muştehirâ = el-Mensura fi'l-'Ehâdîsi'l-Meşhûra*, 136.; Sehvî, *el-Makâşidu'l-Hasene*, 521.; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dureru'l-Munteşira fi'l-'Ehâdîsi'l-Muştehirâ*, thk. Dr. Muhammed b. Lutfî eş-Şabbâğ (Riyad: y.y., ts.), 163.; 'Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 273.; 'Ali el-Kârî, *el-Maşnû' fi M'arifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû' (el-Mevdû'âtu's-Şuğrâ)*, 141.; 'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, 2/155.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Beni Yunus b. Mettâ’ ya üstün tutmayın. Çünkü her gün yeryüzü ehlinin ameli kadar onu ameli yükselir.*”⁴¹⁰

Rivayet, kaynaklarda tespit edilememiştir. Zeylâî *Tahrîc*’inde ve Süyûtî *Menâhilü’s-Şafâ* isimli eserinde aynı tespiti paylaşmışlardır.⁴¹¹

1.1.64. Tefekkürün Fazileti

قال عليه السلام لا عبادة مثل التفكير

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Tefekkür gibi ibadet yoktur.*”⁴¹²

Rivayet Hz. Ali (r.a) kanalıyla ve daha uzun haliyle hadis kaynaklarından İbn Ebü’ d-Dünyâ’nın (281/894) *el-Vera’ı*, Taberânî’nin *el-Mu’cem’i*, Beyhâkî’nin *Şuabü’l-Îmân’i* ve Kudâî’nin *Müsned*’inde geçmektedir.⁴¹³ Rivayetin tek isnadı olduğu görülmekte, İsnadda bulunan Muhammed b. Abdullah el-Hıbtî sebebiyle birçok muhakkikin hadise zayıf hükmünü verdiği tespit edilmektedir.⁴¹⁴

1.1.65. Hz. Peygamber’in (s.a.v) 191. Ayeti Tefsir Etmesi

فَسَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلَهُ تَعَالَى { وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى

الْمَاءِ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا } بقوله عليه الصلاة والسلام أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَقْلاً وَأَوْعَى عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ تَعَالَى

⁴¹⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/130.

⁴¹¹ Zeylâî, *Tahrîcu’l-Ehâdîs ve’l-Âsâri’l-Vâki’ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşeri*, 1/264.; Süyûtî, *Menâhilü’s-Şafâ fî Tahrîci Ehâdîsi’s-Şifâ*, 75.

⁴¹² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/130.

⁴¹³ أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، أخبرنا أبو بكر محمد بن عبد الله بن الجراح العدل، حدثنا محمد بن المنذر بن سعيد، حدثنا أحمد بن يحيى الصوفي، حدثنا عثمان بن سعيد الأحول، حدثنا محمد بن عبد الله الحبطي من أهل تستر، حدثنا شعبة بن الحجاج، عن أبي إسحاق، عن عاصم بن ضمرة، عن علي قال للحسن ابنه يا بني سمعت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - يقول: "لا مال أعود من العقل، ولا فقر أشد من الجهل، ولا وحدة أشد من العجب، ولا مظاهره أوثق من المشاورة، ولا عقل كالتدبير، ولا حسب كحسن الخلق، ولا ورع كالكف، ولا عبادة كالتيقن، وأفة الحديث الكذب، وأفة العلم النسيان، وأفة الطرف الصلف، وأفة الجمال البغي، وأفة الشجاعة الفخر" يا بني لا تستخفن برجل تراه أبداً فإن كان أكبر منك فاحسب أنه أبوك، وإن كان مثلك فاحسب أنه أخوك، وإن كان أصغر منك فاحسب أنه ابنك Bkz.Ebü Bekr ‘Abdullâh b. Muḥammed b. ‘Ubeyd el-Ḳureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’ d-Dünyâ, *el-Vera’*, thk. Ebü ‘Abdullâh Muḥammed b. Ḥamd el-Ḥamûd (Kuveyt: y.y., 1408/1988), 122.; Ṭaberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 3/68.; Beyhâkî, *Şu’abu’l-Îmân*, 6/358.; Kudâî, *Musnedu’s-Şihâb*, 2/38.

⁴¹⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muḥaddîsîn ve’d-Du’afâ ve’l-Metrûkîn*, 2/307.; Beyhâkî, *Şu’abu’l-Îmân*, 6/358.; Zeylâî, *Tahrîcu’l-Ehâdîs ve’l-Âsâri’l-Vâki’ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşeri*, 1/263.; Munâvî, *el-Fethu’s-Semâvî*, 1/442.

Rasûlullah (s.a.v) “O hanginizin daha güzel amel işleyeceğini sınamak için gökleri ve yeri altı günde yarattı ve Onun arşı suyun üzerindedir.” ayetini: “*Hanginiz akıl bakımından daha iyi ve Allah’ın haramlarından daha çok sakınan*” şeklinde tefsir etmiştir.⁴¹⁵

Hz. Peygamber’e (s.a.v) nispet edilen bu rivayet, Heysemî’nin *Buğye’si*, Bûsîrî’nin *İthâfu’l-Hıyere’si* ve İbn Hacer’e ait olan *Metâlibü’l-‘Âliye* isimli eserde, İbn Ömer ve Ebû Katâde kanalıyla geçmiştir.⁴¹⁶ Her iki isnadda bulunan, Dâvûd b. Muhabber cerh-ta’dîl âlimlerince yalancı ve vaddâ’ olarak nitelendirilmiş⁴¹⁷, benzer görüşler Zeylâî ve Münâvî’nin tahrir çalışmalarında da belirtilmiştir⁴¹⁸. Bu sebeple incelenen rivayetin mevzû olduğu görülmüştür.

1.1.66. Hudutlarda Beklemenin Fazileti

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ رَابَطَ يَوْمًا وَلَيْلَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَانَ كَعَدَلَ صِيَامِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَقِيَامِهِ وَلَا يُفْطِرُ وَلَا يَنْفَتِلُ عَنْ صَلَاتِهِ إِلَّا لِحَاجَةٍ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Her kim bir gün bir gece, Allah (c.c.) yolunda hudut beklerse, gecelerini ihya ederek, iftar etmeden, ihtiyacı dışında namazdan ayrılmayarak bir ay boyunca oruç tutmuş gibi olur*” buyurmuştur.⁴¹⁹

Rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, İbn Ebî Şeybe’nin *Müsned*’i ile *Musannef*’i ve İbn Ebî ‘Âsım’ın (287/900) *Cihad* isimli eserinde, Hz. Selman (r.a.)

⁴¹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/130.

⁴¹⁶ حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ الْمُحَبَّرِ ، ثنا مَيْسَرَةُ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ { أَيْكُمْ - أَحْسَنُ عَمَلًا } [هود: 7] مَا عَنَى بِهِ؟ قَالَ : «أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «أَتَمُّكُمْ عَقْلًا أَشَدُّكُمْ لَهْجًا وَأَحْسَنُكُمْ حَدِيثًا دَاوُدُ بْنُ الْمُحَبَّرِ ، ثنا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ ، عَنْ كَلَيْبِ بْنِ وَايِلَ ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ / «فِيهَا أَمْرٌ بِهِ وَنَهَى عَنْهُ نَظْرًا ، وَإِنْ كَانَ أَقْلَكُمْ تَطْوَعًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ " نَلَى تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ حَتَّى بَلَغَ { أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا } [هود: 7] قَالَ : «أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَأَوْرَعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَسْرَعُهُمْ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» Bkz. Ebû Muhammed el-Hâriş b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâris b. Ebî Usâme, *Musnedu’l-Hâriş = Buğyetu’l-Bâhiş ‘an Zevâidi Musnedi’l-Hâriş*, thk. Hüseyin Ahmed Şâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezi Hizmeti’s-Sunne, 1413/1992),2/804,809.; Bûşîrî, *İthâfu’l-Hıyereti’l-Mehere bi’Zevâidi’l-Mesânidi’l-‘Aşere*, 6/23,29.;İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-‘Âliyye*, 12/101,111.

⁴¹⁷ Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 3/244.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḫ ve’t-Ta’dîl*, 3/424.; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, 2/20.; Zehebî, *el-Muğni fi’d-Du’afâi*, 1/220.

⁴¹⁸ Zeyle’î, *Tahrîcu’l-Eḥâdiş ve’l-‘Âsâri’l-Vâki’ati fi Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 2/145.; Münâvî, *el-Fethu’s-Semâvî*, 2/718.

⁴¹⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/137.

kanalıyla aktarılmıştır.⁴²⁰ Diğer isnadlara nazaran İbn Ebî ‘Âsım’ın, Ebû Hâtim’den aldığı rivayet daha sağlam görülmüş, lakin ravi Muhammed b. Yezîd er-Rahabî⁴²¹ sebebiyle hadis, hasen hükmünü almıştır. Ayrıca konumuz olan hadisin وَلَا يُفْطِرُ kısmına kadar olan kısmı ise çok benzer lafızlarla, İmam Müslim’in *Sahih*’i ve Tirmîzî’nin *Sünen*’i dahil pek çok hadis kaynağında, sahih bir isnadla nakledilmiştir.⁴²² Netice itibariyle rivayetin baş tarafı esas alındığında sahih, bütününe bakıldığında ise hadisin hasen olduğu görülmüştür.

1.1.67. Âl-i İmrân Suresini Okumanın Fazileti

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ آلِ عِمْرَانَ أُعْطِيَ بِكُلِّ آيَةٍ مِنْهَا أَمَانًا عَلَى جَسَرِ جَهَنَّمَ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Her kim Âl-i İmrân suresini okursa, kendisine okuduğu her ayet karşılığında cehennem köprüsü için eman verilir.*”⁴²³

Söz konusu rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Sa’lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân*’ı ve Vâhidî’nin *Vasît*’i gibi tefsir kaynaklarında ise Übey b. Kâ’b kanalıyla nakledilmiştir.⁴²⁴ Rivayet hakkında İbnü’l-Cevzî, *Mevdû’ât* isimli eserinde uzun bir açıklama yaptıktan sonra ‘uydurmadır’ demiş, Zeylât ve Münâvî, ilgili eserlerinde İbnü’l-Cevzî’nin görüşlerini aktardıktan sonra farklı bir değerlendirmede bulunmamışlardır.⁴²⁵

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, 39/138.; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef*, 4/223.; İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, 1/303.; Ebû Bekr b. Ebî ‘Âsım Ahmed b. ‘Amr eş-Şeybânî İbn Ebî ‘Âsım, *el-Cihâd*, thk. Musâ’id b. Suleymân er-Râşid el-Cemîd (Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 1409), 2/692,699.

⁴²¹ Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 1/261.; Ebû Muhammed Maḥmûd b. Ahmed Bedruddîn el-‘Aynî, *Meḡâni’l-Aḫyâr fî Şerḫi Esâmi’r-Ricâl Me’âni’l-Âşâr*, thk. Muhammed Ḥasan Muhammed Ḥasen İsmâil (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1427/2006), 3/553.

⁴²² حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ بَهْرَامِ الدَّارِمِيُّ. حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّبَالِيُّ. حَدَّثَنَا لَيْثٌ (يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ) عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ شُرْحَبِيلِ بْنِ السَّمْطِ، عَنْ سَلْمَانَ. قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ (رَبَّاطٌ يَوْمَ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيَامِ شَهْرٍ وَقِيَامِهِ. وَإِنْ مَاتَ، جَزَى عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِي كَانَ يَعْمَلُهُ، وَاجْرِي عَلَيْهِ رِزْقُهُ، وَأَمِنَ الْفِتَانَ) Bkz. Muslim, "İmâre",163.; Tirmizî, "Fezâil’ül Cihâd", 26.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 39/132.

⁴²³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/137.

⁴²⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 8/10. ; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, 1/411.

⁴²⁵ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 1/239.; Zeylât, *Taḫrîcu’l-Eḫâdiş ve’l-Âşâri’l-Vâkı’ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaḫşerî*, 1/267,4/346.; Münâvî, *el-Fethu’s-Semâvî*, 1/452.

1.1.68. Cuma Günü Âl-i İmrân Suresini Okumanın Fazileti

وعنه صلى الله عليه وسلم من قرأ السورة التي يُذكر فيها آل عمران يوم الجمعة صلى الله عليه وملائكته حتى

تُحِبَّ الشَّمْسُ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim cuma günü Âl-i İmrân’ın (yani İmrân ailesinin) zikredildiği sureyi okursa, Allah ona rahmet eder ve melekler ise güneş batıncaya kadar o kimseye istiğfarda bulunur.*”⁴²⁶

Rivayet Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Kebîr* ve *el-Mu‘cemü’l-Evsağ* isimli eserlerinde geçmiş, müellif ise hadisin ravilerinden Muhammed b. Mehân’ın, bu hadiste teferrüt ettiğini, ondan başka kimsenin bu hadisi rivayet etmediğini söylemiştir.⁴²⁷ Heysemî *Mecma‘u’z-Zevâ‘id*’de hadisi aktardıktan sonra hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴²⁸ Zeylâî ve Münâvî, hadisin İbn Hacer ve Heysemî katında zayıf olduğunu söyledikten sonra başka bir değerlendirmede bulunmamışlardır.⁴²⁹ Son dönem muhakkiklerinden Elbânî, Muhammed b. Mehân’ın halinin ‘meçhul’, Talha b. Zeyd’in ise ‘yalancılıkla itham olunduğu’ söylemiş ve ‘hadis uydurmadır’ demiştir.⁴³⁰ Talha b. Zeyd hakkında âlimler ‘zayıftır’ demiş,⁴³¹ Muhammed b. Mehân’ın ise ‘meçhul’ olduğunu söylemişlerdir.⁴³² Bu değerlendirmeler ışığında konumuz olan rivayet şedîdu’d-d‘af (çok zayıf) konumuna düşmüştür.

Buraya kadar olan bölümde *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*’in II. cildinde yer alan, Âl-i İmrân suresindeki rivayetlerin tahriri yapılmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise rivayetler tablo halinde gösterilecek ve hadislerin sıhhat durumu sayısal olarak ifade edilecektir.

⁴²⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/137.

⁴²⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 11/48.; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsağ*, 6/191.

⁴²⁸ Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâ‘id*, 2/168.

⁴²⁹ Zeylâî, *Tahrîcu’l-Ehâdîs ve’l-Âşâri’l-Vâkı‘ati fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemahşeri*, 1/268.; Münâvî, *el-Fethu’s-Semâvî*, 1/452.

⁴³⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za‘ife ve’l-mevzû‘a*, 1/599.

⁴³¹ Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 4/351.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-Ta’dil*, 4/479.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ’i’r-Ricâl*, 1/104.; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 13/395,396.

⁴³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-Ta’dil*, 2/73, 8/105.; Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ’ ve’l-Metrûkûn*, thk. ‘Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1406/1985), 3/95.; Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, 1/150.; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 1/645.

1.2. Değerlendirme

Ebüs-suûd Efendi Âl-i İmrân suresi tefsirinde toplam 68 rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin durumunun daha kolay anlaşılması için elde ettiğimiz sonuçlara kuş bakışı bakmak gerekirse karşımıza sıhhat ve kaynak dağılımı hakkında şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo-1

Âl-i İmrân Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebü Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
1.			√	√		√		√		√	√	Hasen
2.										√	√	Zayıf
3.											√	Hasen
4.		√				√		√		√	√	Sahih
5.											√	Mevzû
6.				√							√	Zayıf
7.										√	√	Çok Zayıf
8.											√	İsnadı Bulunamadı
9.										√	√	Zayıf
10.										√	√	Zayıf

Âl-i İmrân Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar											Hadisin Hükümü
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>	<i>Tefsir Kaynakları</i>	
11.											√	Zayıf
12.									√	√	√	Sahih
13.	√	√							√	√	√	Sahih
14.											√	Zayıf
15.		√	√		√			√	√		√	Sahih
16.											√	Zayıf
17.				√						√	√	Zayıf
18.											√	Zayıf
19.	√	√	√			√					√	Sahih
20.											√	Zayıf
21.											√	Zayıf
22.	√	√		√	√			√			√	Sahih
23.										√	√	Zayıf
24.	√	√			√	√		√			√	Sahih
25.										√	√	Zayıf

Âl-i İmrân Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar											Hadisin Hükümü
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>	<i>Tefsir Kaynakları</i>	
26.											√	Mevzû
27.										√	√	Zayıf
28.										√	√	Zayıf
29.										√	√	Hasen
30.			√			√				√	√	Hasen
31.			√							√	√	Zayıf
32.			√							√	√	Zayıf
33.											√	Zayıf
34.										√	√	Sahih
35.										√	√	Zayıf
36.											√	İsnadı Bulunamadı
37.										√	√	Zayıf
38.								√		√	√	Zayıf
39.										√	√	Zayıf
40.			√					√		√	√	Hasen

Âl-i İmrân Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar											Hadisin Hükümü
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>	<i>Tefsir Kaynakları</i>	
41.										√	√	Zayıf
42.	√	√	√	√	√	√		√		√	√	Sahih
43.			√							√	√	Sahih
44.		√		√	√			√		√	√	Sahih
45.					√			√		√	√	Sahîh li-gayrihî
46.	√	√						√		√	√	Sahih
47.					√			√	√	√	√	Sahîh li-gayrihî
48.										√	√	Zayıf
49.				√						√	√	Hasen li-gayrihi
50.											√	Zayıf
51.			√	√						√	√	Hasen
52.	√	√									√	Sahih
53.		√		√						√	√	Sahih
54.										√	√	Zayıf
55.		√								√	√	Sahih

Âl-i İmrân Suresindeki Rivayetler

Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
56.	√		√		√	√		√		√	√	Sahih
57.										√	√	Zayıf
58.			√							√	√	Zayıf
59.		√			√	√		√		√	√	Sahih
60.			√	√		√		√		√	√	Sahih
61.	√	√								√	√	Sahih
62.											√	İsnadı Bulunamadı
63.											√	İsnadı Bulunamadı
64.										√	√	Zayıf
65.										√	√	Mevzû
66.		√	√		√			√		√	√	Sahih
67.											√	Mevzû
68.										√	√	Çok Zayıf

Tabloda, Âl-i İmrân suresinin tefsirindeki toplam 68 rivayetin sıhhat ve kaynak durumu gösterilmiştir. Zikredilen 68 rivayetin 20 tanesi sahih, 2'si sahih li-gayrihî, 6'sı hasen, 1'i hasen li-gayrihî, 29'u zayıf, 2'si çok zayıf, 4'ünün mevzu olduğu görülmüş ve 4'ünün de isnadı tespit edilememiştir. Daha geniş bilgiye genel değerlendirme başlığında yer verilecektir. Âl-i İmrân suresindeki rivayetlerin genel değerlendirmesi bu şekildedir. Gelecek olan ikinci bölümde ise Nisâ suresindeki rivayetlere yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

NİSÂ SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLERİN TAHRİC VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Nisâ suresinde yer alan rivayetler inceleme konusu olmuş, ilgili rivayetler tahrir usulüne bağlı kalınmak suretiyle araştırılmış, öncelikle kadim âlimlerin o hadis hakkındaki değerlendirmelerine müracaat edilmiş, gerekli görüldüğü yerlerde ise hadis usulüne riayet edilerek değerlendirmeler tarafımızca yapılmıştır.

2.1. NİSÂ SURESİ TEFSİRİNDE YER ALAN RİVAYETLER

Bu başlık altında Ebüssuûd Efendi'nin Nisâ suresinin tefsirinde 71 rivayete yer verdiği tespit edilmiştir. Sayfa sırasını takip etmek suretiyle sıhhat açısından ele alınmıştır. Hadislerin lafızlarında herhangi bir farklılık var ise kaynaklarda geçtiği hali dipnotta gösterilmiştir. Bu rivayetler sırasıyla şunlardır:

2.1.1. Akrabalık Bağını Korumanın Önemi

وعنه عليه السلام الرِّجْمُ معلقةٌ بالعرشِ تقول مَنْ وَصَلَنِي وَصَلَهُ اللهُ وَمَنْ قَطَعَنِي قَطَعَهُ اللهُ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Akrabalık bağı arşa asılıdır. Ve şöyle der; Kim benimle bağı korursa Allah da onunla bağı korur. Kim de benimle bağı koparırsa Allah da onunla bağı koparır.*”⁴³³

Rivayet aynı lafızlarla Müslim'in *Sahih*'i başta olmak üzere pek çok kaynakta Hz. Aişe (r.anhâ) kanalıyla geçmiştir.⁴³⁴ Ayrıca Buhârî'nin *Sahih*'i ve diğer hadis kaynakları içerisinde konumuz olan hadise çok benzer lafızlarla, bir hadisin daha var olduğu görülmüştür.⁴³⁵ Sonuç olarak müttefekun aleyh olan bu rivayet, sahih olarak tespit edilmiştir.

⁴³³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/139.

⁴³⁴ Muslim, "Birr ve Sıla", 17.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/392.; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 10/320.

⁴³⁵ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي مُرَرِّدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا اللهُ عَنْهَا رُؤُوسُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الرَّجْمُ شِجْنَةٌ، فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلَتْهُ وَمَنْ قَطَعَهَا قَطَعَتْهُ» Bkz. Buhârî, "Edeb", 13.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/190.

2.1.2. Çocuklara Namazın Emredilme Yaşı

قاله عليه الصلاة والسلام مروهم بالصلاة لسبع

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Onlara (çocuklara) namazı yedi yaşında emrediniz.”⁴³⁶

Rivayet birbirine benzer lafızlarla Enes b. Malik,⁴³⁷ Sebra b. Ma'den⁴³⁸ ve Abdullah b. 'Amr⁴³⁹ yoluyla hadis kaynaklarının birçoğunda geçmiştir. İsnadlar incelendiğinde Enes b. Malik rivayetinde, Dâvud b. Muhabber cerh-ta'dîl âlimlerinin ekserisi tarafından zayıf,⁴⁴⁰ Sebra b. M'aden rivayetinde Abdülmelik b. Rabi',⁴⁴¹ Abdullah b. 'Amr rivayetinde de Sevvâr b. Dâvud⁴⁴² sadûk olarak ifade edilmiştir. İşaret edilen kaynaklarda ise Tirmîzî, Şuayb Arnavûd ve Elbânî gibi muhakkik âlimler tarafından hadis hakkında 'hasen' hükmü verilmiştir.

2.1.3. Yetim Malından Faydalanmanın Ölçüsü

عن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لَهُ إِنَّ فِي حَجْرِي يَتِيمًا أَفَاكُلُ مِنْ مَالِهِ قَالَ بِالْمَعْرُوفِ غَيْرَ مَتَّائِلٍ مَالًا وَلَا وَاقٍ

مَالِكَ بِمَالِهِ

Rivayet edildiğine göre bir adam Rasûlullah'a (s.a.v) hitaben: “Benim yanımda

⁴³⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/146.

⁴³⁷ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، نَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ، ثنا دَاوُدُ بْنُ الْمَحْبَرِ، ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مُرُّوهُمْ بِالصَّلَاةِ لِسَبْعِ سِنِينَ وَاصْرُبُوهُمْ عَلَيْهَا لِثَلَاثِ عَشْرَةَ» Bkz. Dârekuṭnî, *Sunenu'd-Dârekuṭnî*, 1/432.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsaf*, 4/256.; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-'Âliyye*, 3/452.

⁴³⁸ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَزْمَلَةُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ الرَّبِيعِ بْنِ سِنْرَةَ الْجُهَنِيِّ، عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الرَّبِيعِ بْنِ سِنْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «عَنْ جَدِّهِ» قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «عَلِّمُوا الصَّبِيَّ الصَّلَاةَ ابْنَ سَبْعِ سِنِينَ، وَاصْرُبُوهُ عَلَيْهَا ابْنَ عَشْرِ» Bkz. Tirmîzî, "Salât", 183.; Ebû Dâvûd, "Salât", 26.; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 1/496.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 1/389.

⁴³⁹ حَدَّثَنَا مَوْمَلُ بْنُ هِشَامٍ، يَغْنِي الْأَشْكَرِيُّ، ثنا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ سَوَّارِ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ سَوَّارُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو حَمْزَةَ الْمَرْزَبِيُّ الصَّنِيفِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مُرُّوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ، وَاصْرُبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرِ سِنِينَ، وَفَرَّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ» Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 25.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/284.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 1/311.; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 3/119.

⁴⁴⁰ Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/244.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 3/424.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/443.

⁴⁴¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18/305.; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 2/654.; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehü Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, 1/664.

⁴⁴² Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/168.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 4/272.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/236.

bir yetim var, onun malından yiyebilir miyim? dedi. Hz. Peygamber de (s.a.v): “*Zengin olmaya çalışmadan, güzellikle ve onun malıyla kendi malını korumaya çalışmadan yiyebilirsin.*” buyurdu.⁴⁴³

İncelenebildiği kadarıyla konumuz olan rivayet, kaynaklardan Saîd b. Mansûr’un *Sünen*’i, İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’i, Mervezî’nin (246/861) *Birr ve Sıla*’sı ve Beyhâkî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sında aynı lafızlarla ve Hasan el-‘Uranî kanalıyla geçmiştir.⁴⁴⁴ Beyhâkî isnaddaki ravilerin sika, lakin Hasan el-‘Uranî’nin⁴⁴⁵ sahâbî olmaması sebebiyle rivayetin mürsel olduğunu söylemiştir. Bu sebeple incelenen hadis, muhaddisler nezdinde zayıf olarak görülmüştür.

2.1.4. Akrabalar Arasında Miras Taksimi

روي أن أوسَ بنَ ثابت الأنصاري خلف زوجته أم كحة وثلاث بنات فروى ابنا عمّه سويد وعرفطة أو قتادة وعرفجة ميراثه عنهن على سنة الجاهلية فجاءت أم كحة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فشكت إليه فقال ارجعي حتى أنظر ما يُحدّثه الله تعالى فنزلت فأرسل إليهما إن الله قد جعل لمن نصيباً ولم يبيّن فلا تُفَرِّقا من مال أوسٍ شيئاً حتى يبين فنزل يوصيكم الله الخ فأعطى أم كحة الثمنَ والبناتِ الثلثين والباقي لابني العمِّ

Rivayet edildiğine göre Evs b. Sâbit vefat etti ve arkasında hanımı Ümmü Kühha ve üç kızını bıraktı. Amca oğulları Süveyd ve ‘Urfuta veya Katâde ve ‘Urface olan iki kardeş ise Evs b. Sâbit’in mirasına cahiliye adeti üzerine el koydular. Ümmü Kühha Rasûlullah’a (s.a.v) geldi ve bu durumu şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “*Evine dön ve Allah’ın (c.c.) bu konu hakkında vereceği hükmü bekleyelim*” dedi. Bununla ilgili ayet inince amcaoğullarına haber gönderdi ve “*Allah onların payını belirledi ve Evs’in mallarından açıklanıncaya kadar hiçbir şey ayırmayın*” buyurdu. Sonunda bu ayet inince Hz. Peygamber (s.a.v) Ümmü Kühha’ya sekizde bir, kızlarına

⁴⁴³Ebüsuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/146.

⁴⁴⁴ Saîd b. Mansur, *Sünenü Saîd b. Mansur*, 3/1159.; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Musannef*, 4/391.; Ebû ‘Abdullâh el-Huseyn b. el-Hasen b. Harb el-Mervezî, *el-Birr ve’s-Şıla*, thk. Muḥammed Sa’id Buḥârî (Riyad: y.y., 1419), 110.; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kubrâ*, 6/6,465.

⁴⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*, 3/45.; Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuṭnî, *Zikru Esmâi’t-Tâbi’in ve Men ba’dhum mimmen Şahḥat Rivâyetuhu ‘ani’s-Şikât inde’l-Buḥârî ve Muslim*, thk. Bûrân eḍ-Ḍannâvî - Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Beirut: Muessesetu’l-Kutubi’s-Şekâfiyye, 1406/1985) 1/102, 2/51.

üçte iki ve kalan payı da amcaoğullarına verdi.⁴⁴⁶

Rivayet bu haliyle hadis kaynaklarında bulunamamış, daha geniş haliyle İbn Abbas tarikiyle İbnü'l-Esîr'in (630/1233) *Üsdü'l-gābe* isimli eserinde,⁴⁴⁷ İkrime ve Süddî kanalıyla da Mukâtil b. Süleyman'ın *et-Tefsîrü'l-kebîr*'i ve Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında benzer lafızlarla geçmiştir.⁴⁴⁸ İsnadlar incelendiğinde diğer isnadlardaki kopukluktan dolayı İbnü'l-Esîr'in tariki daha sağlam görülmüştür. İbni Abbas tarikinin ravilerinden Abdullah b. Eclah el Kindî⁴⁴⁹ ve Sehl b. Osman⁴⁵⁰ ise cerh-ta'dîl âlimlerince sadûk yani 'hasen' derecesinde görülmüştür. Ayrıca olayla alakalı isimler farklı olsa da bu rivayete konu ve hüküm açısından çok benzeyen başka bir rivayetin, birçok hadis kaynağında geçtiği tespit edilmiştir.⁴⁵¹ Bu rivayet hakkında, Tirmîzî 'hasen sahih', Hâkim 'sahih', Şuayb Arnavûd ve Elbânî ise 'hasen' olarak değerlendirmişlerdir. Sonuç itibariyle konumuz olan rivayetin 'hasen' olması bu hadis ile daha da kuvvetlenmiştir.

2.1.5. Yetim Malı Yiyenlerin Hüsranı

عَنْ أَبِي بَرزَةَ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَبِيعُ اللَّهُ تَعَالَى قَوْمًا مِنْ قَبُورِهِمْ تَتَّجِحُ أَفْوَاهُهُمْ نَارًا فَقِيلَ مَنْ هُمْ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا

Ebû Berza'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “Allah (c.c.) bir kavmi ağızları tutuşmuş bir halde kabirlerinden kaldırır.” buyurdu. Oradakiler bunlar kimlerdir? dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Görmedin mi Allah (c.c.) yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenlerin karınlarına ancak ateş

⁴⁴⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/147.

⁴⁴⁷ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gābe fî Ma'rifeti's-Şahābe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvið - 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994), 2/133.

⁴⁴⁸ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002),5/128.; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 7/31,598.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/881.

⁴⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/278.; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 295.

⁴⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/203.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*,12/197-199.; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 258.

⁴⁵¹ حَدَّثَنَا عَبْدُ بُنِ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي زَكَرِيَّا بُنُ عَدِيٍّ قَالَ: أَخْبَرَنَا غُبَيْدُ اللَّهِ بُنُ عَمْرُو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بُنِ مُحَمَّدٍ بِنِ عَقِيلٍ، عَنْ جَابِرِ بُنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ سَعْدِ بِنِ الرَّبِيعِ بِابْنَتَيْهَا مِنْ سَعْدِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَاتَانِ ابْنَتَا سَعْدِ بِنِ الرَّبِيعِ، قُتِلَ أَبُوهُمَا مَعَكَ يَوْمَ أُحُدٍ شَهِيدًا، وَإِنَّ عَمَّهُمَا أَخَذَ مَالَهُمَا، فَلَمْ يَدَعْ لَهُمَا مَالًا وَلَا تَنْكَحَانِ إِلَّا وَلَهُمَا مَالٌ، قَالَ: «يَقْضِي اللَّهُ فِي ذَلِكَ» فَتَرَلْتُ: آيَةُ «الْمِيزَانِ»، فَبِعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَمِّهِمَا، فَقَالَ: «أَعْطِ ابْنَتَيْ سَعْدِ التَّلْتَيْنِ، وَأَعْطِ أُمَّهُمَا التَّمَنَ، وَمَا بَقِيَ فَهُوَ لَكَ» Bkz. Tirmîzî, "Ferâiz", 3.; İbn Mâce, "Ferâiz", 2.; Ahmed b. Hânel, *Müsned*, 23/108.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahihayn*, 4/370.

doldurduğunu söylüyor.”⁴⁵²

Söz konusu rivayet aynı lafızlarla ve Ebû Berza (r.a.) kanalıyla, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i ve Heysemî'nin *Mecma'u'z-Zevâid* isimli eserinde geçmiştir.⁴⁵³ Rivayet sadece tek isnadla aktarılmakta, sened zincirindeki ravilerden olan Ziyâd b. Münzir ve Nafi' b. Hâris sebebiyle, İbn Adî *el-Kâmil*'de, Heysemî *Mecma'u'z-Zevâid*'de, Bûsîrî *İthâfu'l-Hıyere*'de ve son olarak Elbânî *Za'ifu't-Tergîb ve't-terhîb* isimli çalışmasında hadis hakkında çok zayıf demişlerdir.⁴⁵⁴

2.1.6. Zina Suçunun Cezası

رُوي أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لهن سَبِيلًا الثَّيْبُ تُرْجَمُ وَالْبِكْرُ يُجْلَدُ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Benden öğrenin! Benden öğrenin! Muhakkak ki Allah (c.c.) onlara bir yol belirledi. Evli kimseye recm, bekar kimseye ise celde uygulanır.*”⁴⁵⁵

Rivayet bu lafızlarla sadece Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'i ve Ebû Hayyân'a ait olan *el-Bahrü'l-Muhtî* gibi klasik tefsirlerde isnadsız olarak geçmiştir.⁴⁵⁶ Diğer taraftan benzer bir rivayet, nisbi bir lafız ilavesiyle Müslim'in *Sahih*'i ve diğer *Kütüb-i Sitte* kitapları olmak üzere çok sayıda hadis kaynağında, Ubâde b. Sâmit kanalıyla nakledilmiştir.⁴⁵⁷ Netice itibariyle her iki hadisin aynı olmasından ötürü, konumuz olan rivayet sahih olarak tespit edilmiştir.

⁴⁵² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/148.

⁴⁵³ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 12/377. ; Ebû Ya'lâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, 13/434.; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 7/2.

⁴⁵⁴ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 4/134.; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 7/2.; Bûsîrî, *İthâfu'l-Hıyere*, 6/192.; Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Za'ifu't-Tergîb ve't-terhîb* (Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 2000), 2/402.

⁴⁵⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/155.

⁴⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/529.; Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhtî fi't-Tefsîr*, thk. Şıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: y.y., 1420), 3/556.

⁴⁵⁷ وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّمِيمِيُّ أَخْبَرَنَا هُشَيْبٌ عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ جَطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (خُذُوا عَنِّي. خُذُوا عَنِّي. قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا. الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جُلْدٌ مِائَةٌ وَنَفْيُ سَنَةٍ وَالثَّيْبُ بِالثَّيْبِ، جُلْدٌ مِائَةٌ وَالرَّجْمُ) Bkz. Muslim, "Hudûd", 12.; Tirmizî, "Hudûd", 8.; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/338.

2.1.7. Tövbenin Kabul Edilme Şartı

وروى أبو أيوب عن النبي صَلَّى اللهُ عليه وسلم أن الله تعالى يقبل توبة العبد ما لم يغتر

Ebû Eyyûb (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v) şöyle nakletmiştir: “Allah (c.c.) can boğaza gelmedikçe kulun tövbesini kabul eder”.⁴⁵⁸

Rivayet aynı lafızlarla hadis kaynaklarından, Tirmîzî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde, Abdullah b. Ömer (r.a.) yoluyla nakledilmiştir.⁴⁵⁹ İşaret edilen kaynakların ilgili kısımları için Tirmîzi hasen demiştir. Şuayb Arnavûd ve Elbânî de ravi Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân sebebiyle hadisi 'hasen' olarak değerlendirmişlerdir. Cerh-ta'dîl kaynaklarında Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân'ın âlimlerin geneli tarafından 'sadûk' derecesinde görüldüğü tespit edilmiştir.⁴⁶⁰

2.1.8. Kadınların Erkeklere Allah'ın (c.c) Bir Emaneti Olması

النبي صَلَّى اللهُ عليه وسلم بقوله أخذتموهن بأمانة الله واستحللتم فروجهن بكلمة الله تعالى

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Sizler onları (kadınları) Allah'ın (c.c.) bir emaneti olarak aldınız. Ve namuslarını da Allah'ın (c.c.) kelimesiyle helal kıldınız.”⁴⁶¹

Rivayet veda haccında, Rasûlullah (s.a.v) tarafından icra edilen konuşmadan bir kesit olup, uzun haliyle Müslim'in *Sahih*'i, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olmak üzere pek çok hadis kaynağında, aynı lafızlarla nakledilmiştir.⁴⁶² İsnadlar incelendiğinde tamamının sahîh olduğu görülmüştür.

⁴⁵⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/156.

⁴⁵⁹ Tirmîzî, "Da'vât", 98.; İbn Mâce, "Zühd",30.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/300.; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/394.

⁴⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 5/219.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/460.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*,17/12.; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/623.

⁴⁶¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/159.

⁴⁶² Muslim, "Hac",147.; Ebû Dâvûd, "Menâsik",56.; İbn Mâce, "Menâsik",84.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/300.

2.1.9. Nikâhın Fıkhî Neticeleri

روي عن النبي صَلَّى اللهُ عليه وسلم أنه قال في رجل تزوج امرأة ثم طلقها قبل أن يدخل بها إنه لا بأس بأن يتزوج ابنتها ولا يجزئ له أن يتزوج أمها

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Bir adam bir kadınla evlenir ve kendisiyle zıfafa girmeden boşanırsa o kadının kızıyla evlenmesinde mahsur yoktur. Fakat o kadının annesiyle artık evlenemez.*”⁴⁶³

Rivayet tespit edilebildiği kadarıyla, Tirmizî'nin *Sünen*'i, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı ve Abdürrezzâk'ın *Muşannef*'inde, Abdullah b. Amr b. el-Âs kanalıyla nakledilmiştir.⁴⁶⁴ İşaret edilen kaynaklarda Tirmizî ve Beyhakî, isnadda yer alan Abdullah b. Lehîa' ve Müsennâ b. Sabbâh'tan dolayı hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca aynı rivayeti tahrir çalışmalarında ele alan Zeylaî, İbnü'l-Mülakkın, Bûsîrî ve İbn Hacer gibi muhakkik âlimler de hadis hakkında benzer görüşleri paylaşmışlardır.⁴⁶⁵

2.1.10. Radâ Sebebiyle Oluşan Mahremlik

ومنه قوله عليه السلام يحرم من الرضاعة ما يحرم من النسب

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Nesep yoluyla haram olan, radâ (süt emme) yoluyla da haram olur.*”⁴⁶⁶

Rivayet meşhur bir hadis olup, İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahihleri* olmak üzere neredeyse hadis kaynaklarının tamamında geçmiş, bazı yerlerde *النَّسَب* lafzı

⁴⁶³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/161.

⁴⁶⁴ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْيَعَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَيُّمَا رَجُلٍ نَكَحَ امْرَأَةً فَدَخَلَ بِهَا، فَلَا يَجِلُّ لَهُ نِكَاحُ ابْنَتِهَا، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ دَخَلَ بِهَا، فَلْيُنْكَحْ ابْنَتَهَا، وَأَيُّمَا رَجُلٍ نَكَحَ امْرَأَةً فَدَخَلَ بِهَا أَوْ لَمْ يَدْخُلْ بِهَا فَلَا يَجِلُّ لَهُ نِكَاحُ امْرَأَتِهَا، وَابْنُ لَهْيَعَةَ فِي الْحَدِيثِ»، «وَالْعَمَلُ عَلَى هَذَا عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ قَالُوا: إِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ امْرَأَةً ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، حَلَّ لَهُ أَنْ يَنْكَحَ ابْنَتَهَا، وَإِذَا تَزَوَّجَ الرَّجُلُ الْإِبْنَةَ فَطَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا لَمْ يَجِلَّ لَهُ نِكَاحُ امْرَأَتِهَا لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَأَمْهَاتُ نِسَائِكُمْ} [النساء: 23]»، «وَأَمْهَاتُ نِسَائِكُمْ» [النساء: 23]، Bkz. Tirmizî, "Nikah", 26.; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrà*, 7/259.; Ebü Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî, *el-Muşannef*, thk. Hâbüburrahmân el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 6/276,277.

⁴⁶⁵ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âşâri'l-Vâki'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, 1/299.; İbnü'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-Munîr*, 7/596.; Bûsîrî, *İthâfu'l-Hiyere*, 4/108.; İbn Hacer, *et-Telhîşu'l-Habîr*, 3/360.

⁴⁶⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/161.

yerine الوَلَادَة lafzı kullanılmıştır.⁴⁶⁷ Bu sebeple hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.11. İki Kız Kardeşi Aynı Nikah Altında Toplamanın Haramlığı

ولقوله عليه الصلاة والسلام مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يَجْمَعَنَّ مَاءَهُ فِي رَحْمِ أُخْتَيْنِ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah’a (c.c.) ve ahiret gününe iman eden sulbünü iki kız kardeşte, aynı anda toplamasın.”⁴⁶⁸

Söz konusu rivayet hadis kaynaklarının hiçbirinde bulunamamıştır. Fıkıh kitaplarında ise isnadsız çokça kullanılmıştır. Zeylaî, Zehebî, İbnü’l-Mülakkın ve İbn Hacer gibi âlimler, bütün araştırmalara rağmen bu rivayetin bir senedine ulaşamadıklarını söz birliğiyle ifade etmişlerdir.⁴⁶⁹

2.1.12. Kimlerle Aynı Anda Evlenilemez

فقوله عليه السلام لا تُنكح المرأة على عمتها ولا على خالتها ولا على ابنة أخيها ولا على ابنة أختها

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kadın (aynı nikah altında kalmak suretiyle) halasının teyzesinin erkek ve kız kardeşinin çocuklarının (yeğenlerinin) üzerine gelmez.”

Rivayet, Ebû Hüreyre ile Câbir b. Abdullah (r.a) kanalıyla ve aynı lafızlarla başta Tirmizî, Dârimî ve Beyhakî’nin *Sünen*’leri ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i olmak üzere pek çok hadis kaynağında zikredilmiştir.⁴⁷⁰ Adı geçen yerlerde ise Tirmizî, Şuayb Arnavûd ve Elbânî tarafından hadis hakkında ‘sahih’ denilmiştir. Ayrıca hadisin ilk bölümünün, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri ve diğer *Kütüb-i Tis’a* müellifleri olmak

⁴⁶⁷ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ . (ح)، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ ، عَنْ عِرَاكٍ ، عَنْ عُرْوَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ ، أَنَّهَا أَخْبَرَتْهُ: « أَنَّ عَمَّهَا مِنَ الرِّضَاعَةِ يُسَمَّى أَفْلَحَ اسْتَأْذَنَ عَلَيْهَا، فَحَجَبَتْهُ، فَأَخْبَرَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهَا: لَا تَحْتَجِبِي مِنْهُ، فَإِنَّهُ يَخْرُمُ مِنَ الرِّضَاعَةِ مَا يَخْرُمُ مِنَ النَّسَبِ » Bkz. Buḥârî, "Nikah", 116.; Muslim, "Radâ", 2,9.; Ebû Dâvûd, "Nikah",6.; İbn Mâce, "Nikah",34.

⁴⁶⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/162.

⁴⁶⁹ Ebû ‘ Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *Tenkîhu'l-Tahkîk*, thk. Mustafa Ebu'l-Gayt Abdulhayy ‘Acib (Riyad: y.y., 1421/2000), c. 2/186. ;Zeyle‘î, *Naşbu'r-Râye*, 3/168.; İbnü'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-Munîr*, 7/596.; İbn Hacer, *et-Telḥîşu'l-Ḥabîr*, 3/361.; İbn Hacer, *ed-Dirâye fî Tahrici Eḥâdîşi'l-Hidâye* (b.y.: y.y., ts.), 2/55.

⁴⁷⁰ Tirmizî, "Nikah",30.; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 22/470.; Dârimî, "Nikah",8.; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 7/269.

üzere daha fazla kaynakta geçtiği tespit edilmiştir.⁴⁷¹ Buna göre hadisin tamamı sahih olmakla birlikte, ilk bölümü müttefekun aleyh olarak tespit edilmiştir.

2.1.13. Mut'a Nikâhının Sonradan Yasaklanması

روي أنه عليه السلام أباحها ثم أصبح يقول يا أيها الناس إني كنتُ أمرتكم بالاستمتاع من هذه النساءِ ألا أن الله حَرَّمَ ذلك إلى يوم القيامةِ

Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) (mut'a nikahını) mübah kıldı sonra da sabah olup: “*Ey insanlar! Ben bu kadınlardan faydalanmayı size helal kılmıştım. Durum şu ki; artık Allah (c.c.) bunu (mut'a nikahını) kıyamet gününe kadar haram kılmıştır.*”

Rivayet benzer lafızlarla, İmam Müslim'in *Sahih*'i, İbni Mâce ve Dârîmî'nin *Sünen*'leri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olmak üzere pek çok hadis kaynağında geçmiştir.⁴⁷²

2.1.14. Hür Kadının Cariyeye Üstünlüğü

قال صلى الله عليه وسلم الحرائرُ صلاحُ البيتِ والإماءُ هلاكُ البيتِ

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Hür kadınlar evin bereketi, cariyeler ise evin afetidir.*”⁴⁷³

Yapılan incelemeler neticesinde konumuz olan rivayet, hadis kaynaklarından sadece Deylemî'nin *Firdevs*'i ve Süyûtî'nin *Câmi'u'l-Ehâdîs* isimli eserinde nakledilmiştir.⁴⁷⁴ Bunun yanında söz konusu rivayet, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şurûh*'i gibi tefsir

⁴⁷¹ وَحَدَّثَنِي أَبُو مَعْنٍ الرَّقَاشِيُّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَيْهِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَنْكَحُ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَتِهَا وَلَا عَلَى خَالَاتِهَا Bkz. Buḥârî, "Nikah",28.; Muslim, "Nikah",37.; İbn Mâce, "Nikah",31.

⁴⁷² حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنِي الرَّبِيعُ بْنُ سِنْبَرَةَ الْجُهَنِيُّ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ «أَنَّ اللَّهَ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي قَدْ كُنْتُ أُذِنْتُ لَكُمْ فِي الْإِسْتِمْتَاعِ مِنَ النِّسَاءِ، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ ذَلِكَ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بَكَز. Muslim, "Nikah",21.; İbn Mâce, "Nikah",44.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/69.; Dârimî, "Nikah",16.

⁴⁷³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/168.

⁴⁷⁴ Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ḥiṭâb*, 2/161.; Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdîs*, 12/183.

kaynaklarında nakledilmiştir.⁴⁷⁵ Zeylaî, Sehâvî, Münâvî ve Aclûnî gibi muhakkik âlimler ilgili rivayeti, tahric eserlerinde inceledikten sonra isnadda bulunan Ahmed b. Muhammed el-Yemâmî'nin, metrûk ve yalancı olduğu, Yunus b. Mirdâs'ın ise meçhul olduğu noktasında hemfikir olmuşlardır.⁴⁷⁶ Ayrıca Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî (986/1578) *Tezkiretü'l-mevzû'ât*'ında ve Elbânî *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a* isimli eserinde rivayeti uydurma olarak değerlendirmiştir.⁴⁷⁷

2.1.15. Büyük Günahlar

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا سَبْعُ الْإِشْرَاقِ بِاللَّهِ تَعَالَى وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَهَا اللهُ تَعَالَى وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ وَأَكْلُ مَالِ

الْيَتِيمِ وَالرِّبَا وَالْفِرَارُ مِنَ الزَّحْفِ وَعَقْوُقُ الْوَالِدَيْنِ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Büyük günahlar yedidir; Allah'a (c.c.) ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek, ifteli bir kadına iftirada bulunmak, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak, anne ve babaya isyan etmek.*”⁴⁷⁸

Rivayet عقوق الوالدين lafzı yerine السخر lafzı ile İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere hadis kaynaklarının birçoğunda nakledilen meşhur bir hadistir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.16. Sabrın ve Duanın Fazileti

وعن ابن مسعود رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّهُ يُجِيبُ أَنْ يُسْأَلَ وَأَفْضَلُ

الْعِبَادَةِ أَنْتَظَرُ الْفَرَجَ

⁴⁷⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/232.; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/501.; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 5/147.

⁴⁷⁶ Zeylaî, *Tahricu'l-Ehâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fi Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*, 1/305.; Sehâvî, *el-Makâşidu'l-Hasene*, 304.; Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, 2/477.; 'Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/407.

⁴⁷⁷ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, 127.; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 8/21.

⁴⁷⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/171.

⁴⁷⁹ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الْعَيْثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُؤْبَقَاتِ). قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: (السَّبْرُ بِاللَّهِ، وَالسَّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالنَّوْلي يَوْمَ الرَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ) Bkz. Buhârî, "Vesâyâ", 24, "Muhâribîn", 30.; Muslim, "Îmân", 145.; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10.; Nesâî, "Vesâyâ", 12.

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “ *Allah'ın (c.c.) lütfundan isteyin. Çünkü Allah (c.c.) kendisinden istenilmesini sever. İbadetin en faziletlisi kolaylık günlerini sabırla beklemektir.*”⁴⁸⁰

Rivayet Tirmîzî'nin *Sünen*'i, Bezzâr'ın *Müsned*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cem*'i ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-Îmân* isimli eserinde aynı lafızlarla nakledilmiştir.⁴⁸¹ Tirmîzî ravilerden olan Hammâd b. Vâkid sebebiyle rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir. Elbânî de aynı açıklamayı yapmıştır.⁴⁸² Ayrıca hadis üzerinde inceleme yapmış mütekaddim âlimlerin görüşlerinin de bu minvalde olduğu, yapılan incelemelerde müşahede edilmiştir.⁴⁸³ Tabakât-terâcim kaynaklarında, Hammâd b. Vâkid hakkında âlimlerin genelini, kendisini tan ettiği tespit edilmiştir.⁴⁸⁴ Netice itibariyle konumuz olan rivayet, zikredilen sebeplerden dolayı zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.17. Karı ile Koca Arasındaki Hak

روى أن سعد ابن الربيع أحد نقباء الأنصار رضي الله عنهم نشرت عليه امرأته حبيبة بنت زيد بن أبي زهير فلطمها فانطلق بها أبوها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وشكا فقال عليه السلام لتقتص منه فنزلت فقال عليه السلام أردنا أمراً وأراد الله أمراً والذي أَرَادَهُ اللهُ خَيْرٌ

Rivayete göre Ensar'ın ileri gelenlerinden olan Sa'd b. er-Rebî' hanımı Habibe bint Zeyd b. Ebû Züheyr'in nüşûzu üzerine ona bir tokat attı. Bunun üzerine kadının babası kızını alıp, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına götürdü ve şikâyet etti. Hz. Peygamber (s.a.v): “*O da ona tokat atarak hakkını alsın.*” dedi. Bu ayet inince de “Biz böyle istedik, Allah (c.c.) ise başka türlü istedi. Allah'ın (c.c.) murad ettiği daha hayırlıdır.” buyurdu.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/172.

⁴⁸¹ Tirmîzî, Tirmîzî, "Daavât", 115.; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zehḥâr*, 13/7.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 10/101.; Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 2/372.

⁴⁸² Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 1/705.

⁴⁸³ Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-'Ehâdîsi'l-Muşteḥira*, 92.; İrâkî, *el-Muḡni'an Ḥamli'l-Esfâr*, 361.; Şehâvî, *el-Maḳâşidu'l-Hasene*, 172.

⁴⁸⁴ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 3/28.; İbn Ebî Ḥâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 3/150.; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn mine'l-Muḥaddîşîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, 1/253.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, 3/27.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/289.

⁴⁸⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/174.

Rivayet yaşanan olaydaki isimler verilmeksizin, hadis kaynaklarından İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ve Ebû Dâvûd'un *Merâsil* isimli eserinde, tâbiînün büyüklerinden olan Hasan-ı Basrî kanalıyla nakledilmiştir.⁴⁸⁶ Her iki isnadın bütün ravileri sika olsa da sahâbî ismi verilmemesi sebebiyle, hadis mürsel olduğundan zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.18. En Hayırlı Kadınların Özelliği

عن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ النِّسَاءِ امْرَأَةٌ إِنْ نَظَرْتَ إِلَيْهَا سَرَّتْكَ وَإِنْ أَمَرَتْهَا أَطَاعَتْكَ وَإِذَا غَيْبَتْ عَنْهَا حَفِظْتَكَ فِي مَالِهَا وَنَفْسِهَا

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kadınların en hayırlısı baktığında seni sevindiren, emrettiğinde sana itaat eden ve sen evde olmadığında da kendisini ve malını koruyandır.”

Rivayet görülebildiği kadarıyla kaynaklarda, Ebû Hüreyre⁴⁸⁷ (birbirine benzer iki şekilde) ve Abdullah b. Selâm⁴⁸⁸ kanalıyla aktarılmıştır. İsnadlar incelendiğinde ise Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Hâtim ve Hâkim'in rivayetleri sahih olarak görülmüş, Zehebî ve Şuayb Arnavûd tarafından tasdik edilmiştir. Bu sebeple hadisin sahih olduğu neticesine ulaşılmıştır.

2.1.19. Komşu Üç Çeşittir

وعنه عليه الصلاة والسلام الجيران ثلاثة فجاء له ثلاثة حقوق حق الجوار وحق القرابة وحق الإسلام وجزاء له حقان حق

⁴⁸⁶ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ بْنُ حَارِظٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي رَجُلٍ لَطَمَ امْرَأَتَهُ، فَأَتَتْ تَطْلُبُ الْقِصَاصَ، فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا الْقِصَاصَ، فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: {«وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ»} [طه: 114] وَنَزَلَتْ [النساء: 34] {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef*, 5/411.; Ebû Dâvûd, *el-Merâsil*, 221.

⁴⁸⁷ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رُوحُ بْنُ عِبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، عَنِ سَعِيدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خَيْرُ النِّسَاءِ امْرَأَةٌ إِذَا نَظَرْتَ إِلَيْهَا سَرَّتْكَ، وَإِذَا أَمَرَتْهَا أَطَاعَتْكَ، وَإِذَا غَيْبَتْ عَنْهَا حَفِظْتَكَ فِي نَفْسِهَا وَمَالِكَ. Bkz. Nesâî, *el-Musned*, 4/86 ; Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zehḥâr*, 15/175.; Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*, 8/295.; İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/939.

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ عَجَلَانَ، عَنِ سَعِيدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: «قِيلَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ النِّسَاءِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «خَيْرُ النِّسَاءِ تُسْرَهُ إِذَا نَظَرْتَ، وَتُطِيعُهُ إِذَا أَمَرَ، وَلَا تُخَالِفُهُ فِي نَفْسِهَا وَمَالِهَا بِمَا يَكْرَهُ» Bkz. Nesâî, "Nikah", 14.; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 12/383.; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şaḥîḥayn*, 2/175.; Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 7/131.

⁴⁸⁸ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ الْفَضْلِ الْأَسْفَاطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُرَيْكُ بْنُ أَبِي زُرَيْكٍ، عَنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، عَنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَامٍ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «خَيْرُ النِّسَاءِ تُسْرَهُ إِذَا أَبْصَرْتَ، وَتُطِيعُكَ إِذَا أَمَرْتَ، وَتُحْفَظُ عَيْبَتَكَ فِي نَفْسِهَا وَمَالِكَ» Bkz. Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 13/159.; Ziyâeddin el-Maḥdisî, *el-Eḥâdîsu'l-Muḥtâre*, 9/456.

الجوارِ وحقُّ الإسلامِ وجزاءٌ له حقٌّ واحدٌ وهو حقُّ الجوارِ وهو الجزاءُ من أهل الكتاب

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Komşu üç çeşittir: Birincisi hakkı üç tane olandır; Komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve Müslümanlık hakkı. İkincisi hakkı iki tane olandır; Komşuluk hakkı ve Müslümanlık hakkı. Üçüncüsü ise sadece komşuluk hakkı olup ehli kitaptan olandır.*”⁴⁸⁹

Rivayet Abdullah b. Amr el-‘Âs kanalıyla, Beyhakî’nin *Şuabü’l-İmân*’ında,⁴⁹⁰ Cabir b. Abdullah kanalıyla ise Taberânî’nin *Müsnedü’l-Şamiyyîn*’i, Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ*’sı ve Heysemî’nin *Keşfü’l-Estâr*’ında aynı lafızlarla geçmiştir.⁴⁹¹ Muhakkik âlimlerce Beyhakî’nin tarikinde yer alan Süveyd b. Abdülazîz⁴⁹² ve Osman b. ‘Âtâ⁴⁹³ ‘zayıf’ görülmüş, diğer üç kaynakta bulunan ortak ravi Abdurrahman b. Fudayl’ın⁴⁹⁴ ise ‘meçhul’ olduğu tespit edilmiştir. Konumuz olan rivayet üzerinde inceleme yapan Irâkî, Aclûnî ve Elbânî ise hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁵ Sonuç olarak zikredilen illetlerden dolayı hadis, zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.20. Yapılan İyiliklere Kat Kat Karşılık Verilmesi

عن عثمان النهدي أنه قال لأبي هريرة رضي الله عنه بلغني عنك أنك تقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن

الله تعالى يعطي عبده المؤمنَ بالحسنة ألفَ حسنةٍ قال أبو هريرة لابل سمعته صلى الله عليه وسلم يقول يعطيه ألفي

ألفِ حسنةٍ

Ebû Osman en-Nehdî’den nakledildiğine göre, kendisi Ebû Hüreyre’ye sordu:

⁴⁸⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/176.

⁴⁹⁰ Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, 12/105.

⁴⁹¹ Ebû’l-‘Âsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü’s-Şamiyyîn - et-Taberânî*, thk. Hamdî b. ‘Abdulmecîd es-Selefî (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1405/1984), 3/339,356.; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 5/207.; Ebu’l-Hasan Nûruddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Keşfü’l-Estâr ‘an Zevâidi’l-Bezzâr*, thk. Habîburrahmân el-A’zamî (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1399/1979), 2/380.

⁴⁹² Buḥârî, *eḍ-Du‘afâ‘u’s-Şaḡîr*, 72.; Nesâ‘î, *eḍ-Du‘afâ‘ ve’l-Metrûkân*, 50.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerḥ ve’t-Ta‘dîl*, 4/238.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ‘i’r-Ricâl*, 4/490.

⁴⁹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerḥ ve’t-Ta‘dîl*, 6/162.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ‘i’r-Ricâl*, 6/290.; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/11.

⁴⁹⁴ Tabakât ve Terâcim kitaplarında cerh veya tadil ifadelerine rastlanılmamıştır. Dolayısıyla ravi meçhûlü’l-hâldir.

⁴⁹⁵ ‘Irâkî, *el-Muḡnî*, 675.; ‘Aclûnî, *Keşfu’l-Ḥafâ‘*, 1/379.; Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za‘ife ve’l-mevzû‘a*, 7/488.

“Duyduğuma göre sen, ‘Peygamber (s.a.v), Allah (c.c.) *mümin kulunun bir iyiliğine karşılık kendisine bir milyon iyilik verir*, buyurdu’ diyormuşsun, öyle mi?” Ebû Hüreyre, “Hayır, bilakis Peygamber’in (s.a.v) ‘*Allah o kuluna iki milyon sevap verecektir*’ dediğini işittim” demiştir.⁴⁹⁶

Rivayet aynı lafızlarla ve Ebû Hüreyre’den (r.a.) olmak üzere hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel’in ve Bezzâr’ın *Müsned*’leri, Heysemî’nin *Mecma’u’z-Zevâid*’i ve *Keşfü’l-Estâr*’ında, tefsir kaynaklarından ise Taberî’nin *Câmi’u’l-Beyân*’ı ve İbn Ebû Hâtim’in *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm* isimli eserinde geçmiştir.⁴⁹⁷ Rivayetin isnadları incelendiğinde, İbn Ebû Hâtim’in tarikinde yer alan Ziyâd b. Ebû Ziyâd el-Cessâs’ın⁴⁹⁸ ve diğer kaynakların tarikinde müşterek yer alan Ali b. Zeyd el-Kureşî’nin⁴⁹⁹ cerh-ta’dîl âlimlerince ta’n edildiği görülmüştür. Ayrıca Şuayb Arnavûd ve Elbânî de aynı illetleri gerekçe göstererek hadis hakkında zayıf demişlerdir.⁵⁰⁰ Açıklanan bu kusurlardan dolayı konumuz olan hadisin, zayıf olduğu görülmüştür.

2.1.21. Mescitlerden Kimlerin Uzak Tutulacağı

لقوله عليه السلام جئوا مساجدكم صيائكم ومجانينكم

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Küçük çocuklarınızı ve delilerinizi mescitlerden uzak tutunuz.*”⁵⁰¹

Rivayet daha uzun haliyle ve Vâsile b. el-Eska’ kanalıyla, İbn Mâce’nin *Sünen*’i, Beyhakî’nin *Sünenü’l Kübrâ*’sı ile Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-Kebîr* ve *Müsnedü’l-*

⁴⁹⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/177.

⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/328, 16/443.; Bezzâr, *el-Baḥru’z-Zeḥḥâr*, 17/18.; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, 10/145; Heysemî, *Keşfü’l-Estâr*, 4/86.; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/366-367; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 2/515,6/1797.

⁴⁹⁸ Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-Metrûkîn*, 44.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*, 3/532.; Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Du’afâi*, 1/243.; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/368.

⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve’t-Ta’dîl*, 1/147.; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn mine’l-Muḥaddîşîn ve’d-Du’afâ ve’l-Metrûkîn*, 2/103.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du’afâ’i’r-Ricâl*, 6/333.; Zehebî, *el-Muğnî fi’d-Du’afâi*, 2/447.

⁵⁰⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 7/389.

⁵⁰¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/179.

Şamiyyîn'inde,⁵⁰² Muâz b. Cebel kanalıyla da Abdürrezzâk'ın *Musannef*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr* ve *Müsnedü'l-Şamiyyîn*'i, İbn Hacer'in *Metâlibü'l-Âliye*'si ve Bûsîrî'nin *İthâfü'l-Hiyere* isimli eserinde nakledilmiştir.⁵⁰³ Vâsile b. el-Eska' yoluyla gelen tarikte, Hâris b. Nebhân⁵⁰⁴ ve 'Utbe b. Yekzân⁵⁰⁵ âlimler nezdinde zayıf görülmüş, Ebû Saîd eş-Şamî'nin⁵⁰⁶ ise meçhul olduğu tespit edilmiştir. Muâz b. Cebel yoluyla gelen tarikte ise Abdürabbih b. Abdullah'ın meçhul, Yahya b. 'Alâ'nın ise cerh-ta'dîl âlimlerince ta'n edildiği görülmüştür.⁵⁰⁷ Ayrıca Beyhakî *Ma'rifetü's-Sünen*'de, Heysemî *Mecma'u'z-Zevâ'id*'de, Bûsîrî *Mişbâhu'z-Zücâce* ve *İthâfü'l-Hiyere*'de ve İbn Hacer *Metâlibü'l-Âliye*'de rivayetin zayıf olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰⁸ Son olarak rivayete ilgili tahrir çalışması yapan İbnü'l-Mülakkın ve İbn Hacer benzer görüşleri takrir etmişler ve hadis zayıftır demişlerdir.⁵⁰⁹

2.1.22. Teyemmümün Yapılış Şekli

روى أنه صلى الله عليه وسلم تيمم ومسح يديه إلى مرفقيه

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Teyemmüm yaptı ve elini dirseklerine kadar mesh etti.*”⁵¹⁰

⁵⁰² حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُوسُفَ السُّلَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ نُبَهَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْبَةُ بْنُ يَظَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «جَنَّبُوا مَسَاجِدَكُمْ صَبِيئَاتِكُمْ، وَمَجَانِبَتِكُمْ، وَشِرَاءَكُمْ، وَبَيْعَتِكُمْ، وَخُصُومَاتِكُمْ، وَرَفَعَ أَصْوَاتِكُمْ، وَإِقَامَةَ خُدُودِكُمْ، وَسَلَّ سُبُوفِكُمْ، وَاتَّخَذُوا عَلَى أَبْوَابِهَا الْمَطَاهِرَ، وَجَمَرُوا فِي الْجَمْعِ» Bkz. İbn Mâce, "Mesâcid", 5; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 10/177; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 8/132; Taberânî, *Musnedu's-Şamiyyîn*, 4/321.

⁵⁰³ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «جَنَّبُوا مَسَاجِدَكُمْ مَجَانِبَتِكُمْ، وَصَبِيئَاتِكُمْ، وَرَفَعَ أَصْوَاتِكُمْ، وَسَلَّ سُبُوفِكُمْ، وَبَيْعَتِكُمْ، وَشِرَاءَكُمْ، وَإِقَامَةَ خُدُودِكُمْ، وَخُصُومَتِكُمْ، وَجَمَرُوا بِهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَاجْعَلُوا مَطَاهِرَكُمْ عَلَى أَبْوَابِهَا» Bkz. 'Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 1/441.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 20/173; Taberânî, *Musnedu's-Şamiyyîn*, 4/374.; Bûsîrî, *İthâfü'l-Hiyere*, 2/41; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, 3/504.

⁵⁰⁴ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 2/284; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 3/91,92; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 2/458-461; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 5/288-290.

⁵⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 6/374; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 19/326; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/30; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 381.

⁵⁰⁶ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 1/94.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, 3/566.

⁵⁰⁷ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 8/297.; Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 107.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 9/179,180.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/484.

⁵⁰⁸ Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âşâr*, 14/222.; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, 2/25,26.; Ebu'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûsîrî el-Kenânî, *Mişbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbni Mâce*, thk. Muḥammed el-Muntekâ el-Kişnâvî (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, 1403), 1/95.; Bûsîrî, *İthâfü'l-Hiyere*, 2/41; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, 3/504.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Mulakkın, *el-Bedru'l-Munîr*, 9/565.; İbn Hacer, *et-Telḫîşu'l-Ḥabîr*, 4/456.

⁵¹⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 2/181.

Hadis yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere manen aktarılmış olup, oldukça benzer şekilde إلى مرفقيه kısmı olmaksızın, İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih* 'leri başta olmak üzere Ammar b. Yâsir kanalıyla aktarılan müttefekun aleyh bir hadistir.⁵¹¹

2.1.23. Hz. Peygamber'e (s.a.v) İttiba Etmenin Zorunluluğu

قال صلى الله عليه وسلم لو كان موسى حياً لما وسعه إلا اتباعي

Rivayete Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*şayet Musa (a.s.) yaşıyor olsaydı onun bana uymaktan başka çaresi olmazdı.*”⁵¹²

Rivayet daha uzun haliyle ve aynı lafızlarla olmak üzere Câbir b. Abdullah yoluyla, Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Ya'la'nın *Müsned*'leri ile İbn Ebû şeybe'nin *Musannef*'i ve Beyhakî'nin *şuabü'l-İmân* 'ında nakledilmiştir.⁵¹³ Muhakkik âlimlerden Heysemî *Mecma'u'z-Zevâid*'de, Bûşîrî *İthâfu'l-Hiyere*'de ve şuayb Arnavûd yapmış olduğu tahkik çalışmasında, tariklerin hepsinde yer alan Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî sebebiyle rivayetin hükmü hakkında 'zayıf' demişlerdir.⁵¹⁴ Mücâlid b. Saîd hakkında âlimlerin genelinin zayıf dediği görölmüştür.⁵¹⁵ Netice itibariyle konumuz olan hadis zikredilen bu kusurlardan dolayı zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.24. Muâz b. Cebel'in 56. Ayeti Tefsir Etmesi

وروي أن هذه الآية قُرئت عند عمر رضي الله تعالى عنه فقال للقارئ أعدها فأعادها وكان عنده معاذ بن جبل فقال معاذ

عندي تفسيرها يُبدل في ساعة مائة مرة فقال عمر رضي الله عنه هكذا سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم يقول

Rivayet edildiğine göre bu ayet, Hz. Ömer'in (r.a.) yanında okununca “bunu

⁵¹¹ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ دَرِّ، عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي، عَنْ أَبِيهِ قَالَ

Bkz. Buĥârî, "Teyemmüm",3,4.; Muslim, "Hayz",110.; Ebû Dâvûd, "Tahâre",119.

⁵¹² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/185.

⁵¹³ حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُسَيْنٌ، أَخْبَرَنَا مُجَالِدٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكِتَابِ أَصَابِهِ مِنْ بَعْضِ أَهْلِ الْكُتُبِ، فَقَرَأَهُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَغَضِبَ وَقَالَ: " أَمْتَهُوْكَونَ فِيهَا يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِهَا بَيْضَاءَ تَقِيَّةً، لَا تَسْأَلُوهُمْ عَنْ شَيْءٍ فَيُخْبِرُوكُمْ بِحَقِّ فَنَكُذُّبُوا بِهِ، أَوْ يَبْاطِلُ فَنُصَدِّقُوا بِهِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ

Bkz. Aĥmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/468,23/349.; Beyhakî, *şu'abu'l-İmân*, 1/347.; İbn Ebî şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef*, 5/312.; Ebû Ya'la, *Musnedu Ebî Ya'la*, 4/102.

⁵¹⁴ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 1/174.; Bûşîrî, *İthâfu'l-Hiyere*, 1/248.

⁵¹⁵ Buĥârî, *et-Târîĥu'l-Kebîr*, 8/9; Nesâ'î, *ed-Đu'afâ* ve'l-Metrûkûn, 95; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerĥ ve't-Ta'dil*, 8/361; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 27/219; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 6/284.

bir daha oku” dedi ve okuyucu da tekrar okudu. Bunun üzerine Muâz b. Cebel (r.a.) “ben bunun tefsirini biliyorum” dedi ve devamında “onların derileri bir saatte yüz kere yenilenir” buyurdu. Hz. Ömer de Rasûlullah’tan (s.a.v) böyle işittiğini ikrar etti.⁵¹⁶

Söz konusu rivayet, hadis kaynaklarından Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-Evsaf*’ı, İbni Kesîr’in *Müsnedü’l-Fârûk*’u, Heysemî’nin *Mecma‘u’z-Zevâid*’i ve Süyûtî’nin *Câmi‘u’l-Ehâdis*’inde, tefsir kaynaklarından ise İbn Ebû Hâtîm’in *Tefsîrü’l-Kur‘âni’l-Azîm*’i ve Sa‘lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* isimli eserlerinde, Hz. Ömer (r.a.) yoluyla ve tek senedle aktarılmıştır.⁵¹⁷ İşaret edilen yerlerde İbn Kesîr, Heysemî ve Süyûtî ravi Nafi’ b. Hürmüz sebebiyle hadisin zayıf olduğunu söylemiş, Zeyleâf de *Tahrîcu’l-Ehâdis* isimli çalışmasında aynı kanaati paylaşmıştır.⁵¹⁸ Cerh-ta’dîl kaynaklarında Nafi’ b. Hürmüz hakkında âlimlerin genelinin zayıf dediği görülmüştür.⁵¹⁹ Sonuç olarak tetkik edilen rivayet, bu sebeplerden dolayı zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.25. Kıyamet Gününde Kafirin Hali

وَرَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ بَيْنَ مَنْكِبَيْ الْكَافِرِ مَسِيرَةٌ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ لِلرَّكِبِ الْمُسْرِعِ

Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “(Kıyamet gününde) kâfirin iki omzu arası, süratli bir süvariyle üç günlük yürüme mesafesidir.”⁵²⁰

Hadis aynı lafızlarla ve Ebû Hüreyre kanalıyla İmam Buhârî ve İmam Müslim’in *Sahih*’lerinde geçen müttefekun aleyh bir hadistir.⁵²¹

⁵¹⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/191.

⁵¹⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsaf*, 5/7.; Ebû’l-Fidâ’ İsmâîl b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Müsnedü’l-Fârûk*, thk. ‘Abdulmu‘tî Kâl’acî (b.y.: Dâru’l-Vefâ’, 1411/1991), 2/574.; Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid*, 7/6.; Süyûtî, *Câmi‘u’l-Ehâdis*, 28/30.; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrü’l-Kur‘âni’l-Azîm*, 3/982; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 10/420.

⁵¹⁸ Zeyleâf, *Tahrîcu’l-Ehâdis ve’l-Âşâri’l-Vâkı‘ati fi Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemaşşerî*, 1/336.

⁵¹⁹ İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fi Du‘afâ’i’r-Ricâl*, 8/306-309; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, 4/243; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 8/249.

⁵²⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/191.

⁵²¹ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ: أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى: أَخْبَرَنَا الْفَضْلِيُّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا بَيْنَ مَنْكِبَيْ الْكَافِرِ مَسِيرَةٌ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ لِلرَّكِبِ الْمُسْرِعِ» Bkz. Buhârî, "Rikâk", 51; Muslim, "Sıfatü'l Kıyâme", 45.

2.1.26. Cehennemde Kafirin Durumu

وعن أبي هريرة أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ضُرِسُ الكافرِ أو نابُ الكافرِ مثل أحدٍ وغلظُ جلده مسيرُهُ

ثلاثة أيام

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “(Cehenneme düştüğünde) Kâfirin azı dişi veya köpek dişi Uhud dağı kadardır. Derisinin kalınlığı ise üç günlük yol mesafesindedir.”⁵²²

Rivayet, Ebû Hüreyre kanalıyla ve aynı lafızlarla, İmam Müslim'in ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'leri ile Taberânî'nin *el-Mu'cem'ül-Evsat*'ında⁵²³ nakledilmiştir. Benzer lafızlarla ise Tirmizî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmiştir.⁵²⁴ İncelenebildiği kadarıyla aynı lafızlarla zikredilen rivayetin bütün tarikleri ise sahihtir.

2.1.27. Yahudi ile Bir Münafığın Husumeti ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) Gelmeleri

روي عن ابن عباس رضي الله عنهما أنَّ منافقاً خاصم يهودياً فدعاه اليهوديُّ إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ودعاه المنافقُ إلى كعب بن الأشرفِ ثم إنهما احتكما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقضى لليهودي فلم يرض به المنافق فدعاه إلى عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقال اليهودي قضي لي رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يرضى بقضائه فقال عمرُ للمنافق أهكذا قال نعم فقال عمرُ مكانكما حتى أخرجَ إليكما فدخل فاشتمل على سيفه ثم خرج فضرب به عُنقَ المنافق حتى بَرَدَ ثم قال هكذا أقضي لمن لم يرضَ بقضاء الله وقضاء رسوله فنزلت فهبط جبريل عليه الصلاة والسلام وقال إن عمرَ فَرَّقَ بين الحقِّ والباطلِ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أنت الفاروقُ

Rivayete göre bir münafık, bir Yahudi ile ihtilâfa düştü. Yahudi onu Hz.

⁵²² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/191.

⁵²³ حدثني سريج بن يونس. حدثنا حميد بن عبد الرحمن عن الحسن بن صالح، عن هارون بن سعد، عن أبي حازم، عن أبي هريرة، قال Bkz. "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "ضرس الكافر، أو ناب الكافر، مثل أحد. وغلظ جلده مسيرة ثلاث Muslim,"Cennet",44.; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 16/533.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-'Evsat*, 8/94.

⁵²⁴ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي مُحَمَّدُ بْنُ عَمَّارٍ، وَصَالِحٌ، مَوْلَى النَّوَّامَةِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ضُرِسُ الْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِثْلُ أَحَدٍ، وَفَخْدُهُ مِثْلُ الْبَيْضَاءِ، وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ مَسِيرَةُ ثَلَاثِ مِثْلِ الرَّبْدَةِ» Bkz. Tirmizî, "Sıfatü Cehennem",3.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/87,134,16/543.

Peygamber'in (s.a.v) huzurunda mahkemeye çağırırken münafık da Kâ'b b. Eşref'e çağırıldı. Nihayet hakem olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) başvurdular. Hz. Peygamber (s.a.v) Yahudi lehine hüküm verince, münafık bunu kabul etmedi, "Gel hakem olarak bir de Ömer b. Hattâb'a gidelim!" dedi. Hz. Ömer'in yanına gittiklerinde, Yahudi dedi ki: "Peygamber (s.a.v) benim lehime hüküm verdi fakat bu, Onun verdiği kararı kabul etmiyor!" Hz. Ömer, münafığa "Gerçekten böyle mi?" diye sordu. Münafık, "Evet" deyince Hz. Ömer "Ben gelinceye kadar bekleyin" deyip içeriden kılıcını aldı, sonra çıkıp münafığın boynunu vurdu ve münafık cansız halde yere düştü. Sonra Hz. Ömer şöyle dedi: "İşte Allah ve Rasûlü'nün kararını kabul etmeyen hakkında ben böyle hüküm veririm!" Sonra Cebrâil (a.s) gelip, "Ömer hakla batılın arasını ayırdı." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) Hz. Ömer'e, "*Sen fârûksun*" buyurdu.⁵²⁵

Zikredilen olay yapılan incelemeler neticesinde hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kaynaklarından ise İbn Vehb'e (197/813) ait olan *Tefsîru'l-Kur'ân*'da ve İbn Ebû Hâtim'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* isimli eserinde, Yunus b. Abdü'la'lâ > İbn Vehb > Abdullah b. Lehî'a > Ebu'l Esved kanalıyla nakledilmiştir.⁵²⁶ Başka bir tefsir kaynağı olan Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ında ise Muhammed b. Sâib el-Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbas yoluyla aktarılmıştır.⁵²⁷ Birinci tarikte yer alan Ebu'l Esvedin sahâbî olmaması⁵²⁸ ve Abdullah b. Lehî'a'nın da⁵²⁹ âlimlerce zayıf addedilmesi sebebiyle ilk isnad, iki cihetten zayıf olmuştur. İkinci Senedin tahlili yapıldığında ise Kelbî'nin tam isminin, Muhammed b. es-Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ebû Salih'in İbn Abbas'la hiç görüşmediği, böyle bir isnadın sakıt ve tamamen yalan olduğu, Sevrî'nin onun hatalarına işaret etmek için ondan rivayette bulunduğu ifade edilmiştir.⁵³⁰ Buhârî *et-Târîhu'l-Kebîr*'de, Yahya b. Sa'd ve İbn Mehdi'nin onu terkettiğini söylemiştir.⁵³¹ *Tehzib*'te ise Ebû Sâlih'in "Ben Kelbî'ye

⁵²⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/194.

⁵²⁶ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Vehb el-Mısrî el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi'*, thk. Mikloş Muranyi (b.y.: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), c. 1/71.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 3/994.

⁵²⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 24/367.

⁵²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 6/150.

⁵²⁹ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/237; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 6/271; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/11.

⁵³⁰ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 7/276; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 3/556.

⁵³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/101.

tefsirle ilgili hiçbir şey demedim” diyerek yemin ettiği zikredilmiştir.⁵³² Netice itibariyle ilk tarih diğerine göre daha iyi olsa da beyan edildiği üzere iki illetten dolayı, rivayet zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.28. Ashabdan İki Kişinin Husumeti

وقيل في شأن الزبير ورجلٍ من الأنصار حين اختصما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في شِراجٍ من الحرة
كانا يسقيان بما النخل فقال صلى الله عليه وسلم اسقي يا زبيرُ ثم أرسل الماءَ إلى جارك فغضب الأنصاري وقال لأن كان
ابن عمّتك فتغير وجهُ رسول الله ثم قال اسقي يا زبيرُ ثم احبس الماءَ حتى يرجعَ إلى الجُدُرِ واستوفِ حَقَّك ثم أرسله إلى
جارك كان قد أشار على الزبير برأي فيه سعةٌ له ولخصمه فلما أحفظ رسول الله صلى الله عليه وسلم مستوعب للزبير حَقَّه
في صريح الحُكْم

Rivayete göre Hz. Zübeyr (r.a.) ve Ensar’dan bir adam hakkında indiği söylenmiştir. Şöyle ki: Bu iki zât taşlık bir bölgeden akan, hurmalıklarını suladıkları bir su konusunda anlaşmazlığa düşerek Hz. Peygamber’in (s.a.v) hakemliğine başvurular. Rasûlullah (s.a.v) buyurdu ki: “*Ey Zübeyr! Arazini sula, sonra da suyu komşunun arazisine sal.*” Adam kızdı ve “Halanın oğlu olduğu için mi?!” dedi. Rasûlullah’ın yüz ifadesi değişti, sonra şöyle buyurdu: “*Zübeyr! Arazini sula, sonra duvarları, arkları aşınca kadar beklet, hakkını iyice al; sonra komşuna bırak.*” Rasûlullah önce hem Zübeyr hem de hasmı için müsamahalı bir çözüm yolu göstermişti; Adam Rasûlullah’ı kızdırınca, hükmün olması gerektiği gibi Zübeyr’in hakkını tam verdi.⁵³³

Rivayet aynı lafızlarla, Abdullah b. Zübeyr ve Urve b. Zübeyr kanalıyla İmam Buhârî ve İmam Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere pek çok muteber hadis kaynağında, günümüze kadar ulaşmış, meşhur bir olay olup müttefekun aleyh bir hadistir.⁵³⁴

⁵³² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/250.

⁵³³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/197.

⁵³⁴ Buhârî, “Müsâkâ”,7,8,9,“Tefsîr”,91.; Muslim, “Fezâil”,129.; Tirmizî, “Ahkâm”, 26, “Tefsîru'l Kur’ân”5.; Ebû Dâvûd, “Akziye”, 31.

2.1.29. Ümmet İçerisinde İmanı Çok Kuvvetli Olan Kimseler

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم والذي نفسي بيده إن من أمتي رجالاً الإيمانُ أثبت في قلوبهم من الجبال الرواسي

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Canım kudret elinde olan Zat’a yemin ederim ki ümmetinden öyle adamlar vardır ki onların kalplerindeki imanı, yere kök salmış dağlardan daha sağlamdır.*”⁵³⁵

Rivayet yapılan incelemelere rağmen hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kaynaklarından ise İbn Vehb’in *Tefsîru’l-Kur’ân*’ında⁵³⁶ Saîd b. Ebû Hilâl⁵³⁷ yoluyla; Taberî’nin *Câmi’u’l-Beyân*’ı ve Kurtûbî’nin *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*’ında⁵³⁸ Ebû İshâk es-Sebî’î⁵³⁹ yoluyla; son olarak İbnü’l Münzir’in *et-Tefsîr*’i, İbn Ebû Hâtim’in *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*’i ve Sa’lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* isimli eserinde⁵⁴⁰ Hasan-ı Basrî yoluyla nakledilmiştir. Hadisin farklı isnadlardaki ravileri ayrı ayrı incelendiğinde, raviler genellikle sika ve sadûk derecesinde olsalar da rivayeti aktaranların hepsi, tâbiîn olmaları sebebiyle rivayetlerin mürsel ve zayıf olduğu görülmüştür.

2.1.30. Bilgiyle Amel Etmenin Güzel Sonucu

قال صلى الله عليه وسلم من عمل بما علم ورثه الله تعالى علم ما لم يعلم

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim bildiğiyle amel ederse, Allah (c.c.) onu bilmediklerine varis kılar (bilmediklerini öğretir).*”⁵⁴¹

Rivayetin hadis kaynaklarından sadece Ebû Nuaym el-İsfahânî’ye ait olan

⁵³⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, 2/198.

⁵³⁶ İbn Vehb, *Tefsîru’l-Kur’ân mine’l-Câmi’*, 3/10.

⁵³⁷ Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 3/519.; Dârekuṭnî, *Zikru Esmâi’t-Tâbi’in ve Men ba’dehum mimmen Şahhat Rivâyetuhu ‘ani’s-Şikât inde’l-Buḥârî ve Muslim*, 1/150, 2/92; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 11/94.

⁵³⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vili’-Âyi’l-Kur’ân*, c. 8/526; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/270.

⁵³⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, 6/313; Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 6/347.; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meşâhîru Ulemâi’l-Emşâr ve A’lâmu Fuḫahâi’l-Aktâr*, thk. Merzûk ‘Alî İbrâhîm (b.y.: y.y., 1411/1991), 178.

⁵⁴⁰ İbnü’l-Munzir, *Kitâbu Tefsîri’l-Kur’ân*, 2/779; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/995.; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 10/464.

⁵⁴¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, 2/198.

Hilyetu'l-Evliyâ isimli eserde, Enes b. Mâlik yoluyla aktarıldığı tespit edilmiştir. İsnaddaki bütün raviler sika olsa da Ebu Nuaym eserin ilgili yerinde, bu sözü Ahmed b. Hanbel'in tâbiînlerden aldığı, lakin bazı ravilerin bu rivayeti Hz. Peygamberin (s.a.v) sözü zannederek kolaylığından dolayı bu isnadı kullandıklarını, rivayetin bu isnada ihtimalinin dahi olmadığını ifade etmiştir.⁵⁴² Ayrıca Fettenî *Tezkiretü'l-mevzû'ât*'ta rivayetin zayıf olduğunu söylemiş,⁵⁴³ Ali el-Kârî *el-Esrâru'l-Merfû'a*'da başka bir hadisi değerlendirirken konumuz olan hadisi 'müstefâd olunan', Hz. Peygamber'in bir sözü olarak takdim etmiştir.⁵⁴⁴ Son zaman muhakkiklerden Elbânî ise hadisin uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁵ Netice olarak verilen bütün bu bilgiler beraber düşünüldüğünde rivayetin zayıf olduğu görülmüştür.

2.1.31. Rasûlullah'ı (s.a.v) Çok Sevmenin Önemi

فقال عليه الصلاة والسلام والذي نفسي بيده لا يؤمنُ عبدٌ حتى أكون أحبَّ إليه من نفسه وأبويه وأهله وولده والناس أجمعين

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Canımı kudret elinde tutan Zat'a yemin ederim ki hiçbir kul, beni kendi canından, anne babasından, ailesinden, çocuklarından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz.*”⁵⁴⁶

Konumuz olan rivayet meşhur bir hadis olup, aynı lafızlarla ve birçok sahâbî kanalıyla İmam Buhârî ve İmam Müslim'in *Sahih*'leri başta olmak üzere hadis kaynaklarının çoğunda nakledilmiştir.⁵⁴⁷ Dolayısıyla hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

⁵⁴² ثُمَّ ذَكَرَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ هَارُونَ ، عَنْ حُمَيْدِ الطَّوِيلِ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : «مَنْ عَمِلَ بِمَا يَعْلَمُ وَرَثَهُ اللَّهُ مَا لَمْ يَعْلَمْ» ثُمَّ قَالَ لِأَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْخَوَارِيزِيِّ: صَدَقْتَ يَا أَحْمَدُ ، وَصَدَقَ شَيْخُكَ قَالَ الشَّيْخُ أَبُو نُعْمَانَ رَجَمَهُ اللَّهُ: ذَكَرَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ هَذَا الْكَلَامَ عَنْ بَعْضِ التَّابِعِينَ ، عَنْ عَيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَوَهُم بَعْضُ الرُّوَاةِ أَنَّهُ ذَكَرَهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَ هَذَا الْإِسْنَادَ عَلَيْهِ لِسَهُولَتِهِ وَقُرْبِهِ، وَهَذَا الْحَدِيثُ لَا يُحْتَمَلُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ 10/15.

⁵⁴³ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*, 20.

⁵⁴⁴ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ عِلْمًا يَغْيِرُ تَعْلَمَ وَهُدًى يَغْيِرُ هِدَايَةَ فَلْيَبْرُ هَذَا فِي الدُّنْيَا لَمْ يُوَجَدْ لَهُ أَصْلٌ كَمَا فِي الْمُحْتَصَرِّ وَمَعْنَاهُ صَاحِبٌ مُسْتَفَادٌ مِنْ قَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ عَمِلَ بِمَا يَعْلَمُ وَرَثَهُ اللَّهُ عِلْمَ مَا لَمْ يَعْلَمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ Bkz. 'Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 325.

⁵⁴⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 1/611.

⁵⁴⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/199.

⁵⁴⁷ Buhârî, "İmân", 7; Muslim, "İmân", 69,70.; Nesâî, "İmân"19.; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/202,397.

2.1.32. Kişi Sevdiğiyle Beraberdir

وروي أن أنساً قال يا رسول الله الرجل يحب قوماً ولما يلحق بهم قال عليه الصلاة والسلام المرء مع من أحب

Rivayete göre Enes (r.a.): “Ya Rasûlallah! Bir kişi bir topluluğu sevdiği halde onlara (seviyelerine) erişemezse, böyle biri hakkında ne buyurursunuz?” dedi. Hz. Peygamber de (s.a.v) cevaben: “*Kişi, sevdiği ile beraberdir*” buyurdu.⁵⁴⁸

Hadis aynı lafızlarla İmam Buhârî ve İmam Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere muteber hadis kaynaklarının pek çoğunda geçmiştir.⁵⁴⁹ Bu sebeple hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.33. Allah (c.c.) Yolunda Seferin Fazileti

روى أبو هريرة رضي الله عنه إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال تكفل الله تعالى لمن جاهد في سبيله لا يخرج إلا جهاداً في سبيله وتصديقاً كلمته أن يدخله الجنة أو يرجعه إلى مسكنه الذي خرج منه مع ما نال من أجر وغنيمة

Ebu Hüreyre’den (r.a.) Rasûlullah’ın (s.a.v) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Allah kendi yolunda cihat eden, evinden kendisini onun yolunda cihatla onun kelimesini tasdikten başka hiçbir şey çıkarmayan kimseyi, cennete koyacağına yahut evine, kazandığı ecir veya ganimetle beraber döndüreceğine kefil olmuştur.*”⁵⁵⁰

Hadis aynı lafızlarla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, Nesâî ve Dârimî’nin *Sünen*’leri gibi pek çok hadis kaynağında günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁵¹ Bu sebeple konumuz olan hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.34. Cennet’e Ancak Allah’ın (c.c.) Rahmetiyle Girilebilir

قال صلى الله عليه وسلم ما أحدٌ يدخل الجنة إلا برحمة الله تعالى قيل ولا أنت يا رسول الله قال ولا أنا

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Herkes ancak Allah’ın*

⁵⁴⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/199.

⁵⁴⁹ Buḥârî, “Edeb”, 96; Muslim, “Birr”, 165; Tirmizî, “Zühd”, 50; “Daavât”, 98.

⁵⁵⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/199.

⁵⁵¹ Buḥârî, “Humus”, 8, “Tevhîd”, 28,30; Muslim, “İmâre”, 104; Nesâî, “Cihad”, 14; Dârimî, “Cihad”, 2.

rahmetiyle cennete girebilir.” Bunun üzerine sen de mi? Ya Rasûlallah! denilince, “*Evet bende*” dedi.⁵⁵²

Hadis daha geniş haliyle ve birden fazla sahâbî yoluyla, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, İbn Mâce’nin *Sünen*’i ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i olmak üzere hadis kaynaklarının birçoğunda günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁵³ Kaynaklardaki isnadlar incelendiğinde ise İbn Mâce’nin tariki hasen, diğerlerinin ise sahih derecesinde olduğu tespit edilmiştir. Netice olarak hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.35. Sıkıntıların Günahlara Kefaret Olması

وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ وَصَبٌّ وَلَا نَصَبٌ حَتَّى الشُّوْكَةُ يُشَاكُّهَا وَحَتَّى انْقِطَاعُ شَيْعٍ نَعْلِهِ إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ

Hiz. Aişe’den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Batan bir dikenden ayakkabı bağcığının kopmasına varıncaya kadar bir Müslümanın başına gelen hiçbir rahatsızlık, acı ve yorgunluk yoktur ki Allah (c.c.) onunla bir hatasını bağışlamamış olsun.*”⁵⁵⁴

Hadis meşhur bir hadis olup, benzer lafızlarla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, Tirmîzî’nin *Sünen*’i ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i olmak üzere muteber hadis kaynaklarında nakledilmiştir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.36. Hiz. Peygamber’in (s.a.v) Üstünlüğü

رَوَى أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهُ وَمَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهُ

⁵⁵² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/206.

⁵⁵³ حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو عُبَيْدٍ مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: (لَنْ يُدْجَلَ أَحَدًا عَمَلُهُ الْجَنَّةَ). قَالُوا: وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: (لَا، وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَنِي اللَّهُ بِمَنْعَةٍ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَلَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ: إِمَّا مُحْسِنًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَزِدَّادَ خَيْرًا، وَإِمَّا مُسِيئًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعْتَبَ) Bkz. Buhârî, “Merdâ”, 19, “Rikâk”, 18; Muslim, “Sıfatü'l Kiyâme”, 72,73,74,75.; İbn Mâce, 2009, “Zühd”, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/136, 449, 13/31, 546.

⁵⁵⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/206.

⁵⁵⁵ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ بَعْنِي ابْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلْحَلَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " مَا يُصِيبُ الْمُؤْمِنَ مِنْ وَصَبٍ وَلَا نَصَبٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حَزَنٍ وَلَا أَدَى وَلَا غَمٍّ، حَتَّى الشُّوْكَةُ يُشَاكُّهَا، إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ مِنْ خَطَايَاهُ " Bkz. Buhârî, “Merdâ”,1; Muslim, "Birr ve Sıla", 49,52,53.; Tirmîzî, “Tefsîru'l Kur’ân”, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/397, 14/147.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim beni severse Allah’ı (c.c.) sevmiş olur, kim de bana itaat ederse Allah’a (c.c.) itaat etmiş olur.*”⁵⁵⁶

Hadis başında *من أحبني* lafzı olmaksızın ve daha uzun haliyle Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri, Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’leri, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i gibi hadis kitaplarının birçoğunda geçmiştir.⁵⁵⁷ Tariklerin hepsi de sahih olarak görülmüştür. Sonuç itibariyle incelenen hadis, müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.37. Müslüman Kardeşinin Gıyabında Dua Etmenin Fazileti

روي أنه صلى الله عليه وسلم قال من دعا لأخيه المسلم بظهر الغيب استُجيب له وقال له الملكُ ولك مثلُ ذلك

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Her kim kardeşinin yokluğunda arkasından dua ederse, kendisine icabet edilir ve bir Melek: “İstediğin sana da verilsin der.”*”⁵⁵⁸ buyurmuştur.

Hadis tespit edilebildiği kadarıyla muteber kaynaklardan İmam Müslim’in *Sahih*’i, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin *Sünen*’i, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde birbirine benzeyen lafızlarla nakledilmiştir.⁵⁵⁹ Bunlardan Ebû Dâvûd’un tariki hariç diğerleri sahih olarak görülmüştür. Netice itibariyle konumuz olan rivayet sahihtir.

2.1.38. Selama Karşılık Vermenin Farklı Şekilleri

رُوي أن رجلاً قال أحدهم لرسول الله صلى الله عليه وسلم السلام عليك فقال وعليك السلام ورحمة الله وقال الآخرُ

السلام عليك ورحمة الله فقال وعليك السلام ورحمة الله وبركاته وقال الآخرُ السلام عليك ورحمة الله وبركاته فقال وعليك

⁵⁵⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/206.

⁵⁵⁷ حَدَّثَنَا عَبْدَانُ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى أَمِيرِي فَقَدْ عَصَانِي) Bkz. Buḥârî, "Cihâd ve Siyer", 108,"Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 33.; Nesâî, "Bey'a", 27; İbn Mâce, "Sünne", 1; Aḥmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/405, 13/93.

⁵⁵⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/210.

⁵⁵⁹ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ. أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شَمَيْلٍ. حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ سُرْوَانَ الْمَعْلَمِ. حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كَرِيزٍ. قَالَ: حَدَّثَنِي أُمُّ الدَّرْدَاءِ، قَالَتْ: حَدَّثَنِي سَيِّدِي؛ Bkz. Müslim, "Zikr ve Duâ", 87,88; Ebû Dâvûd, "Fezâil'ül Kur'an", 362; İbn Mâce, "Menâsik", 6; Aḥmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/39, 45/540.

فقال الرجل نقصتني فأين ما قال الله تعالى وتلا الآية فقال صلى الله عليه وسلم إنك لم تتزك لي فضلاً فرددت عليك مثله

Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.v) “Es-selâmu ‘aleyke” dedi, Hz. Peygamber’de (s.a.v) “Ve ‘aleyke’s-selâm ve rahmetullâh” buyurdu. Bir başkası “Es-selâmu ‘aleyke ve rahmetullâh deyince “Ve aleyke’s-selâm ve rahmetullâhi ve berakâtuhû” buyurdu. Bir diğeri “Es-selâmu ‘aleyke ve rahmetullâhi ve berakâtuhû” dedi, “Ve ‘aleyke” diye cevap verdi. Adam, “Bana eksik karşılık verdiniz, Allah’ın (c.c.) buyruğu nerde kaldı?” deyip bu âyeti okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “Sen bana söyleyecek fazladan bir şey bırakmadın, ben de aynıyla karşılık verdim.” buyurdu.⁵⁶⁰

Rivayet aynı lafızlarla ve Selmân-ı Fârisî kanalıyla, hadis kaynaklarından Taberânî’ye ait olan el-Mu‘cemü’l-Kebîr’de,⁵⁶¹ diğer kaynaklardan ise Taberî’nin Câmi‘u’l-Beyân’ı, İbn Ebû Hâtim’in Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm’i ve Hatîb el-Bağdâdî’nin Târîhu Bağdâd isimli eserinde isnadıyla nakledilmiştir.⁵⁶² Ayrıca İbnü’l-Münzir’in et-Tefsîr’inde, Ebû Osmân en-Nehdî kanalıyla rivayet edilmiştir.⁵⁶³ Rivayetin farklı isnadları incelendiğinde, Selmân-ı Fârisî tariğinde müşterek bulunan Hişâm b. Lâhik el-Medâinî,⁵⁶⁴ cerh-ta’dîl âlimlerince zayıf addedilmiş ve hadis zayıf konumuna düşmüştür. Diğer tarikte de ravilerin tümü her ne kadar sika olsa da, hadisi rivayet eden Ebû Osmân en-Nehdî’nin⁵⁶⁵ sahâbî olmaması sebebiyle rivayet mürsel olmuştur. Bu değerlendirmeler ışığında konumuz olan hadisin hükmü zayıf olarak tespit edilmiştir.

2.1.39. Ehli Kitap Selam Verdiğinde Nasıl Karşılık Verilir

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَقُولُوا وَعَلَيْكُمْ

⁵⁶⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-‘Akli’s-Selîm*, 2/211.

⁵⁶¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, 6/246.

⁵⁶² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, 8/589; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, 3/1020; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/44.

⁵⁶³ İbnü’l-Münzir, *Kitâbu Tefsîri’l-Kur’ân*, 2/816.

⁵⁶⁴ Buḥârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 8/200; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 9/69; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muḥaddîşîn ve’d-Du‘afâ ve’l-Metrûkîn*, 3/90.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ’i’r-Ricâl*, 8/412-413; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, 4/306.

⁵⁶⁵ İbn Sa‘îd, *et-Tabakâtu’l-Kubrâ*, 7/97; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/283; İbn Hibbân, *Meşâhîru ‘Ulemâi’l-Emşâr ve A’lâmu Fuḳahâi’l-‘Aḳtâr*, 159.; Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ma’rifetu’s-Şahâbe*, thk. ‘Âdil b. Yûsuf el-‘Azzâzî (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1419/1998), 4/1869.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Ehli Kitap size selam verdiğinde onlara “ve Aleyküm” deyiniz.*” buyurmuştur.⁵⁶⁶

Hadis görülebildiği kadarıyla aynı lafızlarla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere neredeyse muteber hadis kaynaklarının tamamında meşhur bir rivayet olarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁶⁷ Dolayısıyla konumuz olan hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.40. Her İyilik Sadakadır

وعن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Yapılan her iyilik sadakadır.*” buyurmuştur.

Hadis meşhur bir rivayet olup, birden fazla sahâbî kanalıyla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde ve diğer birçok muteber hadis kaynağında rivayet edilmiştir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla konumuz olan hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.41. Haksız Yere Cana Kıymanın Çok Büyük Günah Olması

كَقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَرَوَّالُ الدُّنْيَا عِنْدَ اللهِ أَهْوَى مِنْ قَتْلِ مُؤْمِنٍ

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Canım kudret elinde olan Zat’a yemin ederim ki Allah (c.c.) katında dünyanın yok olması, bir müminin öldürülmesinden (haksız yere) daha hafiftir.*” buyurmuştur.⁵⁶⁹

Hadis birbirine benzer lafızlarla ve Abdullah b. ‘Amr kanalıyla, Tirmizî,

⁵⁶⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/211.

⁵⁶⁷ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ بْنُ أَنَسٍ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: Bkz. Buḥârî, “İsti’zân”, 22; Muslim, “Selâm”, 6; Ebû Dâvûd, “Nevm”, 149; İbn Mâce, “Edep”, 13; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 19/14.

⁵⁶⁸ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، Bkz. Buḥârî, “Edep”, 33; Muslim, “Zekât”, 52; Ebû Dâvûd, “Edep”, 68; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 45; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 31/38.

⁵⁶⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/217.

Nesâî ve Beyhakî'nin *Sünen* 'lerinde,⁵⁷⁰ Berâ' b. Âzib yoluyla ise İbn Mâce'nin *Sünen*'i ve Beyhakî'nin *Şuabü'l-İmân* isimli eserinde nakledilmiştir.⁵⁷¹ Abdullah b. 'Amr'ın bulunduğu tarikdeki ravilerden 'Atâ el-'Âmirî⁵⁷² ve İbrahim b. Muhâcîr⁵⁷³ cerh-ta'dîl âlimlerince sadûk ve makbul seviyesinde görülmüştür. Aynı şekilde Berâ' b. Âzib tarikindeki ravilerden Mervân b. Cenâh⁵⁷⁴ ve Hişâm b. Ammâr⁵⁷⁵ da mütehasıs âlimlerce sadûk olarak tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hadisin hükmü hasen olarak tespit edilmiştir.

2.1.42. Öldürme Suçuna Ortak Olma

وقوله صلى الله عليه وسلم لو أن رجلاً قُتل بالمشرك وآخر رضي بالمغرب لأشرك في دمه

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Doğuda bir adam öldürülse, bir başkası da batıda buna razı olsa, onun kanına ortak olur.*” buyurmuştur.⁵⁷⁶

Yapılan bütün araştırmalara rağmen rivayet senediyle hadis olsun tefsir olsun herhangi bir kaynakta bulunamamıştır. Bununla ilgili Zeylâî *Tahrîcü'l-eḥâdîs*'te, Irâkî *el-Muḡnî*'de ve son olarak Fettenî *Tezkiretü'l-mevzû'ât* isimli çalışmasında Hz. Peygamber'e (s.a.v) isnad edilen bu rivayetin aslını, bütün çabalara rağmen bulamadıklarını ifade etmişlerdir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ يَحْيَى بْنُ خَلْفٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ بَعْثِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَسَائٍ، “Diyât”, 7; Nesâî, “Tahrîm”, 2; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, 8/42.

⁵⁷¹ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانَ بْنُ جَنَاحٍ، عَنْ أَبِي الْجَهْمِ الْجَوْزَجَانِيِّ، “Diyât”, 1; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 7/255,256.

⁵⁷² Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 6/463.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 6/339.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 20/132.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/220.

⁵⁷³ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Ribât - Seyyid 'İzzet 'İyd (b.y.: Dâru'l-Felâḫ, 14030/2009), 16/170.; Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 1/328.; Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Ahmed el-Belḫî el-Ka'bî, *Ḳabûlu'l-Aḫbâr ve Ma'rîfetu'r-Ricâl*, thk. Ebû 'Amr el-Huseynî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/182.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 2/132; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/211.

⁵⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 8/274; Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i (ma'rifeti)'r-ricâl*, 8/338; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/386.

⁵⁷⁵ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 8/199.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 9/66.; Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'i (ma'rifeti)'r-ricâl*, 9/255.

⁵⁷⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/217.

⁵⁷⁷ Zeylâî, *Tahrîcü'l-Eḥâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâkı'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḫşerî*, 1/345; Irâkî, *el-Muḡnî*, 1718; Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevzû'ât*, 169.

2.1.43. Adam Öldürmeye Yardım Etmenin Cezası

وقوله صلى الله عليه وسلم من أعان على قتل مؤمنٍ ولو بشطر كلمةٍ جاء يوم القيامة مكتوبٌ بين عينيه آيسٌ من رحمة الله

تعالى

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v): “*Kim yarım kelimeyle de olsa bir müminin öldürülmesine yardım ederse, kıyamet günü alnında ‘Allah’ın rahmetinden mahrum’ yazılı olarak gelir.*”⁵⁷⁸ buyurmuştur.

Rivayet aynı lafızlarla ve Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla, İbn Mâce ile Beyhakî’nin *Sünen*’leri ve Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’inde;⁵⁷⁹ Hz. Ömer (r.a.) kanalıyla Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ*’sında;⁵⁸⁰ ve son olarak Abdullah b. Ömer (r.a.) kanalıyla yine Beyhakî’ye ait olan *Şuabü’l-İmân*’da⁵⁸¹ nakledilmiştir. Ukaylî *eḏ-Ḍu’afâ’ü’l-Kebîr*’de ve İbn Adî *el-Kâmil* isimli eserinde, Ebû Hüreyre tarikinde bulunan Yezid b. Ziyâd’ı tenkit etmişler ve rivayete zayıf demişlerdir.⁵⁸² Ayrıca İbnü’l-Cevzî *el-Mevzû’ât* isimli çalışmasında bu rivayetin hiçbir isnadının sahih olmadığını ifade etmiştir.⁵⁸³ Hz. Ömer isnadında ise Ebû Nuaym, ravi Hakîm b. Nâfi’nin⁵⁸⁴ teferrüt ettiğini ve hadisin garip olduğunu söylemiştir. Son olarak Abdullah b. Ömer isnadında yer alan ravi Ubeydullah b. Hafs b. Servân/Şervân⁵⁸⁵ sebebiyle bu tarihte zayıf olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Zeylâî, İbnü’l Mülakkın ve İbn Hacer yapmış oldukları tahrir

⁵⁷⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/217.

⁵⁷⁹ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ رَافِعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ وَلَوْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ، لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ: آيسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ " Bkz. İbn Mâce, “*Diyât*”, 1; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 8/41; Ebû Ya’lâ, *Musnedu Ebî Ya’lâ*, 10/306.

⁵⁸⁰ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: ثنا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ قَالَ: ثنا جَدِّي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ قَالَ: ثنا حَكِيمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ: ثنا خَلْفُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ الْحَكَمِ بْنِ عَتَيْبَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ قَالَ: سَمِعْتُ عَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ وَلَوْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ: آيسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ " Bkz. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 5/74.

⁵⁸¹ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَاضِي ثنا أبو أحمد عبد الله بن عدي الحافظ ثنا عبد الله بن موسى بن الصقر السكري ثنا أحمد بن إبراهيم الدورقي ثنا عبيد الله بن حفص بن شروان ثنا سلمة بن العمار أبو مسلم الفزاري عن الأوزاعي عن نافع عن ابن عمر قال: قال Bkz. «رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أعان على دم امرئ مسلم بشطر كلمة كتب بين عينيه يوم القيامة آيس من رحمة الله» Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân*, 7/257.

⁵⁸² Ukaylî, *eḏ-Ḍu’afâ’ü’l-Kebîr*, 4/381; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Ḍu’afâ’i’r-Ricâl*, 9/134.

⁵⁸³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 3/103,104.

⁵⁸⁴ Hakîm b. Nâfi’nin zayıflığı hakkında cerh ve tadil âlimlerinin neredeyse tamamı görüş birliği içindedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/207.; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muhaddişîn ve’d-Du’afâ’ ve’l-Metrûkîn*, 1/248; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Ḍu’afâ’i’r-Ricâl*, 2/515-517; Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, 1/586; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 3/262.

⁵⁸⁵ Ubeydullah b. Hafs b. Servân/Şervân hakkında tabakât ve terâcim kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı için ravi mechûl’l-hâl durumuna düşmüştür.

çalışmalarında rivayeti etraflıca ele almış ve zayıflığı noktasında aynı görüşleri serdetmişlerdir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla konumuz olan rivayetin hükmü zayıf olarak görülmüştür.

2.1.44. Bir Mümini Öldürenin Tövbesi

روي عن أنس رضي الله تعالى عنه أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال أبي الله أن يجعل لقاتل المؤمن توبة

Hız. Enes'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah (c.c.) bir mümini öldüren katilin tövbesini reddetti."⁵⁸⁷

Rivayet benzer lafızlarla ve Enes (r.a.) yoluyla hadis kaynaklarından Makdîsî'nin *el-Ehâdisü'l-Muhtâr*'i⁵⁸⁸ ve tabakât-terâcim kaynaklarından Dârekutnî'nin *Ta'likâtu'd-Dârekuṭnî*'sinde,⁵⁸⁹ tefsir kaynaklarından Vâhidî'nin *Vasît*'inde;⁵⁹⁰ İbn Ömer (r.a.) kanalıyla İbn Cumeý eş-Şaydâvî'nin *Mu'cemu's-Şuyûh*'unda;⁵⁹¹ son olarak İbn Abbas kanalıyla ise Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde⁵⁹² rivayet edilmiştir. Hız. Enes'in tarikleri incelendiğinde Dârekutnî tarihinin 'münkâtı' olduğu görülmüştür. Vâhidî isnadının ise ravi Yahyâ b. Sâsiveyh el-Mervezî⁵⁹³ sebebiyle zayıf olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde İbn Cumeý tarikinde bulunan Meymun b. Ahmed'in 'meçhul',

⁵⁸⁶ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Ehâdis ve'l-Âşâri'l-Vâkı'ati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaḥşerî*, 1/346; Zeyle'î, *Naşbu'r-Râye*, 4/326; İbnu'l-Mulaḫḫîn, *el-Bedru'l-Munîr*, 8/348-350; İbn Hacer, *et-Telḫîşu'l-Ḥabîr*, 4/45.

⁵⁸⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/217.

⁵⁸⁸ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مُحَمَّدِ الْمُرْزُوقِيِّ - بِهَا - أَنَّ أَبَا الْفَضْلِ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ مُحَمَّدِ الْمَغْزَلِيِّ - أَخْبَرَهُمْ قِرَاءَةً عَلَيْهِ - أَنَا أَبُو الْخَيْرِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ رَزَا الْأَصْبَهَانِيِّ - قِرَاءَةً عَلَيْهِ - أَنَا أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُوسَى بْنِ مَرْذُوقِيهِ الْخَافِضِ، ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَلِيِّ بْنِ خُشْرَمٍ، ثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَلِيمَانَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبَى عَلِيٌّ أَنْ يَجْعَلَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تَوْبَةً» Bkz. Ziyâeddin el-Makḫdisî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâre*, 6/163.

⁵⁸⁹ يَقُولُ إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَحْمَدَ:

«رَوَى عُمَرَانُ الْعَمِّيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَيْسَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تَوْبَةً» Bkz. Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekuṭnî, *Ta'likâtu'd-Dârekuṭnî 'alâ'l-Mecrûḥîn l'İbni Ḥibbân*, thk. Ḥalîl b. Muḫammed el-'Arabî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1994), 186.

⁵⁹⁰ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجَوْهَرِيُّ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَاسُوِيهِ، حَدَّثَنَا سُؤَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ خُشْرَمٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَبَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تَوْبَةً» Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, 2/97.

⁵⁹¹ أَخْبَرَنَا مَيْمُونُ بْنُ أَحْمَدَ، بِحَلَبَ، حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بَحْرٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمَّارِ الدُّهْنِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ سَالِمِ التَّمِيمِيِّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تَوْبَةً» Bkz. Ebü'l-Ḥuseyn Muḫammed b. 'Ahmed b. 'Abdurrahmân b. Yahyâ b. Cumeý' el-Ġassânî eş-Şaydâvî İbn Cumeý, *Mu'cemu's-Şuyûh*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmirî (Beyrut; Trablus: Dâru'l-İmân, 1405/1984), 364.

⁵⁹² حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ كَيْسَانَ، ثَنَا أَبُو حُدَيْفَةَ، ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الْمُغِيرَةَ بْنِ النُّعْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَمَنْ يَقْتُلْ} Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, [النساء: 93] قَالَ: «لَيْسَ لِقَاتِلِ الْمُؤْمِنِ تَوْبَةً مَا نَسَخْتَهَا آيَةٌ مِنْذُ أَنْزَلْتُ» 12/9.

⁵⁹³ Yahyâ b. Sâsiveyh el-Mervezî hakkında tabakât ve terâcim kitaplarında herhangi bir bilgi tespit edilmediği için ravi meçhûl'l-hâl durumuna düşmüştür.

Yusuf b. Bahr'ın zayıf olması,⁵⁹⁴ Taberânî tarikinde bulunan Muhammed b. Hasen b. Keysân'ın 'meçhul' olması sebebiyle bu isnadlar da zayıf durumuna düşmüştür. Makdîsî'nin tariki ise illetleri açıklanan bu isnadlara göre daha sağlam görülmüş lakin Abdurrahîm b. Abdülkerim⁵⁹⁵ ve Muhammed b. Abdülvâhid'in⁵⁹⁶ sadûk ve makbul olmalarından dolayı rivayet hasen olarak değerlendirilmiştir. Netice olarak konumuz olan rivayetin Makdîsî tariki hasen olarak tespit edilmiştir.

2.1.45. Katilin Cehennemde Ebedi Kılması

وَرُوِيَ مَرْفُوعًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ هُوَ جَزَاؤُهُ إِنْ جَازَاهُ

Hız. Peygamber'den (s.a.v) merfu olarak rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: "Eğer cezalandırırsa o (cehennemde ebedi kalmak) onun cezasıdır."⁵⁹⁷

Rivayet Ebû Hüreyre kanalıyla ve aynı lafızlarla hadis kaynaklarından Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ı, Lâlekâ'î'nin (418/1027) *Şerhu 'Usûli 'İ'tikâdi ve Ebû'l-Kâsım*'ın *Emâlî İbn Bişrân*'ında;⁵⁹⁸ tefsir kaynaklarından ise Taberî'nin *Câmi 'u'l-Beyân*'ı ve İbn Ebû Hâtim'in *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm* isimli eserinde geçmiştir.⁵⁹⁹ Rivayetin isnadıyla ilgili 'Ukaylî, 'Alâ b. Meymûn'un⁶⁰⁰ ancak bu rivayetle bilindiğini

⁵⁹⁴ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 8/510.; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya İbn Mende, *Fethu'l-Elbâb fî'l-Kunâ ve'l-Elkâb*, thk. Ebû Kuteybe Nazzar Muhammed el-Fâriyâbî (Riyad: y.y., 1417/1996), 34.; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 3/219.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 13/122.

⁵⁹⁵ Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdilgani b. Ebî Bekir b. Şucâ' Ma'inuddîn b. Nuқта el-Bağdâdî, *et-Taқыîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sunen vel-Mesânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (b.y.: y.y., 1408/1988), 358.; 'Ebû 'Amr Taқыyüddîn 'Oşmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Şalâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, thk. Muhyüddîn 'Alî Necîb (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/546.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 22/107.

⁵⁹⁶ Ebû Sa'd 'Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî es-Sem'ânî, *et-Taḥbîr fî'l-Mu'cemi'l-kebir*, thk. Munîre Nâcî Sâlim (Bağdat: Rîâsetu Dîvânî'l-Evkâf, 1395/1975), 2/163.; İbnü's-Şalâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*, 1/218.

⁵⁹⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/217.

⁵⁹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/270.; Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Ḥasan b. Mansûr et-Ṭaberî er-Râzî el-Lâlekâ'î, *Şerhu 'Usûli 'İ'tikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*, thk. Aḥmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ġâmidî (Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 1423/2003), 6/1125.; 'Abdumelik b. Muhammed b. 'Abdullâh b. Bişrân el-Bağdâdî Ebû'l-Kâsım İbn Bişrân, *Emâlî İbn Bişrân - el-Cuz'u's-Şâni*, thk. Aḥmed b. Suleymân (Riyad: y.y., 1420/1999), 67,246.

⁵⁹⁹ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 9/61.; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 3/1038.

⁶⁰⁰ Zehebî ve İbn Hacer kim olduğunun bilinmediğini ancak bu hadisle isminin duyulduğunu söylemiştir. Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. 3/105; Zehebî, *el-Muğni fî'd-Du'afâi*, 2/441; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/469.

söylemiştir.⁶⁰¹ Taberî ve Ebû Nuaym hadisin garip olduğunu, ravi Muhammed b. Câmi'nin⁶⁰² teferrüt ettiğini ifade etmişlerdir.⁶⁰³ Ayrıca İbnü'l-Kayserânî *Etrâfu'l-Garâib* adlı kitabında, konumuz olan hadisi ve adı geçen ravileri zikrederek bu görüşleri de desteklemiştir.⁶⁰⁴ Dolayısıyla bütün tariklerde yer alan 'Alâ b. Meymûn'un 'meçhul' Muhammed b. Câmi'nin de 'zayıf' olması sebebiyle, incelediğimiz rivayet zayıf olarak görülmüştür.

2.1.46. Allah'ın (c.c.) Vaadini Gerçekleştirmesi

عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديث أنس رضي الله عنه أنه صلى الله عليه وسلم قال من وعده الله تعالى على

عمله ثواباً فهو مُنجزه له ومن أوعده على عمله عقاباً فهو بالخيار

Hz. Enes'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah (c.c.) kime iyi ameline karşılık sevap vereceğini vaat ettiyse ona mutlaka verecektir. Kime de yaptığı kötü ameline karşılık cezalandıracağını vaat ettiyse, bu Allah'ın (c.c.) takdirine bağlıdır.”⁶⁰⁵

Rivayet Enes b. Mâlik yoluyla ve aynı lafızlarla hadis kaynaklarından İbn Ebû Âsım'ın (287/909) *Kitâbü's-Sünne'si*, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned'i*, Sâmirî'nin (327/949) *Mekârimü'l-Ahlâk*'ı, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ı ve son olarak Kelâbâzî'ye (380/990) ait olan *Me'âni'l-Ahbâr* olarak da bilinen *Bahrü'l-Fevâ'id* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Uqaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 3/346.

⁶⁰² Cerh ve ta'dîl âlimlerinin geneli Muhammed b. Câmi'nin zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/223; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 7/523; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/498.; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 7/24.

⁶⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 9/61.; Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, 2/280.

⁶⁰⁴ Ebü'l-Faql Muhammed b. Tâhir b. 'Alî b. Ahmed el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-Garâib ve'l-Efrâd min Hadîsi Resûlillah*, thk. Maḥmûd Muḥammed Naşşâr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 5/248,254.

⁶⁰⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/217.

⁶⁰⁶ Ebû Bekr b. Ebî Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *Kitâbu's-Sunne* (b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980), 2/466.; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 13/297; Ebû Ya'lâ, *Musnedu Ebî Ya'lâ*, 6/66.; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl es-Sâmirî el-Ḥarâ'itî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. Eymen 'Abdulcâbir el-Bahîrî (Kahire: y.y., 1419/1999), 82.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/240.; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Kelâbâzî, *Bahrü'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Ahbâr - Kelâbâzî*, thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail- Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: y.y., 1420/1999), 236.

Rivayetle ilgili İbn ‘Adî el-Kâmil’de ve Heysemî *Keşfü’l-Estâr*’da, ravi Süheyl b. Ebû Hazm’ın bu rivayette teferrüt ettiğini ifade etmişlerdir.⁶⁰⁷ Ayrıca teferrüt eden ravileri *Etrâfu’l-Garâib* adlı çalışmasında bir araya toplayan İbnü’l-Kayserânî de konumuz olan rivayeti eserine almış ve Süheyl b. Ebû Hazm’ın bu rivayette tek kaldığını söylemiştir.⁶⁰⁸ Rivayeti inceleyen Elbânî, adı geçen ravi sebebiyle isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁹ Konumuz olan hadisin bütün tariklerinde yer alan Süheyl b. Ebû Hazm hakkında ise cerh-ta’dîl âlimlerin genelinin zayıf dediği görülmüştür.⁶¹⁰ Sonuç olarak konumuz olan rivayet, anlatılan bu sebeplerden dolayı zayıf olarak görülmüştür.

2.1.47. Hz. Üsâme’nin Bir Mümini Öldürmesi

نزلت في شأن مرداس ابن نعيم من أهل فدك وكان قد أسلم ولم يُسلم من قومه غيره فغزتهم سرية لرسول الله صلى الله عليه وسلم عليهم غالب ابن فضالة الليثي فهبوا وبقوا مرداس لثقتهم بإسلامه فلما رأى الخيل ألبأ غنمه إلى عاقول من الجبل وصعد فلما تلاحقوا وكبروا وأكبر وقال لا إله إلا الله محمد رسول الله السلام عليكم فقتله أسامة بن زيد واستاق غنمه فأخبروا رسول الله صلى الله عليه وسلم فوجد وجداً شديداً وقال قتلتموه إرادة ما معه فقال أسامة بن زيد إنه قال بلسانه دون قلبه وفي رواية إنما قالها خوفاً من السلاح فقال صلى الله عليه وسلم هلا شققت عن قلبه وفي رواية أفلا شققت عن قلبه ثم قرأ الآية على أسامة فقال يا رسول الله استغفر لي فقال كيف بلا إله إلا الله قال أسامة فما زال صلى الله عليه وسلم يعيدها حتى وددت أن لم أكن أسلمت إلا يومئذ ثم استغفر لي وقال أعتق رقبة

Ayet şu olay üzerine inmiştir: Fedek ahalisinden Mirdâs b. Nehîk adındaki bir kişi Müslüman olmuştu. Kabilesinde de kendisinden başka Müslüman olan yoktu. Hz. Peygamber’in (s.a.v), Ğâlib b. Fadâle el-Leysî’nin başında bulunduğu askeri birliği onlara saldırdı. Hepsi kaçtılar fakat Müslüman oluşuna güvendiğinden dolayı Mirdâs kaldı. Atlıları görünce koyunlarını dağdaki bir sığınağa gönderdi ve dağa tırmandı. Müslüman askerlerle karşılaşp, onların tekbir getirdiğini görünce o da tekbir getirerek

⁶⁰⁷ İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ’i’r-Ricâl*, c. 4/526.; Heysemî, *Keşfu’l-Estâr*, 4/75.

⁶⁰⁸ İbnü’l-Kayserânî, *Etrâfu’l-Garâib*, 2/35.

⁶⁰⁹ Elbânî, *Silsiletü’l-eĥâdîsi’s-şahîha*, 5/595.

⁶¹⁰ Buĥârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 4/106; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerĥ ve t-Ta’dîl*, 4/247; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-Muĥaddîsin ve’d-Du‘afâ ve’l-Metrûkîn*, 1/353; Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, 2/244.

والمجاهدون فقال ابن أم مكتوم وكان أعمى يا رسول الله وكيف بمن لا يستطيع الجهاد من المؤمنين فغشيته السكينة كذلك ثم سرى عنه فقال اكتب {لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ}

Ühbe yoluyla Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında otururken kendisini sekine bürüdü. Bir ara dizi dizime değdi (vahyin ağırlığından) dizimin kırılacağından korktum. Sonra vahiy hali geçti ve “Yaz” buyurdu. Ben de “Müminlerden yerlerinde oturup kalanlar ile mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz...” diye yazdım. O arada, -âmâ olan İbn Ümmü Mektûm “Ya Rasûlallah! Müminlerden cihâda gücü yetmeyenlerin durumu ne olacak?” dedi. Onu yine vahiy hali bürüdü; sonra, “Yaz ya Zeyd!” dedi ve “Engelliler hariç müminlerden yerlerinde oturup kalanlar ile mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz...” (şeklinde yazdım)⁶¹³

Rivayet görülebildiği kadarıyla, benzer lafızlarla Zeyd b. Sâbit ve Berâ b. Âzib yoluyla Buhârî ve Müslim'in *Sahih* 'leri olmak üzere *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamında günümüze kadar ulaşmıştır.⁶¹⁴ Netice itibariyle incelenen rivayet müttefekun aleyh olup meşhur bir hadistir.

2.1.49. Allah Yolunda Cihat Edenlere Verilecek Mükâfat

وعن أبي هريرة رضي الله عنه إن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن في الجنة مائة درجة أعدتها الله تعالى للمجاهدين في سبيله ما بين الدرجتين كما بين السماء والأرض

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Muhakkak ki cennette Allah'ın (c.c.) kendi yolunda cihat edenler için*

⁶¹³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/220.

⁶¹⁴ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ تَعَالَى لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ». رَأَى مَرَاوِينَ بْنَ الْحَكَمِ فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلَتْ حَتَّى جَلَسَتْ إِلَى جَنْبِهِ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَلَى عَلَيْهِ: {لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ}. فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يَمْلِئُهَا عَلِيًّا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ. وَكَانَ أَعْمَى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيَّ رَسُولِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَفَخَذْتُ عَلَيَّ فَخْذِي، بَكَزَ: بُوْهَارِيُّ، “Tefsîr”, 98, “Cihâd”, 31, “Fedâil’ül Kur’ân”, 4.; Muslim, “Îmâre”, 141,142; Tirmizî, “Cihâd”, 1; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 19; Nesâî, “Cihâd”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/438,467.

hazırladığı yüz derece vardır. Her derece arası yer ile gök arası kadardır.”⁶¹⁵

Zikredilen rivayet Ebû Hüreyre kanalıyla, aynı lafızlarla ve daha uzun haliyle İmam Buhârî ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'leri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledilmiştir.⁶¹⁶ Görülebildiği kadarıyla rivayetin bütün tarikleri sahihtir.

2.1.50. Savaşa Katılmayan Engellilere Verilen Müjde

وقد رُوِيَ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إن في المدينة لأقواماً ما سرتهم من مسير ولا قطعتم من وادٍ إلا كانوا معكم فيه

قالوا يا رسول الله وهم بالمدينة قال نعم وهم بالمدينة حبسهم العذرُ

Hız. Peygamber'in (s.a.v) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Siz Medine’de arkanızda öyle bir topluluk bıraktınız ki yaptığınız her yürüyüşte, geçtiğiniz her vadide onlar da sizinle beraberdirler. Oradakiler: “Ya Rasûlallah! Onlar Medine’dekiler mi?” Hız. Peygamber de (s.a.v): “Evet, onları özürleri alı koydu.” buyurdu.⁶¹⁷

Rivayet aynı lafızlarla başta Buhârî ve Müslim’in *Sahih*'leri olmak üzere, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi kaynaklarda, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah kanalıyla nakledilmiştir.⁶¹⁸ İncelenebildiği kadarıyla zikredilen kaynaklardaki tariklerin hepsi sahih olarak görülmüştür. Dolayısıyla konumuz olan hadis sahih olup müttefekun aleyhtir.

2.1.51. Hicretin Mükâfatı

وعن النبي صلى الله عليه وسلم من فرَّ بدينه من أرض إلى أرض وإن كان شبراً من الأرض استوجبت له الجنة وكان رفيقاً

⁶¹⁵ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/221.

⁶¹⁶ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي: حَدَّثَنِي هِلَالٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (مَنْ أَمَّنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَأَقَامَ الصَّلَاةَ، وَصَامَ رَمَضَانَ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، هَاجَرَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ الَّتِي وُلِدَ فِيهَا). قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا نَنْبِئُ النَّاسَ بِذَلِكَ؟ قَالَ: (إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ، أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ، كُلُّ دَرَجَتَيْنِ مَا بَيْنَهُمَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَإِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ فَسَلُّوهُ الْفَرْدَوْسَ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ، وَأَعْلَى الْجَنَّةِ، وَفَوْقَهُ) Bkz. Buhârî, “Tevhîd”, 22, “Cihâd”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* 14/143; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 10/471, 16/402.

⁶¹⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/222.

⁶¹⁸ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ: أَخْبَرَنَا حَمِيدُ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَعَ مِنْ غَزْوَةِ بَتُوكَ، فَدَنَا مِنَ الْمَدِينَةِ، فَقَالَ: (إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا، مَا سَرْتُمْ مَسِيرًا، وَلَا قَطَعْتُمْ وادِيًا إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ). قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَهَمَّ بِالْمَدِينَةِ؟ قَالَ: (وَهَمَّ بِالْمَدِينَةِ، حَبَسَهُمُ الْعَذْرُ) Bkz. Buhârî, “Megâzi”, 76, “Cihâd”, 35; Muslim, “İmâre”, 159; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 19; İbn Mâce, “Cihâd”, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/67, 20/77, 238, 448.

إبراهيم ونبية محمد صلى الله عليه وسلم

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Her kim dini için bir yerden diğer bir yere bir karış da olsa iltica ederse, cennet ona vacip olur. İbrahim’in (a.s.) ve Allah’ın (c.c.) nebisi Rasûlullah’ın (s.a.v) refiki olur.”⁶¹⁹

Rivayet yapılan araştırmalara rağmen hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Bazı tefsir kaynaklarında ise geçtiği görülmüştür. Tefsir kaynaklarından isnadıyla sadece Sa’lebî’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* isimli eserinde, Süleyman b. ‘Amr (Ebû Dâvud en-Nehâî) > ‘İbâd b. Mansûr en-Nâcî > Hasan-ı Basrî tarikiyle geçtiği tespit edilmiştir.⁶²⁰ Görüldüğü üzere rivayet bu şekliyle hem ‘mürsel’ olmuş, hem de Süleyman b. ‘Amr⁶²¹ sebebiyle ‘mevzû’ durumuna düşmüştür. Ayrıca Süyûtî *Zeylû’l-Le’âli’l-Maşnû’a*’da ve Fettenî *Tezkiretü’l-Mevzû’ât* isimli kitabında rivayet hakkında ‘uydurmadır’ demişlerdir.⁶²² Dolayısıyla bu rivayet mevzû olarak tespit edilmiştir.

2.1.52. Yolculukta Namazın Kılınma Şekli

رُوي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه أتم في السفر

Hz. Peygamber’in (s.a.v) yolculukta namazı tam kıldığı rivayet edilmiştir.⁶²³

Rivayet mana ile aktarılmış olup yolculukta namazı kısaltmanın azimet değil ruhsat olduğunu savunanların delilini göstermek için bir kesit olarak sunulmuştur. İlgili rivayet tam haliyle, hadis kaynaklarından İmam Şâfi’nin (204/820) *Müsned*’i, Tahâvî’nin *Şerhu Meâni’l-Âsâr*’ı, Dârekutnî’nin *Sünen*’i ve Beyhakî’nin *Sünenü’l-*

⁶¹⁹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/223.

⁶²⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, 10/555, 21/82.

⁶²¹ Süleyman b. ‘Amr’ın yalancı olması hakkında cerh ve ta’dîl âlimlerinin çoğu fikir birliği içindedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi’ li-’Ulûmi’l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*, 17/229; Buḥârî, *et-Târîḫü’l-Kebîr*, 4/28; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḫ ve’t-Ta’dîl*, 4/132; Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, 2/216; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, 3/97.

⁶²² Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *ez-Ziyâdât ‘alâ’l-Mevdû’ât*, thk. Râmiz Ḥâlid Hâc Ḥasen (Riyad: y.y., 1431/2010), 1/498.; Fettenî, *Tezkiratu’l-Mevdû’ât*, 222.

⁶²³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/225.

Kübrâ ve *Ma'rifetü's-Sünen'inde*, Hz. Aişe (r.anhâ) kanalıyla aktarılmıştır.⁶²⁴ Görülebildiği kadarıyla İmam Şâfi'nin tarikinde bulunan Talha b. 'Amr⁶²⁵ ve Tahâvî'nin tarikinde bulunan Muğîre b. Ziyâd⁶²⁶ cerh-ta'dîl âlimlerince zayıf olarak tespit edilmiştir. Diğer tarikler ise yapılan incelemeler neticesinde sahih olarak görülmüştür. Ayrıca Dârekutnî ve Beyhakî de hadis hakkında 'sahih' demişlerdir. Dolayısıyla konumuz olan rivayetin belirtilen tarikleri sahih olarak tespit edilmiştir.

2.1.53. Seferîlikte Namazı İki Rekât Kılmak

رُوي عن عمر رضي الله عنه صلاة السفر ركعتانٍ تمامٍ غيرِ قصرٍ على لسان نبيكم صلى الله عليه وسلم

H. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Peygamberinizin (s.a.v) söylediğine göre, yolculukta iki rekât olarak namaz kılmak kısa değil tamdır."⁶²⁷

Hadis daha uzun haliyle Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde, Hz. Ömer yoluyla nakledilmiştir.⁶²⁸ Şuayb Arnavûd ve Elbânî rivayetin sahih olduğunu söylemiştir. Ayrıca verilen kaynakların tarikleri incelendiğinde, hepsinin sahih olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında konumuz olan hadisi desteklemesi açısından mana olarak çok benzer başka bir rivayetin, Müslim'in *Sahih*'i olmak üzere birçok muteber kaynakta geçtiği görülmüştür.⁶²⁹ Dolayısıyla konumuz olan hadis sahihtir.

⁶²⁴ ثنا المَحَامِلِيُّ ، ثنا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدَ بْنِ ثَوَابٍ ، ثنا أَبُو عَاصِمٍ ، ثنا عَمْرُو بْنُ سَعِيدٍ ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبِيعٍ ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا 624 Bkz. Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 3/163.; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfiî, *Müsnedu'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Kuveyt: Şirketü Gârâr, 1425/2004), 1/330.; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Miştirî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdilhak (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), 1/415.; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, 3/202,203; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, 4/253.

⁶²⁵ 'Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-Kebîr*, 2/224; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddişîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, 1/382; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/171-173; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/427-430.

⁶²⁶ Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, 96.; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 8/73; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 4/160.

⁶²⁷ Ebüssuud Efendi, *İrsâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/225.

⁶²⁸ أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، عَنْ سَفْيَانَ، وَهُوَ ابْنُ حَبِيبٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عُمَرَ قَالَ: «صَلَاةُ» Bkz. Nesâî, «الْجُمُعَةُ رَكَعَتَانِ، وَالْفِطْرُ رَكَعَتَانِ، وَالنَّحْرُ رَكَعَتَانِ، وَالسَّفَرُ رَكَعَتَانِ تَمَامٌ غَيْرُ قَصْرٍ، عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Taksîru's-salât", 1, "Salât", 11; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/367; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/23.

⁶²⁹ وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعَمْرُو النَّاقِدُ، جَمِيعًا عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مَالِكٍ. قَالَ عَمْرُو: حَدَّثَنَا قَاسِمُ بْنُ مَالِكِ الْمَرْزِيُّ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ عَائِذِ الطَّائِي، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى

2.1.54. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Yolculukta Namaz Kılma Şekli

وعن أنس رضي الله عنه خرجنا مع النبي صلى الله عليه وسلم من المدينة إلى مكة فكان يصلي ركعتين ركعتين حتى رجعنا إلى المدينة

Hz. Enes'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Biz Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraber Medine'den Mekke'ye yola çıktık. Dönüncüye kadar namazları hep iki rekât iki rekât kıldı.”⁶³⁰

Rivayet aynı lafızlarla, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi muteber hadis kaynaklarının çoğunda, Enes b. Mâlik kanalıyla rivayet edilen meşhur bir hadistir.⁶³¹ Netice itibariyle konumuz olan hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.55. Hz. Osman'ın Mina'da Namazı Dört Rekât Kıldırması

وحين سمع بن مسعود ان عثمان رضي الله عنه صلى بمنى أربع ركعاتٍ استرجع ثم قال صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمنى ركعتين وصليت مع أبي بكر رضي الله عنه بمنى ركعتين وصليت مع عمر رضي الله عنه بمنى ركعتين فليت حظي من أربع ركعاتٍ ركعتان متقبَّلتان

Hz. Osman (r.a.) Mina'da namazı dört rekât olarak kıldıracağı zaman, İbn Mes'ûd (r.a.) itiraz ederek dedi ki: “Ben Rasûlullah'ın (s.a.v) arkasında Mina'da iki rekât kıldım. Ebu Bekir ile Mina'da namazı iki rekât olarak kıldım. Hz. Ömer ile Mina'da namazı iki rekât olarak kıldım. Keşke dört rekât olacağına, kabul olunmuş iki rekât olsa idi.” dedi.⁶³²

« الْمَسَافِرُ رَكْعَتَيْنِ، وَعَلَى الْمُقِيمِ أَرْبَعًا، وَفِي الْخُوفِ رَكْعَةٌ » Bkz. Muslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 5,6; Nesâî, "Salât", 3; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 73.

⁶³⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/225.

⁶³¹ حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ، فَكَانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، حَتَّى رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ. قُلْتُ: أَقَمْتُمْ بِمَكَّةَ عَشْرًا؟ قَالَ: أَمِنَّا بِهَا عَشْرًا. Bkz. Buhârî, "Taksîru's-salât", 1; Muslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 15; Tirmizî, "Sefer", 2; Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 278; Nesâî, "Taksîru's-salât", 1; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20/290.

⁶³² Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/225.

Rivayet aynı lafızlarla başta Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere hadis kaynaklarının çoğunda geçmiş ve Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla incelenen rivayet müttefekun aleyh olup sahihtir.⁶³³

2.1.56. Yolculukta Namazı Kısaltmanın Allah'ın (c.c.) İkramı Olması

يعلى بن أمية أنه قال قلت لعمر بن الخطاب رضي الله عنه إنما قال الله {فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا} وقد أمن الناس فقال عمر رضي الله عنه عجبت مما عجبت منه فسألت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته

Ya'lâ b. Ümeyye (r.a.) rivayet ediyor: Hz. Ömer'e (r.a.) dedim ki: “Kur'an'da “Yeryüzüne sefere çıktığınız zaman kafirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur ...” buyuruluyor. Şimdi insanlar emniyettedir. Hz. Ömer (r.a.) şu cevabı verdi: “Bu senin merak ettiğin şeyi ben de merak ettim ve Rasûlullah'a (s.a.v) sordum. Şöyle buyurdular: “*Bu, Allah'ın size ikram ettiği bir sadakadır. Onun sadakasını kabul ediniz.*”⁶³⁴

Rivayet aynı lafızlarla Hz. Ömer ve Ya'lâ b. Ümeyye kanalıyla İmam Müslim'in *Sahih*'i, Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi pek çok hadis kitabında nakledilen meşhur bir hadistir.⁶³⁵ İsnadlar ayrı ayrı incelendiğinde ise hepsinin sahih olduğu görülmüştür. Sonuç olarak incelenen rivayet sahihtir.

2.1.57. Korku Namazının Kılınma Şekli

روى عن ابن عمرو ابن مسعود رضي الله عنهم أن النبي صلى الله عليه وسلم حين صلى صلاة الخوف صلى بالطائفة الأولى ركعة وبالطائفة الأخرى ركعة كما في الآية الكريمة ثم جاءت الطائفة الأولى وذهبت هذه إلى مقابلة العدو حتى

⁶³³ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَّاحِدِ، عَنْ الْأَعْمَشِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدٍ يَقُولُ

صَلَّى بِنَا عَثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَنْى أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ، فَقِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَاسْتَرْجَعُ، ثُمَّ قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَنْى رَكَعَتَيْنِ، وَصَلَّيْتُ مَعَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَنْى رَكَعَتَيْنِ، وَصَلَّيْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِمَنْى رَكَعَتَيْنِ، فَلَيْتَ حَظِّي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ مَتَقَبِلَتَانِ Bkz. Buhârî, "Taksîru's-salât", 2; Muslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/66.

⁶³⁴ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/225.

⁶³⁵ Muslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 4; Tirmizî, "Tefsîru'l Kur'ân", 5; Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 269; Nesâî, "Taksîru's-salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/308.

rivayetin zayıf lakin yukarıda geçtiği üzere diğer sahih hadislerin desteğinden dolayı “sahîh li-gayrihî” olduğunu ifade etmiştir. İki rivayet arasında çok küçük bir fark bulunmaktadır. O da rekâtı eksik kalanların kalan rekâtı tek başına veya cemaatle kılma meselesidir.⁶⁴⁰ Netice itibariyle benzer rivayetlerin genel hatları dikkate alındığında konumuz olan hadisin müttefekun aleyh olduğu görülmüştür.

2.1.58. İnsanların Arasını Düzeltmenin Fazileti

عن أبي أيوب الأنصاري رضي الله تعالى عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال له ألا أدلك على صدقةٍ خيرٍ لك من حمر النعم فقال بلى يا رسول الله قال تُصلح بين الناس إذا تفاسدوا وتُقرب بينهم إذا تباعدوا

Ebû Eyyûb el-Ensârî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir gün kendisine hitaben: “*Sana kızıl develerden daha hayırlı bir amel göstereyim mi?*” buyurdu. Hz. Eyyûb da “Evet Ya Rasûlallah!” deyince Hz. Peygamber (s.a.v): “*İnsanların arası bozulduğunda ıslah edersin, birbirlerinden uzaklaşınca yaklaştırırsın.*” buyurdu.⁶⁴¹

Rivayet hadis kaynaklarında حمر النعم kısmı olmaksızın, Ebû Eyyûb el-Ensârî kanalıyla Ebû Dâvûd Tayâlisî'nin *Müsned*'i, ‘Abd b. Humeyd’in (249/863-64) *el-Müntehab*'ı, Sâmirî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk*'ı, Taberânî'nin *el-Mu'cem*'i, Beyhakî'nin *Şuabü'l-İmân*'ı, Zehebî'nin *Siyer*'i ve İbn Hacer'in *Metâlibü'l-Âliye* isimli eserlerinde birbirine benzer lafızlarla nakledilmiştir.⁶⁴² Heysemî hadisi aktardıktan sonra rivayetin İbn ‘Ubeyde sebebiyle zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴³ Ayrıca rivayeti eserlerinde detaylı bir şekilde inceleyen Busîrî ve Elbânî bütün tarihlerde ayrı ayrı yer alan Ebu's

Bkz. Ebû Dâvûd, “Sefer”, 285; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 6/26.

⁶⁴⁰ Çelik, “Korku namazı ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi”, 222.

⁶⁴¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/232.

⁶⁴² كما أخبرنا أبو بكر بن فورك أنا عبد الله بن جعفر ثنا يونس بن حبيب ثنا أبو داود ثنا أبو الصباح الشامي عن عبد العزيز الشامي عن أبيه عن أبي أيوب أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: يا أبا أيوب ألا أدلك على صدقة يرضى الله ورسوله موضعها قال: بلى قال: تصلح أبيه عن أبي أيوب أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: يا أبا أيوب ألا أدلك على صدقة يرضى الله ورسوله موضعها قال: بلى قال: تصلح Bkz. Tayâlisî, *el-Musned*, 1/491.; Ebû Muhammed ‘Abdulḥamîd b. Ḥumeyd b. Naşr ‘Abd b. Ḥumeyd, *el-Munteḥab min Musnedi*, thk. Muştafâ el-‘Adevî (b.y.: Dâru'l-Belensiyye, 1423/2002), 1/209.; Ḥarâ'itî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, 133; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 4/138; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, 13/432; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 16/74; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, 11/646,651.

⁶⁴³ Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 8/79.

Sabbâh eş-Şâmî⁶⁴⁴ ve Mûsâ b. ‘Ubeyde⁶⁴⁵ sebebiyle hadise zayıf demişlerdir.⁶⁴⁶ Sonuç olarak rivayet zikredilen illetlerden dolayı zayıftır.

2.1.59. Allah’ın (c.c.) İnsanı Musibetlerle İmtihan Etmesi

رُوي أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَمَنْ يَنْجُو مَعَ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

أَمَا تَحْزَنُ أَوْ تَمْرَضُ أَوْ يَصِيبُكَ الْبَلَاءُ قَالَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هُوَ ذَاكَ

Rivayete göre ayet nazil olduğunda Hz. Ebubekir (r.a.) şöyle dedi: “Ya Rasûlallah! bu durumda kim kurtulabilir ki? Hz. Peygamber de (s.a.v) şöyle cevap verdi: “*Sen üzülmez, hastalanmaz, musibete maruz kalmaz mısın?*” Hz. Ebubekir, “Evet Ya Rasûlallah, bunlar başıma gelir” deyince Hz. Peygamber (s.a.v): “*İşte, ayetin bildirdiği ceza budur*” buyurdu.⁶⁴⁷

Rivayet aynı manalara gelen benzer lafızlarla, hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i, İbn Hibbân’ın *Sahih*’i, Hâkim’in *Müstedrek*’i ve Beyhakî’nin *Sünen* ve *Şuabü’l İmâmî*’nda Hz. Ebubekir (r.a.) kanalıyla aktarılmıştır.⁶⁴⁸ İsnadların bütünü incelendiğinde ravilerin geneli sika olarak görülmüş, lakin Hz. Ebubekir’den rivayet eden ve tariklerin hepsinde yer alan Ebubekir b. Ebuzühayr’in⁶⁴⁹ tabiînin küçüklerinden olması sebebiyle senette inkıtâ olduğu tespit edilmiştir. İşaret edilen kaynakların ilgili yerinde Hâkim, hadisin hükmü hakkında sahih demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Ayrıca Şuayb Arnavûd ve Elbânî de yukarda denildiği gibi senedde irsal olduğunu, lakin Ebubekir b. Ebuzühayr hakkında kötü bir şey duymadıklarını, rivayeti manaca destekleyen şahitler ve başka hadisler olması sebebiyle isnad zayıf olsa

⁶⁴⁴ Kendisi hakkında hiçbir terâcim ve tabakât kitabında bilgi bulunamamıştır.

⁶⁴⁵ Cerh-ta’dîl âlimlerinin ekserisi kendi hakkında zayıf demiştir. Bkz. ‘Ukaylî, *ed-Du‘afâu’l-Kebîr*, 4/160.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve t-Ta’dîl*, 8/151.; İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî Du‘afâ’i’r-Ricâl*, 8/44-48.;

⁶⁴⁶ Bûşîrî, *İthâfu’l-Hıyere*, 6/65.; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za‘ife ve’l-mevzû‘a*, 6/298.

⁶⁴⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, 2/235.

⁶⁴⁸ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ، قَالَ أَخْبَرْتُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ الصَّلَاحُ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ: [لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ] [النساء: 123] فَكُلُّ سُوءٍ عَمَلْنَا جُزِيًا بِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " غَفَرَ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ، أَلَسْتَ تَمْرَضُ؟ أَلَسْتَ تَنْصَبُ؟ أَلَسْتَ تَحْزَنُ؟ أَلَسْتَ تُصِيبُكَ الْأَوَاءُ؟ " قَالَ: بَلَى. قَالَ: " فَهُوَ مَا بَدَأَ بِهِ " أَخْبَرُونِي بِهِ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/230-232; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 7/171; Hâkim, *el-Müstedrek âle’s-Sahîhayn*, 3/78; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, 3/522; Beyhakî, *Şu‘abu’l-İmân*, 12/248.

⁶⁴⁹ Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullâh Ni‘metullâh Kucânî (Beyrut: y.y., 1397), 258.; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 33/90; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, 622.

da hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵⁰

2.1.60. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Muhsin Kelimesini Açıklaması

وقد فسره صلى الله عليه وسلم بقوله أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك

Hz. Peygamber (s.a.v) (ayetteki *وَهُوَ مُحْسِنٌ* kelimesini) şu sözüyle açıklamıştır: “Allah’ı (c.c.) görüyormuş gibi ibadet etmelidir. Her ne kadar sen Onu görmesen de O seni görüyor.”⁶⁵¹

Rivayet meşhur Cibril hadisinden bir bölüm olup, birçok sahâbî yoluyla Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere neredeyse muteber hadis kaynaklarının tamamında günümüze kadar ulaşmıştır. Verilen kaynaklardaki isnadların hepsinin sahih olduğu görülmüştür.⁶⁵² Dolayısıyla hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.61. Erkek Kız Kardeşler Arasında Miras Taksimi

رُوي أن عيينة بن حصن الفزاريّ جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أخبرنا بأنك تعطي الابنة النصف والأخت النصف وإنما كنا نورث من يشهد القتال ويجوز الغنيمة فقال صلى الله عليه وسلم كذلك أمرت

Rivayet edildiğine göre ‘Uyeyne b. Hasan, Hz. Peygamber’e (s.a.v) “Sen kız çocuğa ve kız kardeşe mirasta erkeğin yarı hissesini veriyorsun. Halbuki biz ancak savaşa katılan ve ganimet elde eden erkekleri mirasçı yapardık. Niye böyle?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v): “*Bana böyle emredildi*” cevabını verdi.⁶⁵³

Rivayet bütün araştırmalara rağmen hiçbir kaynaktan isnadıyla bulunamamıştır. Kadim tefsir kaynaklarından Râgıb el-İsfahânî’nin (502/1108) *Tefsîr*’inde ve Beyzâvî’nin *Envârü’t-tenzîl* isimli eserinde isnadı olmaksızın geçtiği

⁶⁵⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-eḥâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 6/476.

⁶⁵¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/236.

⁶⁵² Buḥârî, “İmân”, 36, “Tefsîr”, 269; Muslim, “İmân”, 1; Tirmizî, “İmân”, 4; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 17; Nesâî, “İmân”, 5; İbn Mâce, “Sünne”, 9.

⁶⁵³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü’l-’Akli’s-Selîm*, 2/238.

tespit edilmiştir.⁶⁵⁴ Ayrıca Beyzâvî üzerine tahrir çalışmasıyla bilinen Münâvî *Fethu's-Semâvî* isimli eserinde, Süyûtî'nin bu sözün isnadını bulamadığını söylemiştir.⁶⁵⁵ Netice olarak ilgili hadisin senedi tespit edilemediği için hükmü noktasında değerlendirme imkânı bulunmamaktadır.

2.1.62. Rasûlullah'ın (s.a.v) Adaletsizlikten Allah'a (c.c) Sığınması

وقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقسم بين نسائه فيعدل ثم يقول اللهم هذا قسمي فيما أملك فلا تؤخذني فيما تملك ولا أملك

Hız. Peygamber (s.a.v) hanımları arasında adil bir şekilde taksimde bulunur, yanlarına eşit bir şekilde gider ve bu hususta şöyle dua ederdi: “*Ya Rabbi, bu yapabileceğim şekilde benim taksimim. Dolayısıyla Senin sahip olduğun, benim ise takatimi aşan durumlardan dolayı beni hesaba çekme.*”⁶⁵⁶

Rivayet *هَذَا فِعْلِي / هَذِهِ قِسْمَتِي* gibi aynı manaya gelen benzer lafızlarla Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin *Sünen* eserleri ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i ve Hâkim'in *Müstedrek*'i gibi muteber kaynaklarda Hız. Aişe (r.anhâ) kanalıyla nakledilmiştir.⁶⁵⁷ Rivayet hakkında Hâkim “sahih” demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Ayrıca Şuayb Arnavûd rivayetinin hükmü noktasında Hâkim'le aynı görüşü beyan etmiştir. Bütün tarikler incelendiğinde ise hepsinin sahih olduğu görülmüştür. Bu sebeple incelediğimiz rivayetinin sahih olduğu neticesine ulaşılmıştır.

2.1.63. Eşler Arasında Adaletin Önemi

وفي الحديث مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ يَمِيلُ مَعَ إِحْدَاهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شِقَائِهِ مَائِلٌ

⁶⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râgıb*, thk. Muhammed Abdü'l Azîz (Riyad: Darü'l Vatan, 2003), 4/179.; Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418), 2/100.

⁶⁵⁵ Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, 2/530.

⁶⁵⁶ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/240.

⁶⁵⁷ Tirmizî, “Nikâh”, 42; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38; Nesâî, “İşratü'n-nisâ”, 2; İbn Mâce, “Nikâh”, 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/46; Dârimî, “Nikâh”, 25; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 10/5; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 2/204.

Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur: “*Kimin iki hanımı olsa ve birine aşırı meyletse, bir tarafı eğik olarak mahşer meydanına gelir.*”⁶⁵⁸

Rivayet aynı lafızlarla ve Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Dârimî'nin *Sünen*'lerinde;⁶⁵⁹ مائلٌ lafzı yerine ساقطٌ lafzıyla ise Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde rivayet edilmiştir.⁶⁶⁰ Şuayb Arnavûd ve Hâkim hadis hakkında ‘sahih’ demiş, Zehebî de *Telhîs* isimli eserinde Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu söylemiştir. Rivayetin tarikleri incelendiğinde ise verilen kaynaklardaki isnadların hepsinin sahih olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı incelediğimiz hadis de sahihtir.

2.1.64. Rasûlullah'ın (s.a.v) Ayeti (Muhammed/38) Tefsiri

وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ وَيُرَى أَنهَا لَمَّا نَزَلَتْ ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ عَلَى ظَهْرِ سَلْمَانَ وَقَالَ إِنَّهُمْ قَوْمٌ هَذَا يُرِيدُ أَبْنَاءَ فَارِسَ

“Eğer O’ndan yüz çevirirseniz, sizin yerinize başka bir kavim getirir sonra onlar sizin gibi de olmazlar (Muhammed/38)” ayeti nazil olunca, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) mübarek elini Hz. Selman’ın (r.a.) sırtına vurdu ve “*Onlar bunun kavmidir*” buyurdu.⁶⁶¹

Rivayet birebir aynı lafızlarla tefsir kaynaklarından Taberî'nin *Câmi 'u'l-Beyân*’ında ve Mâverdî'ye (450/1058) ait olan *en-Nüket ve'l-Uyûn* isimli eserde Ebû Hüreyre (r.a.) yoluyla nakledilmiştir.⁶⁶² Zeylaî senedde inkitâ olduğunu, Taberî'nin Abdülazîz b. Muhammed'den bir şey işitmediğini söylemiştir.⁶⁶³

Ayrıca konumuz olan rivayete lafız ve mana cihetinden çok benzer başka bir

⁶⁵⁸ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/240.

⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38; Nesâî, “İşratü'n-nisâ”, 2; Dârimî, “Nikâh”, 24.

⁶⁶⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 42; İbn Mâce, “Nikâh”, 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/237; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 10/7; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 2/203.

⁶⁶¹ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/241.

⁶⁶² وقد روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنها لما نزلت ، ضرب بيده على ظهر سلمان ، فقال : «هم قوم هذا» يعني عجم الفرس كذلك : Bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 9/299.; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 1/534.

⁶⁶³ Zeylaî, *Tahrîcu'l-Ehâdis*, 1/364.

rivayet ise hadis kaynaklarından Tirmizî'nin *Sünen*'i, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i, Hâkim'in *Müstedrek*'i, Ebû Avâne'nin (316/929) *Müstahrecü Ebî 'Avâne*'si ve Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-Âşâr* isimli eserinde yine Ebû Hüreyre kanalıyla geçmiştir.⁶⁶⁴ Bu rivayetle ilgili Tirmizî kendi isnadı için 'garîb', Hâkim ise İmam Müslim'in şartlarına uyduğunu söyleyerek 'sahih' demiş, Zehebî ise sükut etmiştir. İsnadlar incelendiğinde Tirmizî tarikinde müphem bir ravi olduğu, diğer bütün tariklerde ise müşterek bulunan 'Alâ b. Abdurrahman⁶⁶⁵ ve Abdülazîz b. Muhammed'in⁶⁶⁶ cerh-ta'dil âlimlerince sadûk olarak değerlendirildiği görülmüştür. Dolayısıyla konumuz olan hadisin hükmü, hasen olarak tespit edilmiştir.

2.1.65. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Gelen Heyete Gerçek İmanı Anlatması

لَمَّا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ وَابْنَ أَخِيهِ سَلْمَةَ وَابْنَ أَخِيهِ سَلْمَةَ وَأَسَدًا وَأُسَيْدًا ابْنِي كَعْبٍ وَثَعْلَبَةَ بْنَ قَيْسٍ وَيَامِينَ بْنَ يَامِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا نُوْمَنُ بِكَ وَبِكِتَابِكَ وَمُوسَى وَالتَّوْرَةَ وَعِزِيرٍ وَنَكْفَرُ بِمَا سِوَاهُ مِنَ الْكُتُبِ وَالرَّسُلِ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَلْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَكِتَابَهُ الْقُرْآنَ وَبِكُلِّ كِتَابٍ كَانَ قَبْلَهُ فَقَالُوا لَا نَفْعَلَ فَنَزَلَتْ فَأَمَنُوا كُلُّهُمْ

Abdullah b. Selâm, Kâ'b'ın iki oğlu Esed ve Useyd, Sa'lebe b. Kays, Abdullah b. Selâm'ın kız kardeşinin oğlu Selâm, erkek kardeşinin oğlu Seleme ve Yâmin b. Yâmin Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek, "Ya Rasûlallah! Biz sana, Mûsâ'ya, Tevrat'a ve Üzeyir'e iman ederiz, bunun dışındaki kitapları ve peygamberleri kabul etmeyiz." dediler. Hz. Peygamber de (s.a.v) buyurdu ki: "*Hayır! 'Allah'a, elçisi Muhammed'e, ona indirilen Kur'an'a ve ondan önce indirilmiş bütün kitaplara inanınız' deyiniz.*" Onlar, "Bunu yapmayız!" deyince işte bu ayet indi. Ve hepsi iman

⁶⁶⁴ حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَيْخٌ، مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ هَذِهِ الْآيَةِ (وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبِدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَلَكُمْ) [محمد: 38] قَالُوا: وَمَنْ «يُسْتَبَدَّلُ بِنَا؟» قَالَ: فَصَرَّبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مَنْكِبِ سَلْمَانَ ثُمَّ قَالَ: «هَذَا وَقَوْمُهُ هَذَا وَقَوْمُهُ» Bkz. Tirmizî, "Tefsîr", 47; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 16/63; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahîhayn*, 2/498.; Ebû 'Avâne, *Mustahrecu Ebî 'Avâne*, 19/277.; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âşâr*, 5/379,380.

⁶⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*, 18/262-263; 'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 3/341; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 6/372.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 6/186.

⁶⁶⁶ 'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, 3/20; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/658; Zehebî, *el-Muğni fî'd-Du'afâi*, 2/399.

ettiler.⁶⁶⁷

Rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kaynaklarından ise sadece Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı ve Beğavî'nin *Me'âlimu't-Tenzîl*'inde⁶⁶⁸ Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbas kanalıyla aktarılmıştır. Görüldüğü üzere isnadın sakıt olması sebebiyle konumuz olan rivayet, mevzû olarak tespit edilmiştir.⁶⁶⁹

2.1.66. Münafıklığın Alametleri

قوله صلى الله عليه وسلم ثلاثٌ من كنّ فيه فهو منافقٌ وإن صام وصلى وزعم أنه مسلم من إذا حدث كذب وإذا وعد

أخلف وإذا اتّمن خان

Hız. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kimde şu üç özellik varsa, namaz kılsa, oruç tutsa ve Müslüman olduğunu iddia etse bile, o münafıktır; Konuştuğunda yalan söyler, vadini yetine getirmez, emanete hıyanet eder.*”⁶⁷⁰

Rivayet aynı lafızlarla ve Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) kanalıyla, Nesâî'nin *Sünen*'inde; Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla ise Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahih*'i ve Ebû Avâne'nin *Müstahrec*'inde rivayet edilmiştir.⁶⁷¹ Görülebildiği kadarıyla incelenen tariklerin hepsi de sahihtir. Ayrıca konumuz olan hadise manaca çok benzeyen fakat küçük lafız farkları olan şeklinin, Ebû Hüreyre kanalıyla Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri olmak üzere daha fazla kaynaktan geçtiği tespit edilmiştir.⁶⁷² Dolayısıyla mana birliği göz önünde bulundurulduğunda konumuz olan hadis müttefekun aleyh olup sahihtir.

⁶⁶⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/243.

⁶⁶⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 11/44.; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 2/299.

⁶⁶⁹ Bu isnad daha önce 1.1.5. ve 2.1.27. hadislerde değerlendirildiği için tekrar açıklama ihtiyacı duyulmamıştır.

⁶⁷⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/247.

⁶⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/539; Nesâî, “İmân”, 20; Ebû 'Avâne, *Mustahrecu Ebî 'Avâne*, 1/30.; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/490

⁶⁷² حدثنا ابن سلام: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي سُهَيْلٍ نَافِعِ بْنِ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: حَدَّثَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (أَيُّةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبًا، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُوْتِمِنَ خَانَ) Bkz. Buhârî, “İmân”, 23, “Şehâdât”, 28, “Vesâyâ”, 8; Muslim, “İmân”, 107,109.; Tirmizî, “İmân”, 14.

2.1.67. Yüce Allah'ın (c.c.) Vasıfları

قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللهِ تَعَالَى وَلِلذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَمَا أَحَدٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللهِ تَعَالَى وَلِلذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ وَمَا أَحَدٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْعَذْرُ مِنَ اللهِ تَعَالَى وَلِلذَلِكَ أَرْسَلَ الرَّسَلَ وَأَنْزَلَ الْكُتُبَ

Hız. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah’tan (c.c.) daha kısıncı yoktur. Onun içindir ki fuhşun açığına da gizlisini de haram kılmıştır. Övülmeyi Allah’tan (c.c.) daha çok isteyen de yoktur. Onun içindir ki zatını övmüştür. Özür beyan edenin özrünü kabul etmeyi Allah’tan (c.c.) daha çok seven de yoktur. Bu sebeple kullarına peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir.”⁶⁷³

Rivayet meşhur bir hadis olup, birçok sahâbîden aynı manaya gelen farklı varyantlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Konumuz olan rivayet ise aynı lafızlarla ve Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) yoluyla İmam Müslim’in *Sahih*’inde geçmiştir.⁶⁷⁴ Ayrıca rivayetin ilâhine olan son kısmı olmaksızın, İmam Buhârî’nin *Sahih*’i, Tirmizî ve Dârimî’nin *Sünen*’leri ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde nakledildiği görülmüştür.⁶⁷⁵ Eksik olan kısmın ise Mugîre b. Şu’be kanalıyla gelen rivayette geçtiği tespit edilmiştir. Lafızları benzer olan ve daha geniş olan bu rivayet Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’leri olmak üzere birçok muteber hadis kaynağında geçmiştir.⁶⁷⁶ Netice itibariyle incelediğimiz hadis bu bilgiler ışığında, müttefekun aleyh olup sahihtir.

2.1.68. Hız. Peygamber’in (s.a.v) Ehl-i Kitâb’a Cevabı

روي إن وفد نجران قالوا لرسول الله صلى الله عليه وسلم لم تعيب صاحبنا قال ومن صاحبكم قالوا عيسى قال وأي شيء

⁶⁷³ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l- 'Akli's-Selîm*, 2/256.

⁶⁷⁴ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ (قال إسحاق: أخبرنا. وقال الأخران: حدثنا) جرير عن الأعمش، عن 674

مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَيْسَ أَحَدٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ. مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ. وَلَيْسَ أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللهِ. مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ. وَلَيْسَ أَحَدٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْعَذْرُ مِنَ اللهِ. مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ أَنْزَلَ الْكِتَابَ وَأَرْسَلَ الرَّسَلَ

675 حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عَمْرٍو: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ

Bkz. Buḥârî, (لا أحد أغير من الله، ولذلك حرّم الفواحش ما ظهر منها وما بطن، ولا شيء أحب إليه المدح من الله، ولذلك مدح نفسه) "Tefsîr", 130, 134, "Nikâh", 106; Muslim, "Tevbe", 32,33,34,35; Tirmizî, "Deavât", 103; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/113; Dârimî, "Nikâh", 37.

676 حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ وَرَادِ كَاتِبِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ الْمُغِيرَةِ قَالَ: قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ

لَوْ رَأَيْتُ رَجُلًا مَعَ امْرَأَتِي لَصَنَرْتُهُ بِالسَّيْفِ غَيْرَ مُصَفَّحٍ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: (تعجبون من غيرة سعد، والله لأنأ أغير منه، والله أغير مني، ومن أجل غيرة الله حرّم الفواحش ما ظهر منها وما بطن، ولا أحد أحب إليه العذر من الله، ومن أجل ذلك بعث المُنْبَشِرِينَ وَالمُنْذِرِينَ، وَلَا أَحَدٌ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللهِ، وَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ وَعَدَ اللهُ الْجَنَّةَ) Bkz. Buḥârî, "Tevhîd", 20; Muslim, "Liân", 17; İbn Hibbân, 13/86; Hâkim, *el-Müstedrek âle's-Şahiḥayn*, 4/398.

أقول قالوا تقول إنه عبد الله قال إنه ليس بعار أن يكون عبداً لله قالوا بلى فنزلت

Rivayet edildiğine göre Necran'dan gelen heyet Rasûlullah'a (s.a.v) "Niçin sâhibimizi aşağılıyorsun" dediler. Hz. Peygamber de: "*Sâhibiniz kimdir?*" buyurdu. Onlar: "Îsâ" dediler. Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz: "*Ben onun hakkında ne diyorum ki?*" buyurdu. Onlar: "O'nun Allah'ın kulu olduğunu söylüyorsun." dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v): "*Allah'ın kulu olmak noksanlık değildir.*" buyurdu. Onlar ise "Bilakis, bu bir noksanlıktır." dediler. Ayet, bu hâdise üzerine nazil olmuştur.⁶⁷⁷

Rivayet yapılan incelemelere rağmen hadis veya tefsir herhangi bir kaynakta isnadiyla bulunamamış, sadece Kelbî'ye isnad edilerek Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* isimli eserinde geçtiği görülmüştür.⁶⁷⁸ Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'i, Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*'i ve Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i gibi tefsir kaynaklarında ise rivayet herhangi bir kişiye isnad edilmeden nakledilmiştir.⁶⁷⁹

2.1.69. Câbir b. Abdullah'ın (r.a) Hz. Peygamber'e (s.a.v) Miras Hükümlerinden Sorması

جابر بن عبد الله رضي الله تعالى عنه يروى أنه أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم في طريق مكة عام حجة الوداع فقال

إن لي أختاً فكم آخذ من ميراثها إن ماتت

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) veda haccına gitmek üzere Mekke yolunda iken, Câbir b. Abdullah yanına gelerek dedi ki: "Bir kız kardeşim var, ölürse mirasından ben ne kadar alabilirim?"⁶⁸⁰

Rivayet hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Tefsir kaynaklarından sadece Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ında,⁶⁸¹ Kelbî > Ebû Sâlih > İbn Abbas kanalıyla aktarılmıştır. Görüldüğü üzere isnadın sakıt olması sebebiyle konumuz olan rivayet

⁶⁷⁷ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/260.

⁶⁷⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nuzûl*, 187.

⁶⁷⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 11/98; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, 2/315; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/111.

⁶⁸⁰ Ebüssuud Efendi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, 2/264.

⁶⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 11/101.

Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı ile Vâhidî'nin *Tefsîr*'inde, Übey b. Kâ'b yoluyla nakledildiği görülmüştür.⁶⁸⁶ Zeyleâ rivayeti naklettikten sonra hiçbir değerlendirmede bulunmamıştır. Münâvî ise rivayetin mevzû olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁷ İsnaddaki raviler incelendiğinde, Selâm b. Süleym et-Temîmî el-Medâinî, cerh-ta'dîl âlimlerince 'zayıf' görülmüş,⁶⁸⁸ Hârûn b. Kesîr⁶⁸⁹ ve Zeyd b. Sâlim⁶⁹⁰ ise kaynaklarda 'meçhul' olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla incelediğimiz rivayet bu sebeplerden dolayı şedîdu'd-d'af (çok zayıf) olarak tespit edilmiştir.

Buraya kadar olan bölümde *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*'in II. cildinde yer alan Nisâ suresindeki rivayetlerin tahriri yapılmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise rivayetler tablo halinde gösterilecek ve hadislerin sıhhat durumu sayısal olarak ifade edilecektir.

⁶⁸⁶ أخبرنا أبو جعفر كامل بن أحمد النحوي، أنا أبو عمرو محمد بن جعفر الشرطي، ثنا إبراهيم بن شريك الكوفي، ثنا أحمد بن عبد الله بن يونس اليربوعي، ثنا سلام بن سليم المدائني ثنا هارون بن كثير، عن زيد بن أسلم، عن أبيه، عن أبي أمامة، عن أبي بن كعب قال: قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: "من قرأ سورة النساء فكأنما تصدق على كل من ورث ميراثاً، وأعطى من الأجر كمن اشترى محرراً وبرئ من الشرك، وكان في مشيئة الله من الذين يتجاوز عنهم". Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 10/9; Vâhidî, *el-Vasîf*, 2/3.

⁶⁸⁷ Zeyle'î, *Tahrîcu'l-Ehâdîs*, 1/371; Münâvî, *el-Fetḥu's-Semâvî*, 2/546.

⁶⁸⁸ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 4/306; Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Câmi' li-'Ulûmi'l-İmâm Aḥmed - er-Ricâl*, 17/193; Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 4/133; İbn Ebî Ḥâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 4/260; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/277.

⁶⁸⁹ Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 8/226; İbn Ebî Ḥâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 9/94; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 8/440; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 4/286.

⁶⁹⁰ İbn Ḥacer, *Lisânu'l-Mizân*, 3/555, 8/310.

2.2. Değerlendirme

Ebüs-suûd Efendi Nisâ suresi tefsirinde toplam 71 rivayete yer vermiştir. Rivayetlerin durumunun daha iyi görülebilmesi için elde ettiğimiz sonuçlara genel itibariyle bakmak gerekirse karşımıza sıhhat ve kaynak dağılımı hakkında şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo-2

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar											Hadisin Hükümü
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>	<i>Tefsir Kaynakları</i>	
1.	√	√						√		√	√	Sahih
2.			√	√				√		√	√	Hasen
3.										√	√	Zayıf
4.			√			√		√		√	√	Hasen
5.										√	√	Çok Zayıf
6.		√	√	√				√			√	Sahih
7.			√			√		√		√	√	Hasen
8.		√		√		√		√		√	√	Sahih
9.			√							√	√	Zayıf

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebü Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
10.	√	√		√		√				√	√	Sahih
11.											√	İsnadı Bulunamadı
12.	√	√	√						√	√	√	Sahih
13.		√				√		√	√	√	√	Sahih
14.										√	√	Mevzû
15.	√	√		√	√					√	√	Sahih
16.			√							√	√	Zayıf
17.										√	√	Zayıf
18.					√			√		√	√	Sahih
19.										√	√	Zayıf
20.								√		√	√	Zayıf
21.						√				√	√	Zayıf
22.	√	√		√						√	√	Sahih
23.								√		√	√	Zayıf
24.										√	√	Zayıf

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
25.	√	√								√	√	Sahih
26.		√	√					√		√	√	Sahih
27.											√	Zayıf
28.	√	√	√	√							√	Sahih
29.											√	Zayıf
30.										√	√	Zayıf
31.	√	√			√			√		√	√	Sahih
32.	√	√	√							√	√	Sahih
33.	√	√			√				√	√	√	Sahih
34.	√	√				√		√		√	√	Sahih
35.	√	√	√					√		√	√	Sahih
36.	√	√			√	√		√		√	√	Sahih
37.		√		√		√		√		√	√	Sahih
38.										√	√	Zayıf
39.	√	√		√		√		√		√	√	Sahih

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
40.	√	√	√	√				√		√	√	Sahih
41.			√		√	√				√	√	Hasen
42.											√	İsnadı Bulunamadı
43.						√				√	√	Zayıf
44.										√	√	Hasen
45.										√	√	Zayıf
46.										√	√	Zayıf
47.	√	√		√				√		√	√	Sahih
48.	√	√	√	√	√			√		√	√	Sahih
49.	√							√		√	√	Sahih
50.	√	√		√		√		√		√	√	Sahih
51.											√	Mevzû
52.										√	√	Sahih
53.		√			√	√		√		√	√	Sahih
54.	√	√	√	√		√		√		√	√	Sahih

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar											Hadisin Hükümü
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebü Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>	<i>Tefsir Kaynakları</i>	
55.	√	√						√		√	√	Sahih
56.		√	√	√	√	√		√		√	√	Sahih
57.	√	√	√	√	√	√		√		√	√	Sahih
58.										√	√	Zayıf
59.								√		√	√	Sahih
60.	√	√	√	√	√	√				√	√	Sahih
61.											√	İsnadı Bulunamadı
62.			√	√	√	√		√	√	√	√	Sahih
63.			√	√	√	√		√	√	√	√	Sahih
64.			√							√	√	Hasen
65.											√	Mevzû
66.	√	√	√		√			√		√	√	Sahih
67.	√	√	√					√	√	√	√	Sahih
68.											√	İsnadı Bulunamadı
69.											√	Mevzû

Nisâ Suresindeki Rivayetler												
Hadis No:	Rivayetlerin Geçtiği Kaynaklar										Hadisin Hükümü	
	<i>Buhârî</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tirmizî</i>	<i>Ebû Dâvûd</i>	<i>Nesâî</i>	<i>İbn Mâce</i>	<i>İmam Mâlik</i>	<i>Ahmed b. Hanbel</i>	<i>Dârimî</i>	<i>Diğer Hadis K.</i>		<i>Tefsir Kaynakları</i>
70.	√	√	√	√	√	√				√	√	Sahih
71.											√	Çok Zayıf

Tabloda Nisâ suresi tefsirindeki toplam 71 rivayetin sıhhat ve kaynak durumu verilmiştir. Zikredilen 71 rivayetin, 38 tanesi sahih, 6'sı hasen, 17'si zayıf, 2'si çok zayıf, 4'ü mevzu olarak tespi tedilmiş, 4'ünün de isnadı bulunamamıştır. Daha geniş bilgiye genel değerlendirmede yer verileceği için bu kadarıyla iktifa edilecektir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu başlık altında Ebüssuûd efendinin Âl-i İmrân ve Nisâ surelerinde kullanmış olduğu rivayetlerin kaynak dağılımı ile hadislerin sayısal ve yüzdellik sıhhat derecesi tablo usulüyle gösterilecektir. Sonrasında ise rivayetler hakkında detaylı değerlendirme yapılacaktır.

Tablo-3

	Müttefekun Aleyh (Buhârî-Müslim)	Yalnız Buhârî'de Geçenler	Yalnız Müslim'de Geçenler	Kütüb-i Tis'a'da Geçenler (Buhârî ve Müslim hariç)	Kütüb-i Tis'a Dışındakiler	Kaynağı Olmayan	Genel toplam
Adet	33	2	14	32	50	8	139
Oran %	%23,74	%1,44	%10,07	%23,03	%35,97	%5,75	%100
Genel Toplam: 139							

Tablo-4

SIHHAT AÇISINDAN HADİSLER	HADİS SAYISI	YÜZDELİK ORANI
SAHİH	58	%41,74
SAHİH Lİ GAYRİHÎ	2	%1,44
HASEN	12	%8,63

HASEN Lİ GAYRİHÎ	1	%0,72
ZAYIF	46	%33,09
ÇOK ZAYIF	4	%2,88
MEVZÛ	8	%5,75
ASLI BULUNAMAYAN	8	%5,75
GENEL TOPLAM: 139 / GENEL ORAN: %100		

Osmanlı Devleti yükseliş döneminin parlak simalarından olan Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm* adlı tefsirinin II. cildindeki Âl-i İmrân ve Nisâ surelerinde yer alan rivayetlerden yola çıkarak, onun rivayet kullanımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Farklı alanlarda birçok eser telif etmesine rağmen Ebüssuûd Efendi'nin hadis alanında hiçbir eserinin olmaması, tefsirindeki hadis kullanma metodunu daha da mühim hale getirmiştir.

Görülebildiği kadarıyla Ebüssuûd Efendi kaleme almış olduğu tefsirinde, kendinden önce yaşamış ve kendi alanında ekol diyebileceğimiz dirayet tefsirlerinden Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ve Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'inden, rivayet tefsirlerinden ise Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ı ve Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* isimli tefsirlerinden çokça faydalanmıştır. İncelenen rivayetlerin çoğunun adı geçen eserlerde aynı ayetlerde geçmesi de bunu göstermektedir. Bu rivayetlerin tahkik edilmeden aktarılması ise eserinin rivayet bağlamındaki sıhhatini olumsuz etkilemiştir.

Müellif, ayetlerin konularına uyumlu bir şekilde hadisleri aktarmış, kiminde sahâbî ismi vermiş, kiminde Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet etmekle yetinmiştir. Rivayetlerin hükmü noktasında herhangi bir değerlendirme yapmamış, kendisine atıf yapılan hadis kaynağını nadiren zikretmiştir. Rivayetler duruma göre bazen çok az, bazen de sefer namazı gibi Hanefî mezhebinin diğer mezheplere muhalefet ettiği yerlerde ispat sadedinde peş peşe verilmiştir. Ayrıca Ebüssuûd Efendi'nin Nisâ

suuresinde yer verdiği rivayetlerin, daha sahih olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Böyle olmasında, Âl-i İmrân suresinde iman, tevhit, ahiret, cennet ve cehennem gibi itikadi konuların daha çok işlenmesi, Nisâ suresinde ise muamelat ve ahkam konularının ağırlıklı olması etkili olmuştur diyebiliriz.

Çalışmamızın sonuçlarına okuyucunun daha hızlı vakıf olabilmesi için konumuz olan rivayetlerin durumu, görüldüğü üzere dört tablo halinde verildi. Birinci ve ikinci tablolarda Âl-i İmrân ve Nisâ surelerindeki hadislerin geçtiği kaynaklara işaret edildi. Bu şekilde 139 rivayetin hangi kaynaklarda geçtiğinin hızlıca görülme imkânı sağlanmış oldu.

Üçüncü tabloda rivayetlerin kaynaklara göre dağılımı sayısal ve yüzdelerle olmak suretiyle, Müttetekun aleyh olanlar, yalnız Buhârî’de geçenler, yalnız Müslim’de geçenler, Kütüb-i Tis’a’da geçenler, Kütüb-i Tis’a dışındakiler ve kaynağı olmayan hadisler şeklinde gösterildi.

Son olarak dördüncü tabloda ise üzerinde çalıştığımız rivayetlerin sıhhat durumları, sayısal verilerle sahih, sahih li gayrihî, hasen, hasen li gayrihî, zayıf, çok zayıf, mevzû ve tahrîci yapılamayanlar şeklinde ifade edildi.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Ebüssuûd Efendi’nin tefsirinde kullanmış olduğu 139 rivayetten 73 (%52,53) tanesi güvenilir hadislerden kalanı ise sıhhat olarak problemlilerden oluşmuştur. Aynı şekilde kullandığı rivayetlerden 81 (%58,28) tanesi Kütüb-i Tis’a’da, 50’si (%35,97) ise Kütüb-i Tis’a dışındaki kaynaklarda bulunmaktadır. 8 (%5,75) rivayetin isnadı tespit edilememiş, âlimler tarafından da hakkında herhangi bir değerlendirme tespit edilememiştir. Rivayetlerden 8 (%5,75) tanesinin de mevzu olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak tefsirinde kullandığı rivayetlerin çoğunluğu, güvenilir kaynaklarda geçse de zayıf rivayetlerin çokluğu, uydurma ve asılsız haberlerin varlığı, müellifin kullandığı rivayetlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini göstermiştir.

SONUÇ

Dönemindeki âlimler tarafından müftî'l-en'âm, sultanu'l-müfessirîn, hâtimetü'l-müfessirîn, şeyhülislâm gibi unvanlara layık görülen ve Osmanlı'nın zirve devrinde yaşamış olan Ebüssuûd Efendi'nin kaleme aldığı eserlerin belki de en önemlisi, birçok esere kaynaklık yapmış ve ziyadesiyle ilgi görmüş olan *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* isimli tefsiri olmuştur. Ebüssuûd Efendi, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine önem vermiş, sonrasında ise uygun gördüğü yerlerde ayetleri hadislerle açıklamıştır. Eser dirayet tefsiri kategorisinde görülmesine rağmen binden fazla rivayeti ihtiva ettiği için rivayet tefsiri olarak da kategorize edilebileceğini savunanlar olmuştur. İşaret edilen bu rivayet bolluğu sebebiyle bu çalışmada Âl-i İmrân ve Nisâ surelerindeki rivayetlerin tahrir ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Ebüssuûd Efendi tefsirini yazarken surelerin ve ayetlerin fazileti, ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlama, dilsel bir kaideyi açıklama, sevaba teşvik, tarihi olayları açıklığa kavuşturma gibi amaçlardan dolayı çok sayıda rivayet kullanmaktan imtina etmemiştir. Bu husus, özellikle muhaddislerin rivayet yönünü çokça tenkit ettiği surelerin ve ayetlerin fazileti, nüzul sebebi ve isrâiliyat gibi meselelerde kendisini daha da çok göstermiştir. Bundan dolayı Ebüssuûd Efendi'nin tefsirindeki rivayet kullanımı, zaman zaman ilmî çalışmalarda tartışma konusu olmuş ve işin bu tarafı tefsirin tenkide açık tarafını oluşturmuştur. Kanaatimizce Ebüssuûd Efendi'nin içinde yaşadığı dönem böyle bir tutuma zemin hazırlamıştır. Çünkü o dönemdeki çalışmaların genel karakteristik özelliklerine bakıldığında, Müslümanların karşılaştıkları rivayetlere daha müsamahakâr davrandığı, tetkik ve tahkik yolundan ziyade kabul tarafını tercih ettikleri görülmüştür. Bir nevi her türlü rivayet hüsn-i kabule mazhar olmuştur. Bunda Osmanlı halkında Rasûlullah'a (s.a.v) karşı beslenen sevgi ve ihtiramın çokça etkisi olmuştur.

Ebüssuûd Efendi'nin tefsirinde kullanmış olduğu 139 rivayetten 73 tanesinin sahih lizatîhi, sahih ligayrihi, hasen lizatîhi yahut hasen ligayrihi türünden makbul rivayetlerden oluştuğu görülmüştür. 46 rivayetin amellerin faziletleri, tarih, siyer gibi konularda kullanılabileceği hususunda alimlerin genel kabulünden bahsedebileceğimiz zayıf rivayetlerden 4'ünün ise çok zayıf hadislerden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Rivayetlerden 8'i mevzu, 8'i ise isnadı tespit edilemeyen türdendir.

Kullanılan rivayetlerin güvenilirliği hususunda ihtiyatla yaklaşılması gereken bir tablo ortaya çıkmıştır. Böyle olmasında, Ebüssuûd Efendi'nin kendisinden önce yazılmış olan tefsirlerdeki rivayetleri öylece iktibas etmesinin etkili olduğu görülmüştür. Ebüssuûd Efendi çoğunlukla hadis kaynaklarını ve isnadı zikretmemiş, rivayetlerin zayıflığı veya sahihliği hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ayrıca bazı yalancılıkla itham edilmiş ravilerin ekseriyeti surelerin fazileti gibi konulardaki rivayetlerini tefsirinde kullanmaktan geri durmamıştır.

Bizi bu eseri tetkik etmeye sevk eden ana sebep içinde barındırdığı rivayetler üzerinde herhangi bir ilmî çalışmanın olmamasıdır. Bu çalışmayla beraber diğer ciltlerdeki rivayetlerin de tahkike tabi tutularak, bütün ciltlerin tamamlanması ve *rşd'l- 'Akli's-Selm* tefsirindeki hadislerin tamamının otantik durumunun ortaya konulması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abd b. Humejd, Ebû Muhammed ‘Abdulhamîd b. Humejd b. Naşr. *el-Muntehab min Musnedi ‘Abdi İbn Humejd*. thk. Muştafâ el-‘Adevî. 2 Cilt. b.y.: Dâru’l-Belensiyye, 1423/2002.
- ‘Abdu’l-Ğanî el-Mağdisî, Ebû Muhammed ‘Abdulğanî b. ‘Abdulvâhid ed-Dimeşkî. *el-Emri bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehyu ‘ani’l-Munker*. thk. Semîr b. Emîn ez-Zehîrî. b.y.: y.y., 1416/1995.
- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan’ânî. *el-Muşannef*. thk. Habîburrahmân el-‘Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403.
- , *Tefsîru ‘Abdurrezzâk*. thk. Mağmûd Muhammed ‘Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1999.
- ‘Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Hâdî el-Cerâhî el-‘Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu’l-Fidâ’. *Keşfu’l-Ğafâ’*. thk. ‘Abdu’l-Ğamîd b. Aḥmed b. Yûsuf b. Hendâvî. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, 1420/2000.
- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû ‘Abdullâh Aḥmed b. Muhammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi‘ li-‘Ulûmi’l-İmâm Aḥmed - el-Fıkh*. thk. Ḥâlid er-Ribât - Seyyid ‘İzzet ‘Îyd. b.y.: y.y., ts.
- , *el-Câmi‘ li-‘Ulûmi’l-İmâm Aḥmed - er-Ricâl*. thk. Ḥâlid er-Ribât - Seyyid ‘İzzet ‘Îyd. b.y.: Dâru’l-Felâh, 14030/2009.
- , *Müsnedü’l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna’ût - ‘Âdil Muşîd v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Akgündüz, Ahmet. “Ebüssuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ‘Alî b. el-Ca’d., ‘Ubeyd el-Cevherî. *Musnedu İbni’l-Ca’d*. thk. ‘Âmir Aḥmed Ḥaydar. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- ‘Ali el-Ğârî, Ebû’l-Ḥasen Nûrüddîn ‘Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrâru’l-Merfû‘ati fi’l-Aḥbâri’l-Mevdû‘ati el-Ma’rûf bi’l-Mevdû‘ati’l-Kubrâ*. thk. Muhammed eş-Şabbâğ. Beyrut: y.y., ts.
- , *el-Maşnû‘ fi M‘arifeti’l-Ğadîsi’l-Mevdû‘ (el-Mevdû‘âtu’s-Şuğrâ)*. thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: y.y., 1398.

- Âlûsî, Maĥmûd b. ‘Abdullâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-Me‘ânî fî Tefsîr el-Kur‘ânî'l-‘Azîm ve’s-Seb‘u'l-Meşânî*. thk. ‘Alî ‘Abdubârî ‘Atîyye. 16 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye; Beyrut: y.y., 1415.
- Atâî, Nev‘îzade, *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-şakâ'ik: Nev'îzade Atâyî'nin şakha'ik zeyli: (inceleme - tenkitli metin) = Hadâ'iq al-haqâ'iq fî takmilat al-shaqâ'iq = Hadâ'iq al-haqâ'iq fî takmila al-shaqâ'iq*. 2 Cilt. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2017.
- Ateş, Süleyman. “İrşâdü'l-Akli's-Selîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/456-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *İstanbul Kütüphanelerine göre Ebussuûd Bibliyografyası*. İstanbul, 1967.
- Aydemir, Abdullah. *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- , “Ebussuûd Efendi”. *Diyanet İlmi Dergi* 12/5 (1973), 283-295.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l Ârifîn Esmâü Müellifîn ve Âsâru'l Musannifîn*. İstanbul, 1951.
- Baysun, M. Cavid Baysun. “Ebussuud Efendi”. *MEB, İslam Ansiklopedisi*. 4/94-99. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1978.
- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muĥammed Maĥmûd b. Aĥmed. *Meġâni'l-Aĥyâr fî Şerĥi Esâmi'r-Ricâl Me‘ânî'l-Âşâr*. thk. Muĥammed Ĥasan Muĥammed Ĥasen İsmâîl. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1427/2006.
- Begavî, Ebû Muĥammed el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muĥammed b. el-Ferrâ’. *Me‘âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur‘ân*. thk. Muĥammed ‘Abdullâh en-Nimr v.dġr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1417/1997.
- , *Şerĥu's-Sunne*. thk. Şu‘ayb el-‘Arnavûd - Muĥammed Zuheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Dimaşk; Beyrut: el-Mektebi'l-İslâmî, 1403/1983.
- Beydâvî, Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh b. ‘Ömer el-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te`vîl*. thk. Muĥammed ‘Abdurrahman el-Mar‘aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aĥmed b. el-Hüseyn b. ‘Alî el-Ĥüsrevcirdî. *Delâ'ilu'n-Nubuvve ve Ma`rifetu Aĥvâli Şâĥibi's-Şerî'a*. thk. ‘Abdu'lmu`tî Kâl'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408/1988.

- , *el-Esmâ' ve's-Sıfât*. thk. 'Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Cidde: Mektebetu's-Sevâdî, 1413/1993.
- , *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aâtâ. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- , *es-Sunenu's-Şagîr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Karaçi: y.y., 1410/1989.
- , *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âşâr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. 15 Cilt. Karaçi: y.y., 1412/1991.
- , *Şu'abu'l-Îmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- , *el-Medhal ile's-Suneni'l-Kubrâ*. thk. Muhammed Avvâme. Kahire: Daru'l Yüsr, 2017.
- Bezzâr, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Amr. *el-Baḥru'z-Zehḥâr*. thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1988/2009.
- Boyalık, Mehmet Taha. *el-Keşşâf Literatürü*. İstanbul: İSAM, 2019.
- Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *ed-Du'afâ'u's-Şagîr*. thk. Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. İbrahim b. Ebî'l-'Ayneyn. b.y.: y.y., 1426/2005.
- , *et-Târîhu'l-Kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- , *Şaḥîhu'l-Buḥârî* 5. thk. Muştafa Dîb el-Buḡâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Mustafa Çiçekler Çiçekler. thk. M. A. Yekta Saraç Saraç. 3 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2016.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri*. çev. Ali Hüsrevoğlu vd. Erkam yayınları, 2013.
- Bûşîrî, Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Ebî Bekr b. İsmail b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûşîrî el-Kenânî. *İthâfu'l-Hıyereti'l-Mehere bi'Zevâidi'l-Mesânîdi'l-'Aşere*. thk. Dâru'l-Mişkât li'l-Baḥşi'l-'İlmî bi İşrâfi Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420/1999.
- , *Mişbâhu'z-Zucâce fî Zevâidi İbni Mâce*. thk. Muhammed el-Muntekâ el-Kişnâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, 1403.

- Cenedî, Ebû Sa'îd el-Mufađđal b. Muĥammed el-Muĥri'. *Feğâ'ilu Mekke*. thk. Ebû 'Ubeyde Cûde Muĥammed. b.y.: y.y., 1441.
- Cengiz, Osman. *16. yüzyıl osmanlı düşüncesinin kaynakları: Çivizâde - Ebussu'ûd - Birgivî*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. baskı., 2019.
- Ceşşâs, Ebû Bekir Aĥmed b. 'Alî er-Râzî. *Âĥkâmu'l-Ķur'ân*. thk. Muĥammed 'Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cevreĥânî, Ebû 'Abdullâh el-Ĥuseyn b. İbrâhîm b. el-Ĥuseyn b. Ca'fer 'el-Hemezânî. *el-Ebâfil ve'l-Menâkîr ve's-Şihâh ve'l-Meşâhîr*. 2 Cilt. Riyad; Hindistan: Dâru's-Şemî'î li'n-Neşri ve't-Tevzî'i; Muessesetu Dâru'd-Da'veti't-Ta'limiyyeti'l-Ĥayriyye, 1422/2002.
- Cuveynî, Ebû'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh. *Ġıyâsi'l-'Umem fî İltiyâsi'z-Zulem*. thk. 'Abdul'azîm ed-Dîb. b.y.: y.y., 1401.
- Çelik, Taha. "Korku namazı ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 209-234.
- Dâreĥuĥnî, Ebû'l-Ĥasen 'Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sunenu'd-Dâreĥuĥnî*. 5 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- , *Ta'likâtu'd-Dâreĥuĥnî 'alâ'l-Mecrûĥîn l'İbni Ĥibbân*. thk. Ĥâlîl b. Muĥammed el-'Arabî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1994.
- , *Zikru Esmâi't-Tâbi'in ve Men ba'dehum mimmen Şahĥat Rivâyetuhu 'ani's-Şikât inde'l-Buĥârî ve Muslim*. thk. Bûrân eđ-Đannâvî - Kemâl Yûsuf el-Ĥût. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Şeĥâfiyye, 1406/1985.
- Dârimî, Ebû Muĥammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Ĥuseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muĥnî, 1412/2000.
- Demir, Abdullah- Günay, Ramazan. *Şeyhülİslam Ebussuud Efendi'nin Fetvaları Fetava-yı Ebussuud*. İstanbul: SD Yayınevi, 2020.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. basım., 2007.
- Demirtaş, H. Necatî. *Fetvâları ile Şeyhülİslâm Ebussuûd Efendi*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016.
- Deylemî, Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh b. Fenâĥserû 'Ebû Şucâ' Hemezânî. *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Ĥiĥâb*. thk. es-Sa'îd b. Besyûnî Zaĥlûl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.

- Doğan, İshak. *Osmanlı müfessirleri*. Cağaloğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülİslâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı, 2018.
- Düzenli, Pehlül. “Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”.
Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 3/5 (2005), 441-475.
- , *Şeyhülİslâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.
- Ebû Bekr el-Hallâl, Aḥmed b. Muḥammed el-Bağdâdî. *es-Sunne*. thk. Dr. ‘Aṭiyye ez-Zehrânî. 7 Cilt. Riyad: Dâru’r-Râye, 1989.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. thk. Şu‘ayb el-’Arna‘ût. Beyrut: y.y., 1408/1987.
- , *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb el-’Arnavûd. 7 Cilt. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ḥayyân, Muḥammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelüsî. *el-Baḥru’l-Muḥîṭ fi’t-Tefsîr*. thk. Şıdkî Muḥammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- Ebû İshâk el-Fezârî, İbrâhîm b. Muḥammed. *es-Siyer*. thk. Fârûk Ḥammâde. Beyrut: y.y., 1987.
- Ebû Nuaym el-İşfahânî, Ebû Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî. *Delâ’ilu’n-Nubuvve*. thk. Muḥammed Ravâs Kâal‘acî - ‘Abdubberr ‘Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’n-Nefâ’is, 1406/1986.
- , *el-Musnedu’l-Mustahrec ‘alâ Şaḥîhi’l-İmâm Muslim*. thk. Muḥammed Ḥasan eş-Şâfi‘î. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1417/1996.
- , *Ḥilyetu’l-Evliyâ’ ve Ṭabakâtu’l-Aşfiyâ’*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî; Dâru’l-Fikr li’t-Ṭabâ’ati ve’n-Neşri; Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1394/1974.
- , *Ma’rifetu’s-Şaḥâbe*. thk. ‘Âdil b. Yûsuf el-‘Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru’l-Vaṭan, 1419/1998.
- , *Târîḫu İşbahân = ‘Aḥbâru İşbahân*. thk. Seyyid Kisrevî Ḥasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1410/1990.
- Ebû ‘Avâne, Ya‘kûb b. İshâk en-Nîsâbûrî. *Mustahrecu Ebî ‘Avâne*. thk. Eymen b. ‘Ârif ed-Dimeşki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1419/1998.
- Ebû Ya‘lâ, Aḥmed b. ‘Alî el-Mevsilî. *Musnedu Ebî Ya‘lâ*. thk. Ḥuseyn Selîm Esed. 13 Cilt. Dimaşk: y.y., 1404/1984.

- Ebû'l-Leyş es-Semerķandî, Naşr b. Muḥammed. *Baḥru'l- 'Ulûm*. thk. Maḥmûd Mataracı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- , *Tenbîhu'l-Ġâfilîn bi-Eḥâdişi Seyyidi'l-Enbiyâ'i ve'l-Murselîn*. thk. Yûsûf 'Ali Bedrî. Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 3. Basım, 1421/2000.
- Ebû'ş-Şeyḥ, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muḥammed el-Işbehânî. *Aḥlâķu'n-Nebî ve Âdâbuhû*. thk. Şâlih b. Muḥammed. b.y.: y.y., 1419/1998.
- Ebüssuud Efendi, Muhammed el-İmâdi, *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, ts.
- Efendioĝlu, Mehmet. "Saîd b. Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/562. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Silsiletü'l-eḥâdişi's-şahîḥa ve şey'ün min fıkhihâ ve fevâ'idihâ*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l Meârif, 2002.
- , *Silsiletü'l-eḥâdişi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*. Riyad: Daru'l Meârif, 1992.
- , *Za'ifu't-Tergîb ve't-terhîb*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Ma'ârif, 2000.
- Fâkihî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâķ el-Mekkî. *Aḥbâru Mekke fî Qadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*. thk. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Ḥaḍar li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2. Basım, 1414/1994.
- Fettenî, Muḥammed Ṭâhir b. 'Alî eş-Şiddîķ el-Hindî. *Tezķiratu'l-Mevdû'ât*. b.y.: y.y., 1343.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed. *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Ḥâkim, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Mustedrek âle's-Şahîḥayn*. thk. Muştafâ 'Abdulķâdir 'Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Ḥarâ'itî, Ebû Bekr Muḥammed b. Ca'fer b. Muḥammed b. Sehl es-Sâmirî. *Mekârimu'l-Aḥlâķ*. thk. Eymen 'Abdulcâbir el-Baḥirî. Kahire: y.y., 1419/1999.
- Ḥâris b. Ebû Usâme, Ebû Muḥammed el-Ḥâriş b. Muḥammed el-Baĝdâdî. *Musnedu'l-Ḥâriş = Buĝyetu'l-Bâḥiş 'an Zevâidi Musnedi'l-Ḥâriş*. thk. Ḥuseyn Aḥmed Şâlih el-Bâkirî. 2 Cilt. Medine: Merkezu Ḥıdmeti's-Sunne, 1413/1992.
- Hasen el-Ḥallâl, Ebû Muḥammed el-Ḥasan b. Muḥammed el-Baĝdâdî. *el-Mecâlisu'l-Aşerati'l-Emâlî li'l-Ḥasan el-Ḥallâl*. b.y.: y.y., 1411/1990.

- Hañîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aħmed b. 'Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*. thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraķî - İbrâhîm Ħamdî el-Medenî. Medine: y.y., ts.
- , *Târîhu Bağdâd*. thk. Muştafa Abdulkadir 'Ata. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417.
- Hañîb eş-Şîrbînî, Muħammed b. Aħmed eş-Şâfi'î. *es-Sirâcu'l-Munîr fî'l-İ'âneti 'alâ Ma'rifeti Ba'di Me'ânî Kelâmi Rabbinâ'l-Ħakîmi'l-Ħabîr*. 4 Cilt. Kahire: Maţba'atu Bûlâķ, 1285.
- Ħâzin, Ebû'l-Ħasen 'Alî b. Muħammed. *Lubâbu't-Te'vîl fî Me'ânî't-Tenzîl*. thk. Muħammed 'Alî Şâhîn. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Heysemî, Ebu'l-Ħasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Suleymân. *Keşfu'l-'Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr*. thk. Ħabîburrahmân el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1399/1979.
- , *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*. thk. Ħusâmeddîn el-Ķudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ķudsî, 1414/1994.
- Imber, Colin. *Şeriat ile Kanun arasında Ebussuûd Efendi*. çev. Mürteza Bedir Bedir. İstanbul: Ketebe, 2022.
- İbn Bişrân, Ebû'l-Ķâsım 'Abdumelik b. Muħammed b. 'Abdullâh b. Bişrân el-Bağdâdî. *Emâlî İbn Bişrân - el-Cuz'u's-Şânî*. thk. Aħmed b. Suleymân. Riyad: y.y., 1420/1999.
- İbn Cumey' eş-Şaydâvî, Ebû'l-Ħuseyn Muħammed b. 'Aħmed b. 'Abdurrahmân b. Yahyâ b. Cumey' el-Ĝassânî. *Mu'cemu'ş-Şuyûh*. thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmirî. Beyrut; Trablus: Dâru'l-İmân, 1405/1984.
- İbn Ebû Ħâtim, Ebû Muħammed 'Abdurrahman b. Muħammed er-Râzî. *el-Cerħ ve't-Ta'dîl*. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1371/1952.
- , *el-Merâsîl*. thk. Şükrullâh Ni'metullâh Ķucânî. Beyrut: y.y., 1397.
- , *Tefsîru'l Ķur'ânî'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muħammed eţ-Ṭayyib. 13 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Kitâbu'l-Muşannef fî'l-Eĥâdiş ve'l-'Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ħût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409.
- , *el-Musned*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî - Aħmed b. Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaţan, 1418/1997.

- İbn Ebî 'Âşım, Ebû Bekr b. Aḥmed b. 'Amr eṣ-Şeybânî. *el-Cihâd*. thk. Musâ'id b. Suleymân er-Râşid el-Cemîd. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1409.
- , *Kitâbu's-Sunne*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebu'l-İslâmî, 1980.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Ubeyd el-Ḳureşî el-Bağdâdî. *el-Vera'*. thk. Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Ḥamd el-Ḥamûd. Kuveyt: y.y., 1408/1988.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *ed-Dirâye fî Tahrici Eḥâdisi'l-Hidâye*. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- , *el-Meṭâlibu'l-'Âliyye bi Zevâ'idi'l-Mesânidi's-Semâniyye*. 19 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-'Âşime, 1419/1998.
- , *et-Telḥîşu'l-Ḥabîr fî Tahric Eḥâdisi'r-Râfi î el-Kebîr*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1989.
- , *Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîh el-Buḥârî*. thk. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- , *İthâfu'l-Mehere bi'l-Ḳavâidi'l-Mubtekire min Eṭrâfi'l-'Aşere*. thk. Merkezu Ḥidmeti's-Sunne ve's-Sıra. 19 Cilt. b.y.: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1415/1994.
- , *Lisânu'l-Mîzân*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- , *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muḥammed 'Avvâme. Suriye: y.y., 1406/1986.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, 1326/1908.
- , *Taglîku't-ta'lik*. thk. Saîd Abdurrahman Saîd Abdurrahman. Beyrut; Amman: el Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Bustî. *el-Mecrûḥîn mine'l-Muḥaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*. thk. Maḥmûd İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- , *es-Şahîh*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- , *es-Şikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifi'l-'Osmâniyye, 1393/1973.
- , *Meşâhîru 'Ulemâi'l-Emşâr ve A'lâmu Fuḳahâi'l-'Aḳṭâr*. thk. Merzûk 'Alî İbrâhîm. b.y.: y.y., 1411/1991.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Hımyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Sakka v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî. *Şahîhu İbni Huzeyme*. thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1398/1978.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.
- , *Musnedu'l-Fârûk*. thk. 'Abdulmu'tî Kâ'acî. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ', 1411/1991.
- , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- İbn Mende, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya. *Fethu'l-Elbâb fi'l-Kunâ ve'l-Elkâb*. thk. Ebû Ḳuteybe Nazzar Muhammed el-Fâriyâbî. Riyad: y.y., 1417/1996.
- İbn Nuḳta, Ebû Bekir Muhammed b. 'Abdilğani b. Ebî Bekir b. Şuca' Ma'înuddîn b. Nuḳta el-Bağdâdî. *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvâti's-Sunen vel-Mesânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. b.y.: y.y., 1408/1988.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Aḫmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Câmi'u'l-'Ulûm ve'l-Hikem*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - İbrahim Bâcis. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1422/2001.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*. thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1388/1968.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî. *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*. thk. İbrâhîm Muhammed Ramaḍân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ḳalem, 1414/1993.

- İbn Şâhîn, Ebû Hafş 'Omer b. Aḥmed el-Bağdâdî. *et-Terğîb fî Feğâ'ili'l-'A'mâl ve Şevâbu Zâlik*. thk. Muḥammed Ḥasan Muḥammed Ḥasan İsmâîl. Beyrut: y.y., 1424/2004.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taḳiyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî. *Mecmû'u'l-Fetâvâ - İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahman b. Muḥammed b. Kâsım. Medine: y.y., 1416/1995.
- İbn Vehb, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Vehb el-Mısrî el-Ḳureşî. *Tefsîru'l-Ḳur'ân mine'l-Câmi'*. thk. Mikloş Muranyi. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003.
- İbn 'Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed. *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fağlih*. thk. Ebû'l-'Eşbâl ez-Zehîrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1415/1994.
- , *el-İstiğâ' fî Ma'rifeti'l-Meşhûriyne min Ḥameleti'l-İlmi bi'l-Kunâ*. thk. Abdullâh Merḥûl es-Sevâlîme. Riyad: y.y., 1405/1985.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafş Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Ḥanbelî ed-Dimeşķî en-Nu'mânî. *el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviğ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn 'Adiy, Ebû Aḥmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviğ. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Ḳâsım 'Alî b. el-Ḥâsen. *Târîḫü Dimeşķ*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- , *Tebyînu Kizbi'l-Mufterî fî-mâ Nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Ḥâsan el-Eş'arî*. Beyrut: y.y., 1404/1983.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû'l-Ḥâsen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Şahâbe*. thk. 'Alî Muḥammed Mu'avviğ - 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-Uşûl*. thk. 'Abdulkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ḥulvânî, 1389/1969-1392/1972.
- İbnu'l-Fâḫir, Ebû Aḥmed Ma'mer b. Abdilvâhid b. Recâ' b. Abdilvâhid b. Muḥammed b. el-Fâḫir el-Ḳureşî es-Semerķandî el-İşbahânî. *Mucebâtu'l-Cenne - İbnu'l-Fâḫir*. thk. Nâşir b. Aḥmed b. en-Neccâr ed-Dimyâtî. b.y.: y.y., 1423/2002.

- İbnu'l-Mulakkın, Ebû Hafş 'Omer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mıṣrî. *el-Bedru'l-Munîr fî Tahrîci'l-Eḥâdîs ve'l-Âṣâri'l-Vâkı'a fi'ş-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Muṣtafâ Ebu'l-Ġayt vd. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425/2004.
- , *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i'ş-Şaḥîh*. Dımaşk: y.y., 1429/2008.
- , *Tezkiretu'l-Muḥtâc 'ilâ 'Eḥâdîsi'l-Minhâc*. thk. Ḥamdî 'Abdulmecîd es-Selefî. Beyrut: y.y., 1415/1994.
- İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *Kitâbu Tefsîri'l-Ḳur'ân*. thk. Sa'd b. Muḥammed Sa'd. 2 Cilt. Medine: Dâru'l-Me'âşir, 1423/2002.
- İbnu's-Şavvâf, Ebû 'Alî Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥâsen el-Baġdâdî. *es-Şânî min Eczâi İbni's-Şavvâf*. b.y.: y.y., 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Baġdâdî. *eḏ-Ḍu'afâ' ve'l-Metrûkûn*. thk. 'Abdullâh el-Ḳâḏî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985.
- , *Mevdû'ât*. thk. 'Abdurrahmân Muḥammed 'Oṣmân. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966-1968.
- , *'İlelu'l-Mutenâhiye fî'l-Eḥâdîsi'l-Vâhiye*. thk. İrşâdu'l-Ḥaḳḳi'l-Eṣerî. 2 Cilt. Faysalabad: 'İdâretu'l-'Ulûmi'l-'Eseriyye, 1401/1981.
- , *et-Taḥkîk fî Mesâili'l-Ḥilâf*. thk. Mesâd 'Abdulḥamid Muḥammed es-Sa'denî. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1415/1994.
- İbnü'l-Ḳayserânî, Ebü'l-Faḏl Muḥammed b. Tâhir b. 'Alî b. Aḥmed el-Maḳdisî. *Etrâfu'l-Ġarâib ve'l-Efrâd min Ḥadîsi Resûlillah*. thk. Maḥmûd Muḥammed Naşşâr - es-Seyyid Yûsuf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- , *Zaḥîratu'l-Ḥuffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adiyy*. thk. 'Abdurrahman el-Feryevâ'î. 5 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1417/1996.
- İbnü's-Şalâh, 'Ebû 'Amr Taḳıyyüddîn 'Oṣmân b. 'Abdurrahmân. *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i'ş-Şâfi'iyye*. thk. Muḥyüddîn 'Alî Necîb. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Mevzûât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/496-498. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Karagöz, Doç. Dr. İsmail (ed.). *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Ka'bî, Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Aḥmed el-Belḥî. *Ḳabûlu'l-Aḥbâr ve Ma'rifetu'r-Ricâl*. thk. Ebû 'Amr el-Ḥuseynî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî İshâk b. İbrâhîm el-Buḥârî. *Baḥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Me'âni'l-Aḥbâr - Kelâbâzî*. thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: y.y., 1420/1999.
- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü't-Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- , "Ashâbü't-Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kiyâ'l-Herrâsî, Ebu'l-Ḥasan 'Îmâdu'd-Dîn 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî eṭ-Ṭaberî. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. thk. Mûsâ Muḥammed 'Alî - 'İzzet 'Abdu 'Aṭiyye. Beyrut: y.y., 1405.
- Ḳudâ'î, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Selâme b. Ca'fer b. 'Alî el-Mıṣrî. *Musnedu's-Şihâb el-Ḳudâ'î*. thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1407/1986.
- Ḳurṭubî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî. *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İṭfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mıṣriyye, 1384/1964.
- Lâlekâ'î, Ebû'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Ḥasan b. Mansûr eṭ-Ṭaberî er-Râzî. *Şerḥu 'Usûli 'İtikâdi 'Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a*. thk. Aḥmed b. Sa'd b. Ḥamdân el-Ğâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 1423/2003.
- Leknevî, Abdülhay. *El-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimü'l Hanefiyye*. Beyrut: Darü'l Erkam, 1418.
- Makdisî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî (ö. 600/1203). *el-Kemâl fî esmâ'i (ma'rifeti)'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed. 10 Cilt. Kuveyt: y.y., 2016.
- Mâverdí, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî el-. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdilmaḳşûd b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve aḥkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih.* thk. eş-Şâhid el-Bûşihî. 13 Cilt. Şârîka: Mecmu'atu Buhûşî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429/2008.
- Mervezî, Huseyn b. Harb, Ebû 'Abdullâh el-Huseyn b. el-Hasen. *el-Birr ve's-Şıla.* thk. Muhammed Sa'îd Buḥârî. Riyad: y.y., 1419.
- Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî. *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl.* thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Moğulṭây, Ebû 'Abdullâh Moğulṭây b. Kılıc el-Bekcerî. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl.* thk. Ebû 'Abdurrahmân 'Âdil b. Muhammed - Ebû Muhammed 'Usâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. b.y.: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Muḳâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân.* thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifîn el-Haddâdî. *el-Fethu's-Semâvî bi Tahrici Ehâdîsi'l-Kâdî el-Beydâvî.* thk. Aḥmed Muctebâ. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âşime, ts.
- , *Feydu'l-Qadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr.* 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937.
- Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Şahîhu Muslim.* thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955.
- Muttaḳî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hîsâmi'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Burhânî. *Kenzu'l-'Ummâl.* thk. Bekrî Hayyânî. b.y.: y.y., 1401/1981.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî. *eḍ-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn.* thk. Maḥmûd İbrahim Zâyed. Halep: y.y., 1396/1976.
- , *el-Muctebâ mine's-Sunen es-Sunenu's-Şuğrâ.* thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetu'l-Maṭbû'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- , *es-Sunenu'l-Kubrâ.* thk. Ḥasen 'Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Ḥaḳâiḳu't-Te'vîl.* thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998.

- Nîsâbûrî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî. *Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- , *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Tefsîru Râgıb*. thk. Muhammed Abdü'l Azîz. 2 Cilt. Riyad: Darü'l Vatan, 2003.
- Râzî, Ebü 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Saîd b. Mansur, Ebü Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünenu Saîd b. Mansur*. thk. Sa'd b. Abdullah Humeydî. 5 Cilt. b.y.: Daru's Sumey'i, 1997.
- Şa'lebî, Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Heyet. 33 Cilt. Cilde: y.y., 1436/2015.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Manşûr el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. 'Abdurrahman b. Yağyâ. 13 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1382/1962.
- , *et-Taḥbîr fî'l-Mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîre Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: Rîâsetu Dîvâni'l-'Evkâf, 1395/1975.
- , *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. 'Abbâs. Riyad: y.y., 1418/1997.
- Sülün, Murat (ed.), *El-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhî't-te'vîl: Keşşaf tefsiri: (metin-çeviri)*. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2016.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî. *Câmi'u'l-Eḥâdîş*. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- , *ed-Dureru'l-Munteşira fî'l-Eḥâdîşi'l-Muşteḥira*. thk. Dr. Muhammed b. Luṭfî eş-Şabbâğ. Riyad: y.y., ts.
- , *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- , *el-Fethu'l-Kebîr fî Ḍammi'z-Ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Şağîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2003.

- , *ez-Ziyâdât 'alâ'l-Mevdû'ât*. thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan. 2 Cilt. Riyad: y.y., 1431/2010.
- , *Lubâbu'n-Nuqûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*. Beyrut: y.y., ts.
- , *Menâhîlu's-Şafâ fî Tahrici Ehâdîsi's-Şifâ*. thk. eş-Şeyh Semîr el-Kâdî. b.y.: y.y., 1408/1988.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *Musnedu'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 4 Cilt. Kuveyt: Şirketu Ğarrâs, 1425/2004.
- Şemsuddîn es-Seḥâvî, Ebû'l-Ḥayr Muḥammed b. 'Abdurrahmân b. Muḥammed. *el-Ecvibetu'l-Merḍiyye fî mâ Su'ile's-Seḥâvî 'anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*. thk. Muḥammed İshâk Muḥammed İbrâhîm. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1418.
- , *el-Maḳâşidu'l-Ḥasene fî Beyâni Keşîrin min el-Ehâdîsi'l-Muştehire 'alâ'l-Elsine*. thk. Muḥammed 'Osmân el-Ḥaş. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Şen, Ercan. *Osmanlının Bilgeleri"Ebussuûd Efendi"*. İstanbul: İlke, 2020.
- Ṭaberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- , *el-Mu'cemu'l-'Evsaf*. thk. Ṭâriḳ b. 'İvaḍullâh b. Muḥammed - 'Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Ḥuseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥaremeyn, ts.
- , *el-Mu'cemu's-Şaġîr = er-Ravḍu'd-Dânî*. thk. Muḥammed Şekûr Maḥmûd el-Ḥâc 'Emrîr. 2 Cilt. Beyrut; Amman: el-Mektebu'l-İslâmî; Dâru 'Ammâr, 1405/1985.
- , *Musnedu's-Şâmiyyîn - et-Ṭaberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1984.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'ân*. thk. 'Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed el-Mıṣrî. *Şerḩu Me'âni'l-âşâr*. thk. Muḥammed Zuhrî en-Neccâr - Muḥammed Seyyid Câdilḩaḩ. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.
- , *Şerḩu Muşkili'l-âşâr*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 16 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994.

- Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Eş-şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye: Osmanlı âlimleri: (çeviri, eleştirmeli metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2019.
- Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Başrî. *el-Musned*. thk. Muḥammed b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 4 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.
- Ṭîbî, Ebû Muḥammed Ḥuseyn b. 'Abdullâh. *Futûḥu'l-Ġayb fî'l-Keşfi 'ân Kınâ'i'r-Rayb*. thk. İyâd Muḥammed el-Ġûc. 17 Cilt. b.y.: y.y., 1434/2013.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muḥammed b. 'Îsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Uğur, Mücteba. "Ebussuûd Efendi ve Eserleri". *Diyanet İlmi Dergi* 13/4 (1974), 204-208.
- 'Uḳaylî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. 'Amr el-Mekkî. *eḏ-Ḍu'afâu'l-Kebîr*. thk. 'Abdulmuḥî Emîn Ḳal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Münşeât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Vâhidî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî. *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- , *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Şafvân 'Adnân Dâvûdî. Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1415.
- , *Esbâbu'n-Nuzûl*. thk. 'İşâm b. 'Abdilmuḥsin el-Ḥumeydân. b.y.: y.y., 1412/1992.
- , *et-Tefsîru'l-Basîṭ*. b.y.: y.y., 1430.
- Yaḥyâ b. el-Ḥuseyn eş-Şecerî, İsmail el-Curcânî. *Tertîbu'l-'Emâli'l-Ḥamîsiyye*. thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Yerinde, Âdem. "Ebussuûd Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezaya'l Kitâbi'l-Kerim Adlı Tefsirinin Müellif Nüshası ve En Eski Yazmaları". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (15 Ocak 2015), 189-236.
- , "Ebussuûd Efendi'nin İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 337-363.

- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *Dîvânu 'd-Du 'afâ' ve 'l-Metrûkîn ve Halkun mine 'l-Mechûlîn ve Şikâtun fihim Lîn.* thk. Hammâd b. Muhammed el-Enşârî. Mekke: y.y., 1387/1967.
- , *el-Kâşif fî Ma 'rifeti men lehû Rivâyetun fî 'l-Kutubi 's-Sitte.* thk. Muhammed 'Avvâme. Cidde: y.y., 1413/1992.
- , *el-Muğnî fî 'd-Du 'afâi.* thk. Dr. Nûreddîn 'Attar. b.y.: y.y., ts.
- , *Mîzânü 'l-İ'tidâl fî Nakdi 'r-Ricâl.* thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru 'l-Ma 'rife, 1382/1963.
- , *Siyeru A 'lâmi 'n-Nubelâ'.* thk. Su 'ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Mu 'essesetu 'r-Risâle, 1405/1985.
- , *Târîhu 'l-İslâm ve Vefayâtu 'l-Meşâhîri 'l-A 'lâm.* thk. 'Umer 'Abdusselam et-Tedmiri. 37 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu 'd-Tevfîkiyye, 1413/1993.
- , *Tenkîhu 'l-Tahkîk.* thk. Mustafa Ebu 'l-Gayt Abdulhayy 'Acib. Riyad: y.y., 1421/2000.
- , *Tezkiretu 'l-Huffâz.* 4 Cilt. Beyrut: Dâru 'l-Kutubi 'l-İlmiyye, 1419/1998.
- , *Zikru Esmâ 'i men Tukullime fihî ve Huve Muveşşak.* thk. Muhammed Şekûr b. Maḥmûd. Zerka: y.y., 1406/1986.
- Zemaḥşerî, Ebû 'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Hakaîki Ğavâmiği 't-Tenzîl.* 4 Cilt. Beyrut: Dâru 'l-Kitâbi 'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi 'î. *et-Tezkire fî 'l-Eḥâdişi 'l-Muştehirâ = el-Meşûra fî 'l-Eḥâdişi 'l-Meşhûra.* thk. Muştafâ 'Abdulkâdir 'Aṭâ. Beyrut: y.y., 1406/1986.
- Zeylâi 'Cemâl ed-Dîn, Ebû Muhammed Cemâl ed-Dîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Naşbu 'r-Râye li 'Eḥâdişi 'l-Hidâyeti me 'a Hâşiyetihi Buğyeti 'l-Elme 'î fî Tahrici 'z-Zeyle 'î.* thk. Muhammed 'Avvâme. 4 Cilt. Beyrut; Cidde: Muessesetu 'r-Reyyân li 't-Ṭabâ 'ati ve 'n-Neşri; Dâru 'l-Ḳible li 's-Şekâfeti 'l-İslâmiyyeti, 1418/1997.
- , *Tahrîcu 'l-Eḥâdiş ve 'l-Âşâri 'l-Vâki 'ati fî Tefsîri 'l-Keşşâf li 'z-Zemaḥşerî.* thk. 'Abdullâh b. 'Abdurrahman es-S 'ad. 4 Cilt. Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414.
- Zeynuddîn el-'Irâkî, Ebû 'l-Faḍl 'Abdirrahîm b. el-Huseyn b. 'Abdurrahmân. *Tahrîcu Eḥâdişi 'l-İhyâ' = el-Muğnî 'an Hamli 'l-Esfâr.* Beyrut: y.y., 1426/2005.

Ziyâeddin el-Mağdisî, Ebû ‘Abdillâh Ziyâüddîn Muḥammed b. ‘Abdilvâhid b. Aḥmed.
el-Eḥâdîsu’l-Muḥtâre. thk. Âbdulmelik b. ‘Abdullâh b. Dehîş. 13 Cilt. Beyrut:
Dâru Ḥaḍr, 1420/2000.

